С Р П С К И   П Р О Б Л Е М И
СЕРИЈА НАЦИОНАЛНИХ СПИСА

Проф. ЛАЗО М. КОСТИЋ

К А Т О Л И Ч К И   С Р Б И

ПОЛИТИЧКО-ИСТОРИСКА РАСПРАВА

Торонто 1963

Издаје: Српски Културни Клуб "Свети Сава" — Канада

Писац и чланови Српског Културног Клуба Св. Сава за Канаду посвећују ову књигу светлој успомени свог дугогодишњег претседника

ИЛИЈЕ М. ЛУКИЋА,

примерног Србина, прекаљеног борца за Српство, вољеног првоборца и лидера, верног пријатеља, одличног српског домаћина и човека високо цењеног и поштованог међу Србима и странцима.

Српство га је родило, он му је цео свој живот посветио, на српском послу испустио је своју светлу и племениту душу.

СЛАВА МУ!

ИЛИЈА ЛУКИЋ

На Нову Годину 1964 умро је Илија Лукић у тек навршеној педесетој години живота. Рођен је 1913 год. ју Кусатку у Шумадији. Изабира војни позив и свршава Војну Академију, а затим више специјалних курсева. Био је узоран официр и вољени старешина. После капитулације у Другом Светском рату не предаје се него прилази покрету ђен. Драже Михајловића који га одређује на специјалну дужност у Штабу бр. 2 код мајора Саше Михајловића, да би средином 1942-ге био премештен у штаб Велико-моравске Групе Корпуса под командом мајора М. Додића. Издајом једног претседника општине Немци га заробе скупа са мајором Додићем, спроведу га за Београд где у затвору Гестапоа остане седам месеци да би га на крају пребацили у заробљенички логор у Немачкој. Ту је међу првима без резерве приступио С. Н. покрету Душан Силни (сада С. К. Клуб Св. Сава) и до своје смрти остао у њему једна од водећих личности. Посветивши свој живот једино и искључиво Српству, он напушта 1949-те год. угледан положај у француском министарству бивших ратника у Немачкој и пресељује се у Канаду где преузима водство Клуба чији претседник за Канаду остаје до краја 1961 када тешко оболи од срца. Свој живот у Канади почео је као радник на друмовима, а завршио као угледна личност на високом положају у привредној структури Канаде.

Може се слободно рећи да је пок. Илија Лукић био Србин кога је српско село родило да читав свој живот нештедимице посвети своме Српству и да га на крају на српски олтар жртвује. Био је Србин пречишћених појмова, прекаљени борац за Српство, неуморан национални прегалац, јединствен човек и карактер.

Умро је Илија Лукић, али његова светла успомена вечито ће сјајити Српству.

С. К. Клуб Св. Сава за Канаду

ПРЕДГОВОР

Обрађујући наше етничке проблеме, нисам могао мимоићи ни феномен католичког српства, који се спорадично јављао већ давно, а царочиту интензивност постигао почетком овог века. То сам морао учинити да употпуним свој трактат; то сам могао учинити, јер сам у младости веома живо пратио тај покрет који се најживље обављао у мојој, ближој или даљој, околини.

Било је и сентименталних разлога да све ово обрадим и напишем. Овај феномен католичког српства, нарочито на јужном Јадрану, претставља једну од најсветлијих тачака нашег националног покрета, један од најмање очекиваних и зато веома запажених и веома цењених излива српског осећања. Тада се Српство*) ширило и тамо где се није очекивало; католичко српство је отварало нове видике и обећавало нове шансе. Нарочито данас, кад од Српства отпадају читави православни крајеви, чак и они који су били водећи и најзаслужнији за одржање Српства, ми са болом пратимо слом тога покрета који је проузроковала Југославија. Посебно ми који смо покрет пратили у младости, који смо одушевљено поздрављали сваку нову аквизицију, који смо не баш пасивно такорећи суделова-

*) Морам упозорити читаоце да реч ”српство“ не пишем увек једнако, да је почетно слово једанпут велико а једанпут мало. То није случај, то је правило. Једанпут се под тим изразом обухвата укупност индивидуа, Срба, у једном пределу или у целом свету. И свака индивидуа се означава у народносном погледу великим почетним словом (Србин), па онла мора да се тако означи и збир тих индивидуа. Други пут се под српством разуме српско осећање и оно се обележава минискулом, не мајускулом. Нпр. његово српство је било несумњиво, било је јако итд. Али: он је у својој љубави обухватао целокупно Српство.

Ово је требало изнети тим пре, што је један емигрантски лист (чини ми се “Искра”) замерио једном да се Српство пише великим почетним словом, и ту видело знак “шовинизма”. А оно се тако пише по граматичким правилима и по логици.

ли у овом Покрету (ширили његове публикације, куповали продукте њихових предузећа, учествовали на њиховим састанцима, узајамно се на разне начине помагали итд.). Позната је ствар да су на Јадрану, исто као и Босни одн. Херцеговини, само једномишљеници заједно иступали, заједно се дружили, и узајамно помагали.

А цело Српство је било поносно што оно има тако атрактивну снагу да привлачи и сакупља у своје крило чак припаднике оне вере која му никад добро није желела.

Напослетку, и осећаји пијетета су имали утицаја да се ово делце обради и изда. Мени су још увек пред очима дивне фигуре тих Срба који су српство исповедали не само без користи, него уз своју суву штету. Који су тиме пркосили Аустрији, не желећи од ње ништа. Који су претпостављали и православно вођство државе само ако је српско (а као католици су могли имати све привилегије у Аустрији). Многи су били кажњени, затварани, гоњени, али се од Српства нису хтели одвајати нити га негирати.

Ја сам им се као дете дивио: у њима сам гледао апостоле, патријархе, трибуне. Свак ми је изгледао бескрајно велик, недостижив. И срећан сам што ми се на крају живота пружила прилика да им се у име Српства мало одужим: да их споменем, да их отргнем од заборава, да им изразим постхумну захвалност. Зато и наводим много њих појединачно, јер то сматрам као свој дуг овим дивним носиоцима и расадницима Српства на Јадрану.

Мада сам ја данас знатно старији него што су били у мом детињству ови дични Срби, ја према њима и сад осећам девоцију као у свом дечаштву. Чак се ње нећу моћи лишити ни у посебном, ”мериторном” излагању у овој књизи. Молим читаоце да ми то много не замере. Ова књига неће уопште бити хладан приказ и анализа догађаја, већ често саопштења и импресије једног саучесника, ако се смем тако изразити, занос једног присташе и посматрача.

Многих се појава и многих личности сећам још добро, јер сам као гимназист пратио наш национални живот једнако будно као и сад. Али је свакако доста тога и избледело, па сам покушао да освежим успомене набавком литературе и осталог материјала потребног за овакав рад. Мало сам тога могао добити, а још мање, или ошро ништа од приватних информација, које сам тражио од неких личности из земље и иностранства (емиграције).

Морао сам да се ослоним на себе и да више не одуговлачим са израдом овог дела. Мада оно несумњиво

садржи доста празнина, можда и недостатака, имам утисак да се ипак успело дати једну прилично заокружену и јасну слику саме појаве. Ко прочита ово делце, мислим да ће ипак имати доста прецизан појам о чему се радило, шта је било постигнуто и шта је потом пропуштено да се учини да би резултати били трајни и шири.

Посебних штампаних дела о истом питању не знам да ли има; ја их нисам нашао, чак нисам ни дознао да постоје. Међу употребљеном литературом, само књига "Срби у Далмацији" д-ра Луја Бакотића има један кратак одељак посвећен том питању (на крају). За све друго је требало или употребити какав ситан податак нађен на периферији каквог дела или се ослонити на сопствену меморију. Захваљујући Богу, она ме често није изневерила. Док је ова књига била у штампи добио сам књигу "Дубровник у борби за уједињење 1908-1918" од Милана Ж. Живановића, коју је 1962 издао "Историјски институт" у Београду. И у њој има нешто података, који ће се накнадно умећати у текст при коректури, уз скраћено цитирање: Живановић, Дубровник. Писац је несумњиво имао жељу да истакне српство покрета које опиеује, али је то ретко где могао отворено рећи. Ипак је то за мене био довољан путоказ, а понегде и потсетник на још магловито запамћење догађаја.

У емиграцији има нешто старих Дубровчана који би, веома вероватно, боље обрадили ту појаву уколико се односи на Дубровник и његову околину. Али се бојим да би потпуно запоставили исту појаву у другим пределима, где она није доживела дубровачки цват, а где је ипак имала доста успеха и још већих шанса за будућност.

Да су они дали неки прилог у новинама, ја бих га радо искористио, као што то увек чиним (цитирајући и најмањи податак и најосновнију мисао коју је неко други пре мене рекао, што други не чине са мојим мислима и ставовима; не може им се то много ни замерити: они не знају шта је литерарна пристојност). Али они нису дали никакав прилог у српској емигрантској штампи. Друге личности су само парафразирале књигу д-ра Бакотића, не износећи ништа своје. Тако се апсолутно нисам могао њима користити.

Ја лично сам дао за последње две-три године доста прилога у новинама који су били посвећени овом питању, и хрватска штампа је на неке јако реагирала. Непријатно је њој да се то подгрева. А то је један разлог више да се пружи емигрантској публици и остави за боља времена једна употпуњена и заокружена расправа по овом питању.

Подаци трајније вредности из новинских чланака биће овде преузети, неки чланци пренети чак у целини, али највећи део материјала биће нов. Верујем да ће за огромну већину српске емигрантске публике бити потпуно непознат, јер између ратова се уопште није о томе писало а веома је мало емиграната који су били формирани пре Првог светског рата. Ова расправа би, писана у земљи, могла бити много детаљнија, али је тамо не сме и неће нико да пише. Опет се морамо ослонити на нас.

Према свему томе, дакле, овај рад садржи ипак доста интересантних података, који им ни сад неће бити сувишни, а у даном моменту могу бити чак од практичног значаја.

Ако се то постигне, онда мука и напори, трошак и дангуба, нису били узалудни.

Нарочити потстрек за писање овог дела дао ми је мој земљак г. Бранко Секуловић из Торонта (родом из Каменара у Боки). Он ме неколико пута замолио да ни овај проблем не запоставим и не мимоиђем. Мада ја то не бих, ваљда, ни иначе учинио, ја му на томе истински благодарим.

Захваљујем такође искрено Српском културном клубу ”Св. Сава” у Канади, који је пристао да ово дело изда. Без његових жртава ово дело не би никад угледало света.

Л. М. Костић

Ветинген (Швајцарска)
Крајем децембра 1961.

А. ПОЈАВА И РАСПРОСТРАЊЕНОСТ КАТОЛИЧКОГ СРПСТВА

I) Испољавање католичког Српства

I.

Српство је вековима било учаурено у православљу и нераздвојно од њега. Није српство настало из православља, али му је ово дало оквир, подршку, заштиту и брус. Мада настали потпуно независно један од другога, српство и православље су се после тако углавили једно у друго, тако привезали и укопчали да се више нису могли одвајати: нити је код нас могао бити Србин а да није православни, нити православац а да није Србин.

Тако је трајало вековима, нарочито под туђином. Нико у тај феномен није хтео ни да дира: и православље се осећало у најбољој спрези са српством и српство у најсигурнијем бедему православља. Међу њима није било диференција, нико никад није имао да попушта: они су и циљеве некако били објединили. Чак је прост свет често идинтификовао те појмове: веру је називао српском, народност православном.

Тек од друге половине XIX века почињу да се појављују и Срби који нису православни: и Срби католици и Срби муслимани. Овде ће бити речи само о првима; друге треба посебно третирати.

Не може се рећи да није и раније, у XVIII веку, или чак крајем XVII, било покаткад спомена о Србима католичке вере, али су тако они означавани од других, док немамо доказа да су се и сами тако обележавали. Ипак је интересантно да су таквима сматрани они код којих је доцније заиста српски покрет узео маха. У првом реду Буњевци и Шокци, које су аустријске власти конзеквентно називале католичким Рацима (Србима). О томе поближе у књизи ”Српска Војводина и њене мањине”, издање Српског културног клуба ”Свети Сава” у Канади 1962, стр. 62

и сл. Затим, још очитије, било је средином XVIII века на Приморју помена о Србима католичке вере. Тако пише осорски бискуп Матија Караман (1700-1771) римској Конгрегацији за пропаганду 1744, говорећи о Србима у млетачкој Далмацији: ”но пошто се ту налази и известан број Срба католика, они би хтели за епископа Србина католичке вере” (Trovandosi all’ incontro qualche numero de Serviani cattolici, questi vorebbero per vescovo un serviano cattolico). Караман даље пише да је кардинал Колонић искао од ”Пропаганде” да се постави ”у Хрватској српски владика католичке вере” (un vescovo serviano cattolico in Croazia) и спомиње Т. Пашића ”српског владику католичке вере” vescovo serviano cattolico).

(Узето из књиге: Проф. Вас. Ђерић, О српском имену у западнијем крајевима нашега народа, Београд 1914, с. 134).

Његош истиче још једну личност од пре равно 200 година као ватреног Србина, личност из најјужнијег српског Приморја, из Бара. То је, како он каже, ”архимандрит барски Дебеља”. У ствари, овај ”архимандрит” био је католички опат, што по достојанству и функцији одговара православном архимандриту.

Ми смо о овој личности писали поближе у студији ”Свештена лица у Његошевим песмама”, и то у скоро изашлој књизи ”Религиозно-фолклорни став песника Његоша” (Минхен 1963, библиотека ”Свечаник”, стр. 151-2) па нећемо понављати сем оних израда где се његово српство истиче.

Ту у првом реду долази неколико стихова из поеме ”Лажни цар Шћепан Мали”, који у поменутој студији нису садржани.

У ”јављенију осмом” дјествија првог ”доходи момче непознато и даје Шћепану писмо”. Његов почетак гласи:

Вашем царском величаству поклон,
Безимењак ово вама пише,
Безимењак, ама Србин прави...

”Безимењак”, то значи да пише анонимно. Кад је писмо прочитао поп Андрија (јер Шћепан је тобоже био неписмен), кличе:

Бог да прости, чуднога Србина!

Тада ”књигоноша натајно каже Шћепану да му оно пише архимандрит барски Дебеља”. Ради се о конспирацији, па је зато све увијено.

Још једном Шћепан добива писмо од Дебеље, које доноси један трговац из Будве, а које завршава речима:

Ал’ Вас молим, име ми чувајте,
Кријте ми га као змија ноге.

И у том ”писму” (јавленије седмо дејствија трећег) има доста исповести српства.

II.

Код појаве католичког српства треба разликовати његове индивидуалне и колективне манифестације.

Индивидуалне су се појављивале свуда, на целој нашој етничкој територији. Њихови узроци су разноврсни и посебни: утицај околине, одушевљење са српским историјским и културним подвизима, понекад политички опортунитет, пркос према својим дотадашњим конационалима и слично. Редак је случај био да су супружници у том правцу један на другог утицали; ако је дошло до тог утицаја, онда би се обично променила и вера, тако да није више било Срба католика већ Срба бивших католика и обрнуто.

Колективно одн. масовно дошло је до декларисања српства код оних католика који су одједанпут били свесни да су им стари били Срби, да су они српског порекла, да се крв и народност не мењају, да они остају оно што су и њихови преци били, да друго бити не могу. То је нарочито био случај у оним пределима који су још у VII веку били српски.

Истакнути Србин католик Лујо Бакотић објашњава доста потанко идеје које су руководиле приморске католике да се определе као Срби. И каже изос. (Срби у Далмацији, стр. 185): ”У чисто народном погледу ми смо водили рачуна о чињеници да су Срби били Срби и још пре него су примили хришћанску веру.”

Прво хришћанство је било заједничко (пре Раскола). Доцније је превагнуо католицизам, да после Светог Саве великим делом овлада православље. Већина Срба католика је водила порекло од православних предака (али не сви, не нпр. госпари дубровачки).

(Има писаца, међу које спада и немачки учени језуита Д. Ратингер, који сматрају да су христијанизирани Срби најпре били католици па онда православни. То он нарочито тврди за Српско Приморје. О томе поближе у књизи ”О српском карактеру Боке Которске”, Цирих 1961).

Чак и тамо где су преци ових Срба били православни, где се то могло, такорећи, сигурно доказати, нико није преверио одн. ревертирао и прешао понова у православље. Они су остали добри, чак и ревносни католици. Пошто је вера само форма, а не битно обележје народности, по-

што је ”брат мио које вере био”, пошто су њихови преци били дуже католици него прапреци православни, пошто није само туђинска власт већ и домаћа (у Дубровнику) извршила конверзију итд., то су сва ова лица остала верна својој религији. Ово тим пре, што је међу њима било доста клирика, па чак и прелата католичких, и што православни Срби са којима ови сад хоће да се изједначе нису нашли ни најмањи приговор да они остану католици. Напротив, Срби су имали разлога да то потпомажу.

III.

Сасвим је логично да се овај покрет појавио, и развио, на тзв. Српском Приморју: у Дубровачкој држави, у Боки Которској, на Црногорском Приморју (области Бара и Улциња). Тамо су или од памтивека били Срби, или су досељеници били скоро без изузетка Срби: из Херцеговине и Црне Горе. Тамо су католици кроз векове сачували најбитније српско обележје: Крсну славу.

За Боку се налазе детаљни подаци у тек изашлој књизи ”О српском карактеру Боке Которске” (Цирих 1961), па то не треба овде понављати.

Казаћемо само што је за Дубровник казао главом Јован Цвијић у својој књизи ”Балканско полуострво и јужнословенске земље”.

Цвијић ту каже: ”Становништво Дубровачке околине је у знатној мери босанско - херцеговачког порекла; становништво самога града Дубровника, Макарске, Омиша, Сплита и Шибеника је поглавито босанско-херцеговачког порекла; скоро искључиво тога порекла је становништво Буковице и Равних Котара у Северној Далмацији.”

Нестор дубровачких Срба, католички прелат дум Иван Стојановић поручивао је народу дубровачком: ”Србин си по роду и по обичајима; у српству ти је једини спас; вјера ти ни најмање не пријечи да будеш Србин”. (У листу ”Дубровник”; подаци узети из књиге Луја Бакотића ”Срби у Далмацији”, стр. 183).*)

*) То потврђује и наука, то имплицитно садрже и хронике: дубровачке властеоске породице потичу већим делом из српских предела. Један од најжешћих Хрвата, њихов историчар и ”заниекач Срба” проф. Вјекослав Клаић писао је у својој књизи ”Хрвати и Хрватска, Студије”. Загреб 1890, стр. 40:

”На крају најстарије дубровачке хронике од непознатог писца (Annales Ragusini Anonymi), коју је штампао Натко Нодило (Monumenta historica Slavorum meridionalium, XIV) има попис властеаских породица дубровачких и за сваку се каже одакле је дошла у Дубров-

У књизи ”Спорни предели Срба и Хрвата” изашлој у Чикагу 1957 налазе се још многобројна гледишта странаца о српској припадности дубровачког света, нарочито околине. Ти ће се подаци наћи на странама 32, 42, 44, 50, 52, 56, 57, 62, 64, 166, 218 и другде. Пошто је књига скорашња и доступна, нећемо то овде преносити.

Појава српске свести код ових Примораца није значила неку врсту промене националне припадности: они су дошли до закључка да су одувек били Срби, и они и њихови преци, мада је та свест била често учмала, национална искра само латентна. Требало их је просто активирати, испољити, избацити на површину.

Они нису до тада имали неку другу народносну свест, у најбољем случају нису знали шта су. Свој језик су називали нашким, а за разлику од Романа у својим градовима говорили су да су Словени или Словинци.

То је све и психолошки олакшало прихватање српства: никад га ни они ни њихови стари нису негирали, а у језику и обичајима остали су му верни.

Тада су и многе друге нације вршиле национално ”оформљење”, национално прибирање и националну афирмацију. Тако нпр. Хрвати, Бугари, Словенци. Међу Јужним Словенима само су Срби већ били национално формирани. Хрватство Далмације датира тек од друге половине прошлог века; од тада датира и српство Јужног Јадрана. Оно није претстављало националну преоријентацију већ само националну афирмацију, као плод националног освешћења, ”долажења себи”. Католичко српство Јужног Јадрана није етнички куриозум, како су га много схватили, већ само крајњи плод, резултат процеса националног формирања, стављање тачке на тај процес, и гласно исповедање националног Вјерују.

IV.

Казали смо да појава католичког српства датира од половине прошлог века (грубо узевши). Проф. Павле Поповић ту појаву постдатира, налази два-три деценија доцније. О томе пише следеће у његовој расправи ”Дум Иван Стојановић”, штампаној први пут у београдском часопису ”Нова Искра” октобра 1900 (пренетој после у збирку ”Из Књижевности”, Београд 1906):

ник... У попису су 154 породице, од којих су се доселиле: из Зете 11, из Захумља 15, из Котора 22, из Травуније 30, из Босне 7, из Арбаније 8, из Задра 6, из Србије 4, из Бугарске, из Сплита, Трогира и Осора по једна, из Италије и других земаља 47.

”У Дубровнику се јавио око 1880 српски покрет. Покрет је био спонтан, без икаква страна утицаја, поникао чисто на земљишту дубровачком. То је, уосталом, био део већег српског покрета на Приморју... Ту се први пут католици огласише Србима; ту се створи католичко Српство. Појав је био редак али природан...”

Опсервације Павла Поповића су интересантне и књишке. Требало је ствари приказати драматично. Било је и пре 1880 Срба католика на Јадранском Приморју, било их је и ван Дубровника итд., али заиста као **организован покрет** који је заталасао многе и постао политичка идеја водиља, мора се признати да је везан за Дубровник и дум Ива, да се јавља крајем седамдесетих година прошлог века.

Седамдесетих година су ђаци класичне Дубровачке гимназије били махом Срби, и још у тој деценији они као Срби иду на аустријске универзитете (претежно Беч; и Грац) а у свом родном граду оснивају српску омладинску организацију. У ”Народној енциклопедији СХС” под прилогом Вујновић Љубомир стоји: ”Због улоге коју је имао на српској омладинској скупштини у Дубровнику 1882 био је пензионисан”. Тада је већ ова организација постојала, можда и дуже, јер те године се одржава скупштина (не оснивачка!).

Баш тако отсечно и временски везано, како Павле Поповић хоће да претстави, није се појавило српство Дубровника: оно је тињало и буктало дуго, чак и пре дум Ивана.

У Боки до друге половине прошлог века није уопште било Хрвата. Срба православних било је од вајкада, а и Срба католика несумњиво кроз цео XIX век. Има о томе помена и од других лица и од самих Бокеља католика.

1883 године пише Његош песму ”Србин Србима на части захваљује”, а следеће године је објављује на Цетињу. О тој песми и њеном значењу говори се мало даље.

Да нам се не приговори да овде дајемо тумачења и конзеквенције које нису били у интенцијама Владике, позваћемо се и на друге писце, којима се то не може импутирати.

Прво на познатог књижевника Марка Цара, Бокеља и католика (мада Србина). Он је у ”Бранковом Колу” 1902 (специјалном броју ”у спомен педесетогодишњице од Владичине смрти”) дао чланак под насловом ”Владика Раде и Срби католици”, где се исто тврди.

Марко Цар ту изос. пише: ”За Владику Рада и његове пријатељске везе са бокељским Србима католичке вјере,

веома је значајна једна пјесма из Пустињака Цетињског под натписом Србин Србима на части захваљује, у којој црногорски Господар описује своје гостовање код конта Јосифа Ивановића, Србина католика из Доброте, који г. 1833 дође нарочито у Котор са своја два синовца да Владику Рада (који се у тај мах спремао да путује у Русију) позове себи у госте и одвезе лађом у свој добротски спахилук...” (Цар каже ”спахилук” место контија, да би га други Срби разумели, мада то није баш сасвим исто).

У чланку се цитира и анализира песма, која је још почетнички рад Његошев, да се пред крај понова врати на кућу Ивановића и каже: ”Породица конта Ивановића, којима је ова пјесма била намјењена, припада и данас католичкој вјероисповједи, што њеним члановима опет не смета да честито ‚србствују’, као прави људи и бокељски старосједиоци. Нажалост, њихово је србовање, као уопште србовање бокељских католика, постало данас веома тешко и до злабога зазорно у очима оних који с вјером служе да њоме постигну одређене политичке сврхе. Као данас у Боки Которској и у Дубровнику кад католик има срца да се призна за Србина, тај се као грађанин излаже многим неприликама и ступа у отворену борбу са свештеницима своје вјероисповједи, који су сви безмало ревни браниоци антисрпске пропаганде која се тамо тјера...”

У часопису ”Ловћенски Одјек”, који је двадесетих година излазио на Цетињу, у броју 2-3 пише Драг. Н. Боричић из Берана чланак ”Његош у Котору”, и то на основу једног необјављеног манускрипта Ника Ђ. Ивановића из год. 1904. Овај каже како се Владика увек задржавао у Котору при одласку из земље или повратку у земљу, да је увек отседао у кући Илије Лумбардића и да су се око њега многа лица купила. Он их поименично означује, и то најпре православне, да после каже: ”Сви ови Срби православни, а и четири Срба католика и то: Конте Крсто Ивановић из Доброте; код њега је често Владика ходио и пјесму му спјевао. Конте Крсто је стриц конта Пера Ивановића, који пребива у својој палати у Доброти, близу Св. Евстахије. У његовој српској кући гледао сам, у његовом салону, скупоцјени јорган којим се покривао владика Петар I.”

Остали Срби католици не налазе се у чланку. Само писац у примедби додаје кад је реч о Владичиној песми: ”Можда би било могуће наћи ту пјесму. Свакако да је писац Г. В. написао интересантне стихове једном Србину кат. вјере”. Боричић није знао да се песма ”Србин Србину на части захваљује” односи на католика.

У цетињском календару ”Грлица” за 1838 има једно ”Кратко географическо - статистичко описаније Боке Которске”, где на страни 63 стоји: ”У Боки Срби православног исповиденија имаду своји бродова... **а Срби римокатоличке вјере** имаће трећи дио тога...” Никад ниједан Бокељ католик није против тога протествовао. Напротив, то цитира и на томе своја излагања базира ту скоро католички каноник дум Нико Луковић (у Годишњаку Поморског музеја Котор за 1960, стр. 197).

Вук Ст. Караџић је у своме делу ”Бока Которска”, штампаном први пут на српском у ”Ковчежићу” за 1849, али написаном давно пре, тврдио: ”У цијелој Боки има око 34 хиљаде душа, све правијех Срба какови игдје бити могу; једна четврт од овога биће закона римскога, а остало је све грчкога...”

Рећи ће се: то су писали Срби православни, којима се не може овде пуна вера пружити. Али су и сами католици Бокељи тако нешто тврдили.

Тако су се састали 1848 године на Прчању (13 јула) око 400 највиђенијих Бокеља обе вере да се договоре о позиву Хрватско-славонског сабора у Загребу и владике црногорског Петра II да се прикључе Хрватској и бану Јелачићу. У одговору кажу изос.: ”Најпрва и најсветија наша дужност та је, јавити пред свијетом да ми Далматинци нијесмо но Кокези... Без сумње, толико краљевина Далматинска, колико овој засад скопчано окружује бококоторско припада по положају, по историји, по језику, и по племену већег броја словенској-српској народности...” Под већим бројем се разуме сви који нису Италијани.

Тај је збор држан у скоро искључиво католичком месту Прчању, у дворишту католичког францисканског манастира, а домаћин је био прчањски капетан Антун Сбутега. Па ипак су се сви определили као Славеносрби и одговор и Загребу и Владици упутили ћирилицом!

Општинско веће Котора, опет општине тада са претежном већином католика (бар три четвртине) бира 1861 тодине за почасног грађанина кап. Јосипа Ђуровића са Прчања, изабраног сина Боке Которске” и даје му на српском језику (ћирилицом) и на италијанском диплому, у којој се истиче као ”дјелатељна, неуморна у промицању напретка Србско-словенског народа...” И он је био католик као и градоначелник Котора.

Кад је Црна Гора решила 1875 да навести рат Турској и да помогне херцеговачке устанике, ”Славјанска читаоница” у Доброти шаље 17 децембра телеграм књазу Николи, у коме стоји: ”Доброћани, сусједи заслужној Црној Гори, усхићени срцем вапе: у добар час кнеже засјао мач у тво-

јој витешкој десници. Нека се већ скрше ланци сужњи наше браће и понови по теби српска слава!" Телеграм је потписао претседник кап. Видо Каменаровић. Мислим да су сви чланови Читаонице, без једног јединог изузетка, били католиди. Али истичу своје српство и вапију за српском славом!

Све је то било пре 1880. А има и још података, до којих, нажалост, не могу доћи.

II) Спорадично католичко српство (диаспора)

Појединачних примера католичког српства било је у свим пределима у којима су живели католици српског језика: негде више а негде мање, али нигде много. Ту није било српских група, већ само индивидуа; зато се говори о спорадичној појави или о диаспори (од грчког глагола диаспереин: разасути; реч спорадичан има исту језичну основу).

I.

У својој књизи "Диктатура краља Александра", II српско издање (Београд 1953), Светозар Прибићевић пише на стр. 5 у аднотацији:

"Око 1860-1870 било је у Хрватској и Славонији (нарочито Славонији) католика који су се сматрали Србима и који су у Хрватском сабору истицали своју српску народност (на пример Брлић); па чак и међу католичким вођама херцеговачких устаника, који су се борили против Турака, било је убеђених Срба. Понекипут су се и католички свештеници издавали као Срби. Али је идентификовање православне вере са српском народношћу ускоро постало такво, да је свака српска делатност међу католицима била немогућна, тако да је име Србин било ограничено само на православне".

Прибићевић нам даје име Брлића, а њих је било три, од којих су двојица били чланови Земаљског сабора. Један је од њих (Андрија Торкват, 1826-1868) писао да су "у циелом Илирском трокуту живили Срби римокатоличког и источног закона". (Torquat Brlic, Grammatik der illyrischen Sprache, 1854, S. 3).

Штета што Прибићевић није изнео још које име из свог ужег завичаја. Ми ћемо навести још неки пример из Срема (нпр. Округића), а ево један из Земуна.

Д-р Петар Ст. Марковић, у својој књизи "Земун од најстаријих времена до данас" (у Земуну 1896), каже како све до друге половине XIX века није било ни помена,

ни трага о хрватству Земуна: ”До овог времена овде нити се што знало нити се хтело да чује о краљевинама Хрватској и Славонији и заједничком сабору” (стр. 130).

Тада је послат ”као градски правозаступник Матија Ивић из Црне у Славонији...” Пошто тамо уопште није нашао Хрвата ”Ивић се сасвим прибио уз Србе **и неко време се звао католичким Србином. Ово католичко српство било је Немцима трн у очи...”** Поводом прославе 1000 годишњице св. Ћирила и Методија на католичкој цркви је истакнута била српска застава. ”Тек 1881 појављују се по граду хрватске заставе... али неки католици, међу њима Матија Ивић, вешају црвено-плаво-белу заставу”.

Могао би се овде навести и један хрватски високи чиновник, помало и литерат Огњеслав Утјешиновић Острркински (рођен у Острожници, Хрватска, 1817, умро у Загребу 1890). За њега пише д-р Илија Мамужић у дисертацији Загребачког свеучилишта да се око 1840 ”осећа Србином и његови прилози у Српском народном листу и Подунавци имају чисто српски карактер”. И Кулаковски (у књизи Илиризм, стр. 395) означује Острожинског као Србина. Подаци узети из књиге:

Dr. Ilija Mamuzic, Ilirizam i Srbi. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 247. Razreda historicno-filosofskog i filosofsko-juridickog 110. Zagreb 1933.

II.

Прибићевићева тврдња да је католичко српство угушено услед идентификовања српства са православљем, не одговара истини. То ће јасно доказати следеће стране ове књиге.

Пошто он сам спомиње херцеговачке устанике и њихове вође, то ћемо сад обазрети се на Босну и Херцеговину.

У Босни и Херцеговини католици нису имали националну свест све до окупације тих покрајина од стране Аустро-Угарске (1878). То признају сами хрватски, чак и великохрватски писци, као Вјекослав Клаић, д-р Антун Радић итд. (што се цитира у другим књигама, јер овде им није место).

Сећам се да сам у младости, у разним српским календарима, налазио на слику једнога од војвода Херцеговачког устанка дум Ивана Мусића. Био је обучен у црногорској ношњи као сви други хришћански (православни) војводе. Књаз Никола I био је образовао 12 батаљона од херцеговачких добровољаца; последњем је дао назив ”Ба-

таљон Херцеговаца римског закона” (Ђенерал Урош Тешановић, Велика осамдесетогодишњица, ”Слобода” од 25. јануара 1956). Исти ђенерал Тешановић, сам Босанац, ка-. же даље: ”Од католика у Средњој Босни нема ни једнога у устанку”.

У Херцеговини је било католика који су се осећали Србима и пре војводе Мусића, такође духовних лица и теолога (други су становници сви без изузетка били неписмени). У последње време се објављују ти подаци.

Тако је проф. Гргур Јакшић објавио ту скоро чланак под насловом: ”Један ”пројекат” српског устанка из 1862.” У збирци: Гргур Јакшић, Из новије српске историје. Београд 1953.

Пројект је написао Тома Ковачевић, познати писац књиге о Босни и Херцеговини (рађене углавном по фра Ивану Јукићу). Он је био католик и свршен теолог и неко време патер фрањцискански.

Гргур Јакшић је у горе означеној расправи навео извесне податке из Ковачевићевог састава под насловом ”Пројект за подизање буне противу Турака у Босни, Ерцеговини, Старој Србији и Нишком и Видинском пашалуку живећи”, који је израђен 20 фебруара 1862. Ускоро ће му бити стогодишњица.

Ковачевић сматра Србима и католике и муслимане босанске. Каже изречно: **”Међу Србима у Турској имају три вере”.**

Даље каже: ”У Босни има 130 хиљада, а у Ерцеговини 30 до 40 хиљада католика. Њих сасвим држе под својом влашћу босански фратри-калуђери, међу којима има добрих родољуба, а има и таквих који би прешли на православље, али за то сад није време.”

Сматра да би Срби прво требало да освоје и придруже себи Босну и Херцеговину, и да српску снагу не би требало трошити на граници нишког и видинског пашалука док Босна и Херцеговина не буду ослобођене.

Пошто је завршио своја излагања о устанку, Ковачевић пише у ”Примедбама” поред осталог и ово:

”Хрвати, као што се из говора чланова сабора њиног видело, траже Крајину босанску. У овој Крајини има сто хиљада житеља, али ниједног Хрвата. Зато не треба ово губити из вида, већ обавештавати треба онај народ да на Босну спада. **У исто време треба знати да би славољубивост Хрвата за свом Босном полакомила се у случају оптшег устанка.** Зато треба размислити уколико и какова помоћ да се тражи од хрватских родољуба...”

Фра Грга Шкарић, фанцисканац из Херцеговине, ис-

пољавао је почетком друге половине прошлог века отворено своје српско национално Вјерују. Ту је скоро заборављену чињеницу спасио од заборава Гргур Јакшић, професор Дипломатске историје на Правном факултету у Београду. Он је у ускршњем броју београдске ”Политике” за 1939 описао делатност овог националисте под насловом ”Припрема једне политичке и духовне револуције у Херцеговини”, па је то после пренео у збирку расправа ”Из новије српске прошлости”, Београд 1953.

Фра Грго је основао био ”Друштво омладине римокатоличке у Херцеговини” и израдио један ”план” по коме би требало радити да се народ ”пробуди из мртвила туђег ропства и да се припреми **за опћенито уједињење свих Срба** и придружи осталој браћи славне кнежевине Србије”.

То је било године 1869, исте године кад је букнуо Први кривошиски устанак, а шест година пре Невесињске пушке. План му се састојао из 12 тачака. У трећој тачки стоји да **је потребно будити што јаче дух народности српске** и уверавати католике ”да се слобода и независност могу постићи једино уништењем поменуте мржње **и уједињењем свих распарчаних српских огранака”.** Тачка пета каже да треба објаснити народу да су сви наши стари били православне вере све до 14 века ”доклен су и сретни били и наше господаре и владаоце имали, и да су тада дошли фрацисканци који су народ раставили на два дела.” У једној тачки препоруча фра Грго да се народу разложи **да реч Србин не означава веру, него само један исти народ једног истог језика, исте народности, истих обичаја, једне исте домовине, једне исте слободе и независности, истих права...** У тачки осмој узима у одбрану Србију и каже да је скроз неистинито тврђење католичких свештеника да Србија хоће да преведе народ у православље; да она баш оставља свакоме потпуну слободу савести и вероисповести, да јој је на срцу једино наше ослобођење од ропства, туђег насиља, и уједињење наше народно, без кога се друкчије ропства нећемо избавити. У деветој тачки плана се изражава тежња да се код католика, а по могућности и код муслимана, пробуди сва могућна популарност и симпатија за Србију... У десетој да се **положи заклетва оданости и привржености Србији за сваки случај општег покрета, и да католици херцеговачки у сваком случају буду спремни придружити се осталој браћи Србима за ослобођење свога народа и домовине...**

То су углавном његове национално-етничке мисли у изнетом плану. Фра Грго је стекао тиме много неприја-

теља код старијих колега, тако да је морао бежати у Србију децембра 1869.

Ту је нашао свога земљака, православног архимандрита Никифора Дучића, који му је саветовао да свој план изнесе другом намеснику Јовану Ристићу. Овај је то учинио, али додавши сад још неке мисли у једном меморандуму краљевском намеснику. Тај меморандум почиње овим речима:

”Народ ерцеговачки вас, то је народ српски, брез да икаква другога у истом умјешана има, и то сами они исти признају из своји обичаја, из свога наричија и из придања од непамтивјека своји прадједова; на то их увјеравају развалине стари градова и завода **старог српског народа, њиови прадједах** што је варварство азијатско поразило и уништило; штавише, надгробни камен и цртања по истом свједоче да ту почива прах Срба прадједова њиови, који су жртвом пали за слободу рода и домовине своје...”

Објашњавајући акцију овог ”фрањевца” херцеговачког, проф. Гргур Јакшић пише: ”Рад фра Грге Шкарића и његових другова био је свакако у вези с **великим покретом који је, за време владавине кнеза Михаила, био организован у циљу да Босна и Херцеговина буду присаједињене Србији,** или да јој бар као покрајине султанове буду дате на управу.”

Ми ове мисли Томе Ковачевића и фра Грге Шкарића не износимо зато да докажемо да су њихове тврдње исправне; то је све релативно. Али је једно сигурно да су се њих двојица осећали као Срби и то нескривено испољавали. Уз њих било их је и још, можда не много али свакако известан број. Било их је више него Хрвата до Окупације.

Извесно време се осећао као Србин и један од главних вођа херцеговачких католика Фра Грго (раније Љубомир) Мартић, који је после врдао и, напослетку, поздравио улазак аустријских трупа у Босну, што му је много приговарао и због чега га је најгоре карактерисао бискуп Штросмајер. Фра Грго је рођен 1822, умро је 1905. Он објављује 1842 у Српском народном листу ”Опис Херцеговине”, у коме стоји: ”Језик је Херцеговаца нарјечје нашег српског језика”. Исте године у ”Скоротечи” се буни против ”црквенословенских ријечи у нашем српском литерарном језику”. Описује како је млад тешко примао те речи, настављајући: **”Тако је мени Србину било,** а како је туђину морало бити?”. Чланак завршава речима: ”Прођимо се којекаквих мјешарија, **него Србин Србима српски српствујемо”.** 1858 се Грга Мартић обратио Друштву српске

словесности у Београду да му штампа ”Рјечник турског језика истолмачен нашим **босанским илити српским изговором...”** Итд. Испочетка неспорни и ексклузивни Србин.

III.

Било је и међу Буњевцима Бачке, који су веома биготни католици, добрих Срба. Мало их је било, али их је било (док је већина била буњевачка, али никако хрватска). Ја их не познајем, јер сам далеко од те области живео; само се сећам тога.

Између ратова сам живео у Суботици, буњевачкој метрополи, дуго времена. Тада је српство свуда ишчезавало, па и ту. Но ипак је било понешто изразитих Срба. Тако библиотекар Градске библиотеке Лазар Стипић, књижевница Мара Малагурски итд. И данас читам у књизи ”Ко је ко у Југославији” (I издање, Београд 1957) да се Ана Бешлић, академски вајар, означује као ”Српкиња (Буњевка)”. Итд. Таквих примера свакако има.

IV.

У Краљевини Србији било је до Уједињења веома мало Срба католика. Било је појединаца, од којих ће се неки поближе означити (проф. Панчић, ђенерали Хорватовић и Франасовић, Ђаје итд.), али бројно врло мало.

Разлози су очигледни: у Србији је уопште било веома мало католика српског језика. Католика, уопште говорећи, било је релативно сасвим мало, и то махом Чеха, Немаца, Маџара итд. Хрвата практично није ни било. Ако би се и населио неки Србин или Хрват, од њега је махом друга генерација постала православна. Нико их на то није нагонио, али су се људи тако били сродили са српским обичајима, са српским начином живота да су и ”српску веру” прихватили. Онда се више не може говорити о Србима католичке вере.

Тек после Балканских ратова надолазе многи католици, нарочито из Далмације, у Београд, одушевљени српством и жељни да се са њим идентификују. Први светски рат и ”Уједињење Југословена” све је то пореметило и упропастило. О томе ће се говорити на крају књиге.

V.

Највише је католичких Срба било у Далмацији; кад се говори о католичким Србима без ближе географске ознаке, мисли се на Далмацију или на Јадранско Приморје. То је била специфичност овога краја.

Лујо Бакотић пише у књизи ”Срби у Далмацији” стр.

182: ”Једна особита далматинска појава су Срби католичке вере. Било је, и има и данас покоји Србин католик и у Босни и Херцеговини, али су ретки. Код нас у Далмацији су у доста великом броју. Већином су интелектуалци, али међу њима има и радника и сељака. Има их свуда по Далмацији: у Книну, Сињу, Имотском, Макарској, Шибенику, Сплиту, у Каштелима, на острвима, али их највише има у Дубровнику и у околини дубровачкој.”

Дубровник и уопште Јужни Јадран остављамо за следећа излагања (у одељку за овим). Бакотић наводи још читав низ градова северне Далмације у којима је било католичких Срба. О некима између њих, нарочито у Сплиту и Шибенику (и Каштелима) биће речи даље.

Нажалост ја слабо познајем прилике у северној Далмацији, да бих могао навести појединачно некдашње истакнуте Србе католике. Бакотић, који је те ствари знао боље од икога, каже да их је било и у средњој Далмацији (Макарској, Имотском итд.), а ја не знам никога отуда. На крајњем северу, у Книну познат је др. Ловро Монти, који је био само србофил. Бакотић наводи на стр. 189 и Анта Монти као угледног Србина католичке вере, не знам да ли је од исте породице.

III) Сконцентрисано католичко српство

I.

Речено је да се на јужном Јадрану католичко Српство јављало у масовнијој, да не кажемо масовној форми. Нису то били изолирани појединци који су се опредељивали као Срби, већ читаве породице, групе, заједнице. Покрет, је био спонтан, али је формирање испало организовано; ту су једни утицали на друге, ту се убеђивало и — успевало са убеђивањем. Изгледало је неко време (пред Први светски рат) да је тај покрет свеобухватан и да ће му прићи сви католици тих крајева.

Ипак су биле три различите области на Јужном Јадрану где се овај покрет јавио и развијао. Једна област није са другом имала сувише блиске везе, тако да се, може говорити о три засебна покрета. Свакако су и услови и методе ових покрета имали нечег посебног. То су: Црногорско Приморје, Бока и Дубровник (”Дубровачка држава”). Све су те области биле некад српске, и етнички и државно-правно. Али је Црногорско приморје вековима после било у турској власти, Бока у млетачкој, Дубровник свој. Поред тога, у Боки је живела већина Срба право-

славних, у Бару и Улцињу муслимана, док су у дубровнику били практично само католици.

Зато треба о свакој од те три области говорити посебно. Почећемо с југа, од Црногорског Приморја.

II.

Вал католичког српства захватио је био и најјужнији део Српског Приморја, тзв. Црногорско Приморје. Црна Гора је била до 1878 држава једне вере. Тад се јако проширила, у ствари подвостручила, али је обухватила и велики број иноверије. Један део се потом отселио, други је остао у земљи. Остало је било око 12 хиљада мухамеданаца и пет и по хиљада католика.

За ове католике успело је било књазу Николи да склопи са Ватиканом конкордат, релативно повољан (између осталога дозвољена је била употреба словенског језика при богослужењу). Циљ, отворени циљ, црногорске владе је био да се тај део католика, коме је на челу стојао католички архиепископ у Бару као примас српски, одржи за српство. Преговоре за конкордат је водио Србин католик из Дубровника конте Лујо Војновић, црногорски министар правде. Водио их је добро, поштено, патриотски. Тражио је да Завод Светог Јеронима не може да се зове хрватски већ илирски, што му је успело. О томе саопштава Павле Ровински, доња књиге, стр. 259 ово.

”У последње време, кад је Аустрија добила право протектората над тим заводом, по њеном настојању а у циљу задобијања Хрвата, његов назив је промењен био у хрватски (про кроатика генте), и у том смислу је издат папски бреве 1 августа 1901.

Против тога су протествовали католици Далмације, Дубровника и Боке Которске. Том протесту, у име својих католика, прикључила се и Црна Гора, која је послала као своје делегате у Рим архиепископа С. Милиновића и грофа Л. Војновића...”*)

*) Г. Др. Перо Шоћ био је љубазан да ми пошаље препис једног акта конта Луја Војновића упућеног Књазу Николи поводом закључења споразума са Ватиканом о питањима Католичке цркве у Црној Гори. Писмо је без датума. Стоји само ”Субота вече“.

Испод њега се налази следећи “Прилог”, несумњиво уиутрашња нотица адресата (Књаза или неког његовог министарства).

“Пресвијетли г. барски арцибискуп Милиновић и граф г. Лујо Војновић, управитељ Нашег Министарства правде, повратили су се из Рима, гдје су, како је познато, у својству изванредних и опуномоћених посланика, водили преговоре са Св. Столицом за извјесне измјене

Први је био Бокељ, из Пераста, други из Дубровника, али му је прадед био из Херцегновог; оба Срби католици.

Даље пише Ровински (стр. 260):

”Труд је крунисан пуним успехом. Изашло је (папинско) бреве којим је установљен назив илирски за колегијум, при чему је објашњено да се под тим именом разумеју **сви Срби-католици свих страна,** и да и они имају право на Завод.

Поред тога, црногорским опуномоћницима је успело било да се у колегијуму предаје српски језик са ћирилицом...

Црна Гора је триумфовала и имала је основа да триумфује, јер ја не познајем други пример у историји папства да је непогрешни папа мењао своје решење. Није могуће не дивити се томе што је папа учинио концесије Црној Гори и **Србима католицима...”**

Један папски достојанственик маркиз Машанглас, тајни коморник Папе, у једној студији изашлој у Риму 1902 радује се што је решењем питања Светог Јеронима установљено **”Католичко српство”** (serbisme catholique).

ЛИТЕРАТУРА:

Marquis P. Mac-Swiney de Mashanglass, Chambellan intime de sa Sainteté, Le Monténègro et la Saint Siège. La Question de Saint-Jèrome, Rome 1902, p. 45.

П. Ровински, Черногория в ее прошлом и настоящем. Государственная жизнь (1851-1907). Том III.

Сборник отдѣления русскаго языка и словесности Императорской академии наук. Петроград 1915.

III.

У Боки и Дубровачкој области није државна власт ништа предузимала да католике учини Србима; напротив она је том покрету чинила свакојаке сметње (скривене

у апоштолском бревеу “Slavorum gentem” од 1 августа пр. године. **Успјех је наше мисије врло повољан за наша стара и садашња национална права и за интересе Српства.** Измјеном нота, која ће се у будућем службеном дијелу “Гласа Црногорца” обнародовати, Св. је Столица пристала да се наслов “pro chroatica gente” измјени са титулом: Св. Јеронимски Завод Илира тј. Јужнословенских католика свих дијецеза поменутих у реченом апоштолском бревеу. Положај барског (надбискупа у Заводу потпуно је и тачно реченим споразумом одређен, а засебним декретом истог дана (7 марта по новом) Св. је Отац потврдио барским арцибискупима стародревни наслов **“Primas Serbiae”.**

Граф Војновић предао је данас Његову Краљевском Височанству Господару ручно писмо Св. Оца.”

и невидљиве, јер отворено није могла иступати против тога).

Зато се с правом тврди да је овде покрет био спонтан. И да су му пришли у првом реду, ако не искључиво, интелектуалци и уопште школовани лица. Међу сељацима, где је утицај и католичког клира и жандармерије био већи, успеха је било знатно мање. Зато није нпр. чудо да су сељаци Конављани слабо прилазили том покрету мада су они несумњиво најчистији потомци првобитних Срба. А у њиховом средишту, у градићу Цавтату, скоро сви становници су били Срби.

И у Боки је тај покрет мало имао успеха међу католичким сељаштвом. Али му је интелигенција прилазила без зазора, често са одушевљењем, а још чешће са пркосом према аустријским властима.

Било је у Боки доста Срба католичких, највише у Котору и околини (у Доброти и на Прчању), затим у Будви, Херцегновоме итд. Ја сам их многе, скоро све, поименце знао, али сам највећи део поборавио. Ипак се сећам једног приличног броја, па сам о томе писао у чикашкој ”Слободи” у два маха. Први пут у чланку ”Хрватска Бока Которска”, број од 10 марта 1958. На то ми је одговорио хрватски новинар Јанко Бркљачић у ”Хрватском Гласу” од 16 фебруара 1959, са чланком ”Докле са србизирањем”. Ја сам на то дуплицирао у истом листу (Слобода од 10 априла 1959) и навео поименце многа лица из Боке који су се опредељивали и обележавали као Срби иако су били католици. Чланак носи наслов ”О католичким Србима из Боке Которске”. Он је непотпун, јер се ја свих тада познатих лица не сећам више.

Ту су из Будве Вучковићи и Поповићи (неколико породица), са Прчања Ђуровићи (такође више породица), Луковићи, Сбутеге итд., из Доброте Трипковићи, Дабиновићи, Милошевићи, из Херцегновог породица Цар (браћа Марко, Ђуро и Божо), сва три жестока, луда Србина (вероватно су род књижевника Марка Цара) и читав низ других. Многи ће бити споменути међу ”истакнутим Србима”.

Има у тим чланцима неколико десетина имена, која не желимо овде понављати; није књига прикладна да садржи списак свих имена. Главно је утврдити да их је било доста. Самом тврдњом се то не утврђује; зато су чланци садржавали имена. У књизи ће бити само имена ”истакнутих појединаца”. И њих има подоста.

Да је католичко српство Боке појава још старија него оно Дубровника, нека послужи и Његошева песма

”Србин Србима на части захваљује”, коју је спевао 1833. Србин који на части захваљује, то је сам владика Раде (који је данас званично проглашен за Југословена). Срби којима се захваљује, то су конти Ивановићи из Доброте. Они су били католици (као уосталом цела Доброта, без иједног изузетка тада). Његош је био на части са 34 друга, сви су се ”брацки изљубили”, говорили ”искрено српски”, ”весело српски исмијали” итд.

”Спомињући царе и ћесаре
Који добра српском роду жуде...”

Његош је био на путу за Русију, песму је спевао ”у Петерсбургу” 20 августа 1833. И са дивљењем завршава речима:

О ви Срби, свуд ли србујете!...

У почетку песме каже Његош како се бојао да ће ”силазећи из слободних горах” тамо оставити Српство и наћи, са другом вером, и други народ (јер је православне Бокеље Његош добро знао; он је школе учио у Херцегновом). Пријатно се изненадио да је и међу ”Латине” нашао Србе. Ова је песма била следеће године објављена на Цетињу, конти Ивановићи су је читали и никад није било негодовања а камоли протеста због ње. Они су увиђали да је Његош истину говорио па се и данас том песмом поносе.

Католици Боке су одржали до дана данашњега све обичаје ранијих православних Срба. О том сам говорио поближе у књизи ”О српском карактеру Боке Которске” (Цирих 1961), па не желим понављати. Само се мора поново рећи да они сви без изузетка славе Крсно име, па им чак католички свештеник долази ”на прекаду”. Традиције прошлости су у Боки скорије, живље, јаче.

О католицима Боке писао је поп Саво Накићеновић (Бока. Антропогеографска студија. Насеља српских земаља. САН. Књ. IX. Уређује Ј. Цвијић, Београд 1913, стр. 347) ово:

”Бокешки католици разликују се од Конављана. Бокешки католици диче се и поносе да су старином из Црне Горе, да су Срби, — а то многи Конављани радо прикривају; бокешки католици признају да су били православни, а Конављани то не даду; бокешки католици држе све народне обичаје и крсна имена, а Конављани добрим их дјелом забацили... Сви католици (бокешки) радо залазе у православне цркве и приносе завјете. Чак одговарају за пјевницом у нашим црквама...”

Поп Саво Накићеновић је био из једног села Новске општине и као такав он је добро познавао не само при-

лике у Боки, него и у суседним Конавлима (ови су му били далеко ближи и од Грбља, а камоли од Будве и Паштровића).

Говорећи специјално о Доброти, поп Саво пише на стр. 430: ”Стара су насеља сва пропала. Данашњи њени насељеници, све су Црногорци или Херцеговци, који су од зулума турског и нужде овдје од Косова к нама бјежали, а овдје их Млечић насилно превјерио. Увијек бијаху на гласу као добри Срби и јунаци; ништа им вјера не смета. Живот и обичаји су им као и осталим Србима Бокељима...”

Накићеновић наводи много детаља тих истоветних обичаја.

Као и у Дубровачкој области, тако је и у Боки католичка елита била национално јасно детерминисана и обележена. Маса још није била, све до 1918, сасвим национално изграђена нити потпуно свесна своје народности али је ваљда по институту и помешаности са православнима који су их увек могли да потсећају на њихову не тако давну прошлост, као и близине њихове раније постојбине задржала све српске особине. Код њих хрватска пропаганда није била ухватила корена и њихово масовно прилажење српству никако не спада у област маштања. Све је то, нажалост, пресечено 1918, оснутком Југославије.

IV.

Дубровчане сам много мање познавао; у Дубровнику нисам никад живео, једино што сам примао листове ”Дубровник” и ”Српску Зору” и у њима налазио имена ”истакнутих” лица. По том сећању их и наводим овде. Нека сам после додао према књизи Милана Живановића ”Дубровник 1908/18”.

Али је било још сијасет мање истакнутих и неистакнутих лица, масе, ”пука”, за која ја уопште нисам раније знао. Но у аустриској војсци заједно су служили Дубровчани и Бокељи (37 регимента Ландвера). Ту сам многе упознао за време Првог светског рата: разне Гоце, Боне, Хопе, Дробце, Солдате, Ђенеро, Љутиће, Гемзе и безброј других.

Већину сам заборавио, али морам признати да нисам био сувише често у њиховом друштву, јер су они сви били у ђачким четама, док сам ја био цело време рата обичан редов без икакве ознаке или чина. Био сам 1913 истеран из свих школа Аустрије од јавног и приватног учења, па нисам имао привилегију ”ђака”. А ђаци се нису смели са нама ни да друже (ђаци су звати ”једногодиш-

њи добровољци”). Но ипак смо се потајно састајали и србовали. Доцнију судбину већине од њих ја више не знам.

Да покрет католичког Српства у Дубровнику није била појава ограничена на неколико лица, како је хоће да претставе хрватски вечни фалсификатори, имамо неколико посредних доказа. Све што је било од порекла, угледа и националног поноса у Дубровнику, све је било крајем прошлог и почетком овог века српско.

Тако је 1890 године победила на општинским изборима Српска странка ”коју су у Дубровнику сачињавали у огромној већини Срби католици” (Лујо Бакотић, цит. дело, стр. 9-). То је била највећа политичка сензација тога доба у нашим земљама. Иако су избори вршени по куријама, опет је потребан био знатан број да странка победи. И при последњим изборима из 1911 имала је Српска странка 15 од укупно 36 већника.

Још један детаљ. Причао ми је пок. Ристо Јеремић, познати национални радник из Босне (неко време претседник друштва ”Просвета”) да је на матури у Дубровачкој гимназији 1889 био он једини православац и свега један Хрват. Остали сви (он ми рече број, али сам га заборавио, свакако 20-30), били су Срби католици. Све је то после била одушевљена српско-католичка академска омладина.

Кад сам писао некролог Марку Цару и потписао се псеудонимом, мој земљак Бранко Секуловић из Торонта ми је преко редакције листа упутио једно писмо и упозорио на појаву католичких Срба, не знајући да сам ја Бокељ. Тада је казао, колико се сећам, да у Цавтату није било ниједног православца али такође ниједног Хрвата. Мислим да је мало претерао, али у суштини је тако. Бар 80% Цавтаћана осећало се и декларисало српски. То је Стари Дубровник, усред Конавала чији се сељаци нису осећали Србима мада су славу славили. Варошани, Цавтаћани, сви су скоро били свесни и поносни на своје српско порекло. Ту није било много становника, свега неколико стотина; међу њима је било неколико стотина Срба. Многи су се од њих истакли у јавном животу па се засебно спомињу.

V.

Обимност покрета католичких Срба на јужном Јадрану била је тако евидентна да је нико није могао спорити. Па ипак су то покушали чинити Хрвати пред крај прошлог века и њима је жестоко одговорио тадашњи вођа далматинских Срба Сава Бјелановић (у разним на-

писима свога ”Српског Гласа”, као и у књизи ”Дон Михо на бранику”, Задар 1882). Истини за вољу треба рећи да је тек после изласка те брошуре Српство Дубровника и осталих предела Приморја узело већег маха.

Сад у емиграцији један хрватски надриписац, неки ”др.” Стјепан Бућ, пише: ”Католички Срби у Далмацији били су бијеле вране, један појав који је само био интересантан с психолошког гледишта. Радило се о неких 10-15 особа, и то само у Дубровнику, које су се сматрале Србима, услијед приватнога пријатељевања с неким странцима...” Те се речи налазе, без икаквих измена у памфлету под називом ”Значајке и судбина Душанових царства”, Минхен 1957.

Ни на крају памети нам није анализирати ове глупости ”научника” Бућа, али само на један став морамо скренути пажњу читаоцима: Дубровчани су постали Срби услед дружења (”пријатељевања”) са странцима! Значи ли то да странци нису хтели да се друже са Хрватима, да су то сматрали недојстојним и нечасним? Разумели бисмо да је Бућ казао да су неки Дубровчани постали Срби дружећи се са Србима, али да су постали Срби услед дружбе са странцима, то заиста треба објаснити. Наш мозак не допире толико дубоко да ово схвати.

Ко је тај писац? О њему даје извесне податке професор Универзитета у Грацу др. Јосип Матл у минхенској ”Искри” од 25 априла 1959, говорећи да ”спада у тип манијачки параноичног суманутог националисте а ла Адолф Хитлер”, да је ”исто тако обмањивач и харангер на убиство као и његови политички пријатељи и једномишљеници” итд. Овде мисли на усташе. То тврди један истакнути научник и писац опште признат.

У истом листу од 15 фебруара 1960 пише познати новинар и публициста Омер Кајмаковић чланак под насловом ”Срамно и постидно”, у коме изос. стоји: ”Мене је нека чудна туга обузимала кад сам читао отворена-писма професора Матла на адресу Ст. Бућа, који га је својим ауторитетом у науци и струци, ауторитетом признатим у целом свету — дакле неопозиво и мериторно — упропастио као историчара; чак у ироничној форми посумњао у научну озбиљност катедри са којих је др. Бућ слушао предавања на универзитету...”

Читаоци ће ми, јамачно, замерити што се уопште осврћем на таквог ”писца”, и то с правом. Али је одлука да се ова расправа пише била сазрела давно пре него је до мојих рука дошао тај памфлет Бућа. Затим: није заиста важно што пише један Бућ, али то може да буде

средство информација (у ствари дезинформација) странаца, то ће други хрватски ”писци” после цитирати и преносити (као нпр. раније тврдње фра Доменика Мандића и ”д-ра” Мурвара да је пре Првог рата било у Боки две трећине католика Хрвата!!!). Гдегод се нешто пише што Србима може да шкоди, а то је нетачно, мора се као нетачно жигосати. Чиме? Само противаргументима који на истини базирају.

Већ поштеније и озбиљније тврди хрватски публициста г. Јанко Бркљачић да у Дубровнику број Срба није никад прелазио 25 процената (чланак ”Српско Приморје” у канадском ”Хрватском Гласу” од 16 априла 1962). Можда и није. Али је Дубровник имао пред Први светски рат око 13 хиљада становника; према г. Бркљачићу могло је ту бити више од три хиљаде Срба (са православнима, он каже; али је ових било мање него католичких Срба). А где су Срби Цавтата и околине дубровачке? Није било ниједне општине у ”дубровачкој држави” у којој није било Срба. Најчешће су то били католички жупници!

Онда долази Бока, остала Далмација итд. То су ипак хиљаде и хиљаде. Бројно нису били кантите неглижабл, квалитетно још мање.

VI.

Ми ћемо у овој књизи дати доста својих противаргумената, навести појединачно много десетина ако не и стотина лица који су били више него пијони у покрету католичког Српства јужног Јадрана итд. Сад је ред да се цитирају и други писци (не српски, чак не ни Јован Цвијић, кога цитира Бућ и коме је научни свет Европе почетком овог века веровао сто пута више него свим Хрватима).

Српство католика Јужног Јадрана била је једна појава која се није могла сакрити; на њу су указивали странци, и путописци и научници, чак гласитог имена. Она је ушла у уџбенике, у компендије, постала предмет научних трактата. Она је била део научне истине крајем прошлог и почетком овог века: феномен тако очит и тако видљив да се није могао ни сакрити ни затајити. Наука га је констатовала и од њега полазила.

Ми ћемо, између мноштва писаца, овде навести три словенска: једног Словенца, једног Чеха и једног Хрвата.

Проф. Универзитета у Грацу, Словенац, слависта Матија Мурко писао је 1906 године да ”латиницом пишу не само Хрвати, **већ и они католици у Јужној Далмацији који се признају Србима...”**

Највећи словенски етнограф у почетку овог века Чех Лубор Нидерле писао је 1911:

”Вера је једно од главних знамења за диференцирање, Хрвата од Срба: Хрвати су католици, Срби православни и муслимани. Ипак ово обележје није апсолутно... **Има бројних католика који се сматрају Србима** и које Срби сматрају својим. То су нпр. католици Дубровника и Боке, Которске или Шокци, Буњевци и Крашовани Маџарске.”

(Lubor Niederle, Race Slave. Statistique-Demographie-Anthropologie. Traduit du tsceque par Louis Leger. 1911.

Math. Murko. Kroaten und Serben. Oesterreichische Rundschau, 15 Dezember 1906.)

Док Мурко не говори о квантуму, Нидерле каже да су Срби католици били у његово време (1911) ”бројни”, што значи бројем знатни, велики, да их је било подоста, да не кажемо много.

Један од највећих аустриских књижевника из почетка овог века, Херман Бар, у својој књизи о Далматском путовању види у Дубровнику скоро саме Србе. На Корзу нпр. види ”младе Србе са умилним кестењастим очима” (стр. 59). На другом месту (стр. 70): ”Пре четири године ја сам ишао с једним пријатељем овуда по Страдуну. Испред нас два висока младића. Ја рекох: Гледајте како су ови Срби изванредно лепи људи!...” На тој истој страни каже да Србе од Хрвата не дели ни вера, **”јер има такође и католичких Срба”.** — На страни 131 репродуцира Бар један чланак који је писао за Берлинер Тагблат о својим утисцима из Далмације, нарочито Јужне. И каже мос.: ”И још усто врева ношња српских, арбанашких, турских у просуначаним бојама...” Хрватско ништа нигде не виде (на јужном Јадрану).

(Hermann Bahr, Dalmatinische Reise, Berlin 1909).

Има још доста аустријских писаца који су истицали католичко српство Дубровника и Боке, па се чак и жалили на то. Тако нпр. Отто Маул, професор геополитике у Грацу, Леополд, фон Хлумецки, познати аустријки публициста који је служио у Дубровнику и Котору. Њихова мишљења су изнета у књизи ”О српском карактеру Боке Которске”, па их не мислимо понављати.

Ни хрватски писци нису могли да пређу преко те појаве ако су се бавили етничким односима Јужног Приморја. Тако до првог рата највећи и најпризнатији статистичар хрватски Јосип Лакатош, чија је књига ”Народна статистика” изашла 1914 у два издања. Тамо стоји, на страни 23:

”Ни попис аустриски није лучио Хрвате од Срба, пак

зато не можемо одсјећи точно границу колико је Хрвата а колико опет Срба. Док се у Босни помоћу података о вјери могло израчунати број Хрвата, **у Далмацији ни то није могуће, јер у њој имаде опет католичких Срба, напосе у два котара дубровачком и которском.** Међутим број њихов није особито велик, да би диференција била богзна како велика, пак ћемо са бројем сљедбеника српско-православне вјероисповјести моћи означити углавном и број Срба у Далмацији.”

Онда наводи Лакатош колико је у Далмацији било Срба ”без Срба католика”. За ове каже да ”број њихов није особито велик да би диференција била богзна како велика”. То је тачно, али из употребљених израза Лакатоша произлази очигледно да тај број није био за потцењивање, није био ни мали. Он каже да није био **особито** велик, што не искључује, већ пре потврђује, да је био **прилично** велик. Свакако се радило о хиљадама лица, иако не о десетинама хиљада. А фалсификатор Буђ каже да су се могли изборојити на прстима рука!

Накнадно ћемо навести још два писца, једног Енглеза а другог Американца словеначког порекла. Прохрватски расположен, Сетон Ватсон, у својој књизи ”Јужнословенско питање у Хабсбуршком царству” на више места спомиње српство Дубровника, његову снагу и нарочиту будност (стр. 258, 325, 404 итд.). Срби су, он пише, били тако организовани да су пратили сваки корак непријатеља и знали сваки њихов састанак. Нико није више од њих дао балканских ратова за Српски црвени крст. Ватсон то истиче као чудо!

R. W. Seton-Watson (Scotus Viator), Die Suedslawische Frage im Habsburger Reiche. Aus dem Englischen. Berlin 1913.

Један други србождер, Луиз Адамич, писао је за време последњег рата у Америци, у књизи ”Моја родна груда” на стр. 266, говорећи о Јужном Јадрану: ”Било је католика Хрвата, који су демонстративно за себе тврдили да су Срби, да би нагласили да, иако нису православне вере, ипак се не осећају никако друкчије него они Словени из Србије, Босне и Црне Горе.” (Пренето из студије Мила Н. Вујновића ”Осам мапа Мачекове Хрватске”).

Б) НАЦИОНАЛНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ДУБРОВАЧКИХ СРБА

IV) Уопште

I.

Док су остали Срби католици били национално и политички ”интегрирани” са осталим Србима (православне вере) и с њима заједно дејствовали (на изборима, у штампи, у другим манифестацијама), дотле су дубровачки Срби католици чинили такорећи један засебан корпус, јер практично ту Срба православних није ни било. Они су имали своја удружења, своју штампу, своје зборове и све друге националне манифестације. Све су то вршили под знамењем српства и са ознаком српства (али не наглашајући католичанство).

Тако су имали удружење ”Српске Дубровачке академске омладине”, док су у Бечу били чланови општег српског академског удружења ”Зоре”. Тамо су били не само веома активни, већ и веома интрансигентни или, како би данас рекли разни антисрби у тобожњој српској емиграцији, били су највећи ”шовинисти”. Историчар и хроничар ”Зоре”, тада њен члан и студент, доцније професор Београдског универзитета, Владимир Ћоровић, писао је 1905 године у својој ”Историји Зоре у Бечу” да су ”уопште Срби католици били најжешћи”, или даље: ”Срби католици са Јужног Приморја били су најексклузивнији Срби међу академском омладином Беча”. А мало затим (стр. 49): ”Хрвати су особито објеђивали Србе католике..”

II.

Српска академска омладина Дубровника је издавала књиге (тако изос. ”Дубровачку књижевност” од кан. Ивана Стојановића), брошуре, политичке билтене, новине, итд. Једном речју је развила била веома живу публицистичну делатност. Свуда се осећала, не само у Дубровнику, већ по целом Јадрану, чак по целом Српству. То је била организација младих, занешених патриота, вели-

ким делом дубровачких патриција, који никакве личне користи нису очекивали (напротив, од тога су имали штете и они и њихове породице). Дуго времена је био њихов вођа дивни и незаборавни др. Влахо Матијевић.

Најбучнија, можда највећа и најсјајнија манифестација Српске дубровачке омладине била је свечаност откривања споменика највећем песнику Дубровника Ђиву Гундулићу по њеној иницијативи. Он је откривен 29 јула 1893 уз учешће целог Српског народа. О томе ће бити доста говора у овом раду. Хрвати су покушали да ту свечаност преобрате у своју корист, па су послали из Загреба никога мање него шефа Странке права јеврејина Јосуу Франка, који је, кад је стигао у Дубровник, казао да је дошао да га "узме у посед". Он је добио достојан одговор и од Дубровачке омладине и од далматинског посланика д-ра Душана Баљака (о свему томе даје детаљна обавештења др. Лујо Бакотић у књизи "Срби у Далмацији", стр. 110 ид. па нећемо овде понављати).

Међу многим изјавама са српске стране и о Гундилићу и о националном карактеру Прославе навешћемо само речи најбољег српско-католичког новинара, уредника "Дубровника" Антуна Фабриса, који је казао: "Хрвати не мисле што је српско да је и хрватско и обратно, већ је њихова намјера да се прослави чисто хрватски пјесник, те кад бисмо ми с њима ишли, онда би признали да је он Хрват". Овај је цитат из књиге Владимира Ћоровића "Историја ЗОРЕ у Бечу", Рума 1905.

Милан Живановић наводи у својој већ цитираној књизи "Дубровник 1908-1918" мноштво примера националних манифестација дубровачких Срба доцнијег доба. Тако нпр. завршење дома за соколско друштво "Душан Силни" (стр. 40 ид.). Неколико најугледнијих Срба били су кажњени што су "прославили покриће те зграде, тј. завршетак крова, са окићењем зграде српском тробојком. "Предузимач Ђилдо Јоб је том приликом рекао: "Данас се је покрила наша дућа, наша црква у којој ћемо се ми осјећати као слободни Срби, у којој ћемо отворено говорити и изражавати наше осјећаје без бриге и страха од шпијуна..." "На позив Јоба дошло је затим до клицања краљу Петру, што су присутни више пута поновили са скинутим капама". Кад их је кафеџија замолио за мир, одговорио је један пристуни Србин да "он неће да позна закона који њему у овој слободној српској земљи може забранити да он српски осјећа и српске пјесме пјева". Ту су још многи детаљи ове дивне манифестације на основу извештаја жбира и аката власти.

Наведене су манифестације поводом осуде у Велеиздајничком процесу у Загребу почетком октобра 1909 (стр. 70): почетком марта 1911 грађанска музика (српска) пријављује програм концерта ћирилицом, у коме су, између четири тачке биле и ове ”Марш коњичке дивизије” (српске) од Покорног и Бродила; ”Из Ниша и околине” (стр. 74). Та иста Музика је кроз град свирала српске маршеве 24 новембра 1912 због чега је опет била пријављена (Живановић све наводи на основу полицијских аката, стр. 74). На Покрајинском збору ”Хрватске пучке напредне странке” 25 јула 1909 манифестирало се највише Србима, па је српска музика испратила госте до Гружа ”што јој је и више дужност била, јер није (збор и весеље) друго било него свесрпска свечаност” (стр. 276).

Још на много места у тој књизи има помена о српским манифестацијама (212, 229 ид.), али ми то не можемо преносити. Соколска организација ”Душан Силни”, затим Српско пјевачко друштво ”Слога”, онда ”Грађанска” у ствари српска музика са капелником Ивом Чижеком, и остала друштва, са по више десетина чланова, у свакој прилици су манифестовали српство Дубровника. То је био главни задатак ових организација: ”да у крају где се све изражава заставама и фештама увек буду спремне и Српство да афирмирају”.

Издавано је неколико српских листова у Дубровнику. Тако у првом реду одлично уређен лист ”Дубровник”, који је излазио сваке недеље. Почео је излазити 1892 и излазио је све до Првог светског рата. Штампан је претежно латиницом, али је било доста и ћириличких прилога у сваком броју. За њега каже Урош Џонић у ”Народној енциклопедији СХС ”да је био један од најбољих далматинских листова”. О њему ће још бити речи кад се буде говорило о његовим уредницима.

Пре тога листа излазио је часопис одн. ”лист за књигу, уметност и обртност” под називом ”Словинац” од г. 1878 до 1884 под уредништвом проф. Луке Зоре (испрва два пута а после три пута месечно). ”Словинац” је престао излазити крајем 1884, због кампање што су против њега подигли далматински клерикални кругови. (Милан Решетар у Народној енциклопедији СХС).

Од почетка 1902 до средине 1908 излазио је часопис ”СРЂ” двапут месечно, штампан претежно латиницом, али је имао доста ћирилице; чак је, чини ми се, и наслов био у оба писма. За њега пише Милан Решетар у Народној енциклопедији СХС: ”Срђ је био орган српских и националистичких кругова у Далмацији, па како је 1908 изба-

цио првих пет бројева као Споменицу о паду Дубровачке републике 31 јануара 1908, то се после анексије Босне и Херцеговине није више могло ни помишљати да се даље издаје".

Од 1907 до 1912 издаван је два пута месечно "лист за просвету и привреду" "Српска Зора". И он је излазио у оба писма, али, колико се сећам, више ћирилицом него латиницом.

Издаван је дуго година календар "Дубровник", који може да служи као ризница информација о животу и делатности дубровачких Срба. Ја, нажалост, немам ниједну годину код себе (као дечко сам га веома радо читао).

И још је било разних периодичних, и још више повремених списа који су издавали дубровачки Срби, и то са прогресивном тенденцијом (све више и више).

Основана је била и "Матица Српска" у Дубровнику иако новцем Србина православног Константина Вучковића. Основана 1909, и већ до Првог рата издала 16 дела. Ако се не варам, прво је било "Низ Родно Приморје" од Марка Цара (католичког Србина).

Константин Вучковић је био Босанац, а живео је стално на Јадранском Приморју (у Трсту и Сплиту), али не у, Дубровнику. Ипак је хтео да се ту оснује "Матица Српска". Како је казао на оснивачкој скупштини Србин Дубровчанин др. Стијепо Кнежевић:

"У питомој постојбини Палмотића, Гундулића, Ђорђића, Пуцића и других наших великана, он удари чврст темељ светом храму књиге и просвете, подиже себи у благодарном срцу сваког Србина споменик за вечна времена. И његово ће светло име остати увек урезано у српским: срцима..."

А Марко Цар је писао о њему, баш поводом ове фундације:

"Као ретко ко у оно доба познавао је дубровачку прошлост и књижевност. О Дубровнику је увек говорио као о Српској Атини. То поштовање према старом граду и пример "Матице Српске" у Новом Саду, којој је до смрти био чланом, потакоше га, да завешта знатну суму за оснивање Матице Српске у Дубровнику, и тим постаде један од највећих добротвора српских у 19 веку. Сећајући се, како је Дубровник био некада средиште српске књиге, српске просвете, зажелео је он да то опет буде, дајбуди за јужне крајеве, где Срби живе удаљени и одељени од данашњих центара српске културе, просвете и науке. Схватајући пак добро питање народне просвете,

увидео је: да је за то потребна ЈЕДНА КЊИЖЕВНА УСТАНОВА с обилатим средствима”...

(Ови подаци су узети из чланка Љубе Марковића-Грљанца у чикашкој ”Слободи” од 1 марта 1958 под насловом Константин Вучковић, велики културно - просветни добротвор српски.)

На тој ”инаугурационој” седници Матице српске у Дубровнику (19 јула 1909) било је присутно више Срба Дубровчана. Поред д-ра Стијепа Кнежевића проф. Антоније Вучетић, проф. Вид Вулетић-Вукасовић, др. Влахо Матијевић, Кристо Доминковић и други. Поздраве су послали проф. Решетар из Беча, Иво Ћипико, браћа Мурат итд.

Текст завештања гласи:

”Остављам фјорина 160 хиљада аустр. вр. општини српско-православне цркве у Дубровнику, у сврху оснивања Матице Српске КОЈА ЋЕ УПОТРЕБЉАВАТИ ЋИРИЛИЦУ А ИМАТИ ЦИЉ ДА ШИРИ СРПСКУ НАСТАВУ.”

То је била огромна сума, али је огромна била и задаћа коју је овој Матици наменио био донатор. Нажалост, фонд ове Матице је утрошен током Првог светског рата присилним зајмом аустро-угарске владе, те је од 1914 године обустављен сваки рад.

У Дубровнику је постојала и ”Српска Штампарија”, где су све публикације дубровачких Срба штампане.

Хрвати су били констернирани српском предузимљивошћу и успесима. Ту скоро је пружио један доказ о, овоме канадски ”Хрватски Глас”, орган ХСС. У броју од 14 априла 1958 пише један сарадник листа изос. и ово:

”У посједу сам значајног дописа хрватског политичара Франа Супила од 2. IX. 1891, тадањег уредника ”Црвене Хрватске” у Дубровнику, управљеног мом дједу Ђури Стјепану Дежелићу. Ето шта он пише:

”Срби хоће да са аутономашким новцем подигну штампарију и лист у Дубровнику... То је дакле борба за живот и смрт! Ми у тој борби несмијемо подлећи, јер би то онда могло послужити као доказ, да Дубровник није хрватски град. Ову борбу морали би подупирати сви родољубиви Хрвати. Зато вам стављам на душу и препоручам вам ”Црвену Хрватску” да између пријатеља за њу порадите...”

Поред свих тих жалопојки Франа Супила, у Дубровнику су убрзо прорадили и српски листови и Српска штампарија, у Дубровнику је настао био један веома интензиван српски културни живот. Тиме је Дубровник постао био једно од културних средишта целокупног Српства,

поред Београда, Новог Сада, Мостара, Сарајева, Цетиња. Тај феномен је такође утицао да су и страни писци почели стару дубровачку књижевност да сматрају српском. Они су увиђали да нико аутентичније то не може да искаже него потомци тих списатеља, који су скоро без изузетка испољавали своја српска осећања.

III.

1902 је основано у Дубровнику "просветно-привредно друштво" "Српска Зора" "са задатком да се удари здрав темељ сређеном и смишљеном раду на привредном и просветном напретку Срба на Приморју" (Б. Миљковић у Народној Енциклопедији СХС). После Првог светског рата, се дубровачка "Српска Зора" фузионирала са сарајевском "Просветом" (1923 године).

Сећам се врло добро да је Српска Зора имала и своје националне марке, са српским амблемима и ћирилицом, које су се могле лепити поред државних поштанских марака на писма и карте (тако су нешто имали и Чеси) и ми смо, приморски Срби, уз сваку аустријску марку лепили и ову народну, уз лик Франца Јосифа и српске амблеме. Сећам се да је био и папир за цигарете са ознаком "Српске Зоре", разуме се у ћирилици, маст за ципеле итд. Ми у задарској Српско-православној семинарији нисмо другу маст употребљавали.

Многе ће се читаоци смејати на ове романтичне изливе, али су они били тада врло ефикасни примери националног подржавања, па чак и средства националне борбе. Друга су то времена била, и светлија него данас.

Постојала је веома агилна "Добротворна задруга Српкиња", која је распуштена и "ликвидирана" почетком Првог светског рата, заједно са "Српском Зором", што је најбољи доказ њене патриотске делатности. (О распуштању Задруге и Српске Зоре детаљно код Живановића, стр. 128 ид.).

Дубровник је био постао центар свих далматинских и приморских Срба. Раније, у XVIII веку и у првој половини XIX века, то је био Трст, онда Задар, да после Дубровник предузме ту улогу: политичког и културног средишта Приморских Срба.

Православни Срби су сачињавали 90% српског елемента Приморја, а они су препустили вођство католичком Дубровнику, где је православних Срба једва практично и било (уколико их је било, били су махом Херцеговци). У Задру и Котору су била седишта православних епископа, у Задру је било седиште православне богословије, та-

да најбоље у Српству (Црквено право је предавао Никодим Милаш, најбољи канониста целог православља). За Царевинско веће су бирани Срби посланици у Боки и Книну, за Далматински Сабор такође на крајњем Југу "Далмације" (у Боки) и на крајњем континенталном Северу. Па ипак су сви ови Срби без узизетка признали били водећу улогу Дубровнику, католичком али српском.

Многи су католички Срби из Боке и Дубровника били за време Првог светског рата затварани, интернирани, осуђивани. То их није у свом српству могло да поколеба, нити је иједан због тога изневерио српство.

Кад је дошло Ослобођење, кад је ушла у Дубровник српска војска на челу са капетаном (ако се не варам) Ђорђевићем, сином бившег претседника Владе Владана Ђорђевића, одушевљење није било мање него у Мостару, Бања Луци или у Котору.

После сам нашао о томе ближе податке.

О доласку и пријему српске војске у Дубровнику оставио је трајније спомене у "Алманаху Јадранске Страже" за 1926, проф. Стјепан Роца, такође Србин католик из северне Далмације (у чланку "Српска војска на Јадрану"). Најпре описује дочек војске у Сплиту, па онда наставља (стр. 30):

"Као што је у Сплиту дочекана била са религиозном свечаношћу и поштовањем, са братским одушевљењем, тако је, прије неколико дана, дочекана српска војска у граду Ивана Гундулића, који је у својој пјесничкој визији осјетио да ће зора и спас доћи са истока. И они исти мири (зидине градске?), који су гледали и са којих је са пуцњавом поздрављен цар Стефан Душан, дочекали су војску Краља Петра...

На 13 новембра пристане жељезнички воз на грушку станицу, окићену цвијећем и зеленилом, опкољену народом из града и околине. Предводио је Беле Орлове командант Милан Вл. Ђорђевић, син Владана Ђорђевића.

Старина др. Перо Чингрија... поздравио је српску војску и захвалио јој је на све њезине муке и патње и јунаштва за наше ослобођење. Изразио је своје весеље и одушевљење што је послије толиких тежња и чекања побједоносно сишла на море.

Командант Ђорђевић захвалио се др. Чингрији и Дубровчанима, изражавајући своје весеље што је Дубровник опет слободан.

И све се сврстало у силну и непрегледну поворку према Дубровнику. На Бононову, одакле пуца диван поглед на морску пучину, српска се војска устави, војници и офи-

цири скину капе, прекрсте се и њихова молитва и уздисај слије се у јединствену хармонију са вјечитом пјесмом пучине. Командант Ђорђевић поздрави наше море, наш Јадран, од свакога оспораван, од свакога својатан. Глас се његов, снажан и величанствен, узнио високо и кружио је над тим морем, и тамо негдје у даљини спојио се са шумом валова — **глас завјере и заклетве Србинове.**

Пред Опћином др. Стијепо Кнежевић говорио је српској војсци о данима очекивања и плача, очаја и надања, и о дану у којем се испунио завјет Србинов.

Посланик Краља Петра на то је високим гласом, уздигнутим очима, прогласио **начела са заставе српске војске: слободу, братство, једнакост, правду и демокрацију...”**

IV.

Не треба ни наглашавати са каквим су се еланом и ентузијазмом давали гласови за српске кандидате при свим изборима за јавноправна тела. (Царевинско веће у Бечу, Земаљски сабор у Задру, општинска већа у свакој општини итд.). Срби православни су радо гласали за католике (д-ра Ловра Монтија у Книну, д-ра Рудолфа Сарделића у Боки итд.). Одушевљењу и српским манифестацијама није било краја кад би се на изборима победило (као нпр. на општинским изборима у Дубровнику 1890).

У агитационим прогласима је увек истицана српска заветна мисао и српски карактер области у питању.

Сваки догађај национално-политичког значаја се искоришћавао да се манифестује српски дух Дубровника. Кад би прошао неки српски или црногорски принцип, Дубровник је пливао у одушевљењу, чланови аустријског (бечког) двора веома су хладно, скоро демонстративно дочекивани.

О томе је доста писано и говорено у аустриским меродавним круговима. Један податак пружа најзваничнији аустриски публицист с краја прошлог и почетка овог века Леополд барон Хлумецки. Он је био чешки ренегат из Моравске, неко време у политичкој служби, чак у Котору и Дубровнику (при поглаварству), где је, како је сам изјавио на Фридјунговом процесу у Бечу, плаћао Франа Супила, вођу дубровачких Хрвата, као обичног конфидента, због чега је Супило био принуђен да да оставку на мандату у хрватском сабору. Доцније је био главни уредник официјезне аустријске ревије ”Естераихише Рундшау” (Аустриски Преглед). Био је велики пријатељ престоло-

наследника Франца Фердинанда, о коме је 1929 у Берлину издао монографију.

(Leopold von Chlumecky, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin 1929.)

У тој књизи пише Хлумецки на стр. 173, да је Франц Фердинанд, пропутовавши Далмацију крајем прошлог века, био изненађен ”хладним и одбијајућим дочеком”, нарочито у Дубровнику који је тада у већини био српски. Самоме Леополду Хлумецком је казао: ”Како су ипак лојални Хрвати, а како су сасвим друкчији Срби. Ваш је отац имао право: ја сад знам на кога ћу да се ослањам”.

Отац Леополда Хлумецког је био јако виђена личност у вишим круговима Беча; одржавао је и присне везе са Двором. Син саопштава у поменутој књизи (стр. 170) извод из једног писма очевог од 18 децембра 1898 (изгледа да је онда син био у Котору), у коме отац изос. пише: ”Са Голуховским сам дуго конферисао... Он је био тачно информисан и преклињао ме да овде све предузмем да се меродавни кругови информишу, јер је он јако брижан да ће, у случају конфлаграције на Балкану, Јужна Далмација образовати центар антиаустриског покрета...”

Под Јужном Далмацијом су се разумевали Дубровник и Бока, који су подједнако били српски. Испада по речима Хлумецког да је због њих Франц Фердинанд донео одлуку, која је можда и раније у њему тињала, да почне опште фаворизирање Хрвата и запостављање Срба у целој Монархији. Одлуку која га је после и главе коштала.

У једном свом чланку ”Аустриског Прегледа”, у броју од 15 септембра 1908 под насловом ”Великосрпска ириидента у Јужној Далмацији” пише сам Хлумецки поред осталога и ово:

”...Већ пре више година су покушале неке личности које можда нису биле званично позвате али зато ништа мање веродостојне да **меродавним факторима у Бечу отворе очи за великосрпску пропаганду у Јужној Далмацији.** Стално се упозоравало да се уз доброхотну трпељивост локалних власти развија опасна, раздражујућа пропаганда, да се све шири конци преко границе преду, да познати страни агитатори несметано вршљају у земљи, да драже становништво, и да се врше покрети демонстрације које граниче на велеиздају...”

У једном од претходних бројева исте ревије писао је барон Хлумецки изос. и ово:

”...Ја нисам зато да се силом поступа према Србима (Аустрија, која је састављена из толико много народности, у стању је да још нове народности прими у свој круг

и да им пружи пуну могућност културног и привредног развоја); али постоје истакнуте позиције, које се никад не смеју пустити из рука ако се жели очувати фронт, а у те позиције спада у првом реду Јужна Далмација, специјално Бока, у којој ми сваке године све више губимо на терену. У осталој Далмацији се односи побољшавају откад је Министар претседник својим оштрим ј'у suis, ј'у reste (ту сам, ту остајем) обзнанио чврсту вољу Аустрије да не дозвољава да се ма шта дрма на њеном приморском поседу..."

Oesterreichische Rundschau, Band XVI, Heft 5, 1908.

Све се ово износи као доказ како су званичне аустријске власти сматрале Дубровник и Дубровчане (једнако као и Бокеље); они су увек говориле о "Јужној Далмацији" где је национално-политичка ситуација била једнака. А оне су знале стање ствари!

1909 г. се барон Хлумецки посебно окомио на Дубровник. Он се у истом часопису осврнуо на књигу познатог аустријског писца Хермана Бара под насловом "Далматинско путовање", која је баш те године изашла (Hermann Bahr, Dalmatische Reise, Berlin 1909) и у којој се Бар доста лепо изражава о Србима дубровачким. Херман Бар је био један од најугледнијих аустријских писаца тога доба и барон Хлумецки није могао ни да га грди ни да га ниподаштава. Он му замера само што критикује аустријску управу у Далмацији, специјално у Дубровнику и дословно каже: **"Не сме се заборавити, да је Дубровник већ годинама жариште великосрпског покрета, који је нарочито захватио грздску интелигенцију".** Изузетно ћемо овај став пренети како је у орининалу написан од најмеродавније личности аустријске политике према Југу:

"Man darf nicht vergessen, dass Ragusa seit Jahren der Brennpunkt der grossserbischen Bewegung ist, welche gerade die Intelligenz erfasst hat". (Oesterreichische Rundschau, 15 Maerz 1909. S. 486.)

То је, можда, главни разлог зашто се "Хрватски вајар" Иван Мештровић у својој пресмртној књизи "Успомене на људе и догађаје", која је изашла 1961, а за коју српски публициста Коста Ст. Павловић каже да је то "најружнија књига која је икад објављена о једном народу" (у "Гласу канадских Срба" за 1962) овако изразио:

"У Дубровнику је народ у околици красан, али оно, што се зове интелигенцијом, то је неискрено, интригантско и до краја подмукло."

Свуда су, према њему, Срби најгори људски сој, а Хрвати најбољи, па тако и у Дубровачкој држави.

V. Један детаљ са Гундулићеве прославе 1893

У чикашкој "Слободи" од 10 децембра 1960 изашао је један наш напис под насловом "Са српским заставама у Дубровнику 1893". Овде ће се он, са измењеним насловом, текстуелно пренети:

1893 године откривен је у Дубровнику споменик његовом највећем песнику и најугледнијем сину Џиву Гундулићу, аутору "Османа". И Срби и Хрвати су хтели да тој прослави утисну свој карактер и прегонили су се око тога. И једни и други су после тврдили да су успели. Штросмајер се у писму кан. Рачкоме 13 јуна 1893 жалио да су Срби узели иницијативу и да ће све што Хрвати накнадно учине бити "само сјена онога сјаја којим се српство у опреци према хрватству обасија". Али га је Рачки упозорио, после прославе, да је она "носила посвема хрватски значај" и Штросмајер је сав срећан што је све испало "у прилог нашој хрватској идеји". Ово је све саопштено у књизи IV "Коресподенције Рачки-Штросмајер", коју је 1931 издала Југ. Академија у Загребу у редакцији проф. Ферда Шишића (стр. 376-379). Наводимо их да виде наши Југословени какав је интиман став био према Србима и Штросмајера и Рачкога.

Али њихов триумф није био сасвим оправдан. И Срби су пожњели приликом те прославе велике успехе у манифестовању српске националности приморских Срба. Општина дубровачка је била у српским рукама, али су државне власти из Задра и Дубровника очигледно фаворизирале хрватске манифестације.

У тој прослави је учествовао и мој отац као веома млад свештеник (ишао је у пратњи епископа Боке и Дубровника Герасима Петрановића); он ми је деценијама са одушевљењем причао о српском карактеру те прославе, на којој је учествовао и Змај са виђеним Војвођанима, и Срби из свих српских крајева. Ја сам као ђак нижих разреда гимназије у Задру читао опис ове свечаности од попа Прерадовића, пароха у Голубинцима, Срем (који је такође ту учествовао). А скоро ми се дала прилика да у Црквеној општини у Трсту нађем један званичан приказ те свечаности од стране београдских учесника у књижици која носи наслов: "О Гундулићевој прослави. Написао један изасланик. Београд 1893". Очигледно је то био изасланик или Владе или Краља српског.

Ту сам понешто преписао за моје даље радове ако Бог да здравља да их довршим. Овде ћу пренети само делове који се односе на српске заставе, као спољне манифестације српског осећања и братства. У својој најно-

вијој књижици ”О Заставама код Срба” (Минхен, 1960), навео сам на страни 75 глобално како ”приморски Срби нису пропуштали ниједну прилику да своје српство заставама манифестују...” Примера у штампаним књигама нисам имао, па то хоћу сада да допуним овим чланком.

Изасланици из Србије путују возом до Ријеке. Ту им се ставља на расположење брод ”Ирис” (док Хрвати путују бродом ”Аустрија”). (Симптоматичан је био јамачно случај да су Срби добили брод који је имао митолошко име грчке носитељке вести богова, док су Хрвати имали назив Аустрије). Брод плови обалом Јадрана и стиже напослетку у луку Дубровника, Груж. Пустимо сада ”изасланика” да сам говори:

”Брод те носи живо, први од свију стиже пред луку Груж; на највишем вису његовом угледах српску заставу. Сва срца заиграше од радости а грла загрмеше бурним усклицима...” Србе из Србије и Војводине дочекују Срби који су већ били приспели: ”У рукама јуначкога и горостаснога Бокеља вије се српска застава, поздравља тебе и другове, као мајка милу децу своју. Чини ти се да те њено лепршање завија у недра своја... здружен и загрљен с одборницима, окружен народом, улазиш са српском заставом у град... Гости из околине и грађани поздрављају те српски: свуд се већином вију српске заставе. Та све је српско, српско... Очи ти се шире, груди ти се надимају, срце ти бије силно, душа ти пламти у неописаној радости... У српској си Атини, у српском си Дубровнику...”

То стоји на странама 10 и 11. На страни 16 се описује полагање венаца на споменик Гундулића, да се на страни 17 каже ово: ”Ипак највећу пажњу привлачио је на се, као неки чудотворни магнет, један венац који беше највећи и најлепши, а ношен је због своје величине на мотци, обовијеној српским бојама... То беше венац Њ. В. Краља Александра...” На стр. 21 се описује венац начињен ” од сувога цвећа из свих српских крајева...”

Сутрадан се задржавају у Гружу да посете гроб кнеза Меда Пуцића (стр. 30): ”Заставе српске најпре, исто онако као и јуче, величанствен поход упути се на гроб другог великог српског дубровачког песника, Меда Пуцића”. О томе ће се писати други пут кад буде реч о овом великом српском родољубу.

На страни 25 се описује напуштање Дубровника и поход на Цетиње: ”Постројисмо се и кретосмо се. Сви озбиљни, мирни и достојанствени. Напред иђаху један Црногорац и један Бокељ са српским тробојкама у рукама...”

Може се само на крају рећи да су српске заставе има-

ле не само симболичан значај, већ су оне замењивале вербалне манифестације које су од полиције биле забрањене. Полиција је хтела да забрани и манифестације на гробу Меда Пуцића, али се томе оштро одупро хрватски подбан Живковић, брат горњокарловачког владике, блажене успомене Теофана, подвикнувши полицији да помени мртвима не могу нигде да се забрањују.

Тако се тада србовало, и ишло се напред!

VI. Манифестација на гробу Меда Пуцића

Под горњим насловом изашао је у чикашкој ”Слободи” од 10 марта 1961 следећи чланак:

Поводом прославе Гундулића у Дубровнику 1893 и откривања његовог споменика, скупила се била у том граду и маса Срба и маса Хрвата. Обе су групе сматрале Гундулића својим и надметале су се да прослава испадне достојна великог песника.

Срби су дошли били из свих крајева Српства, чак једна делегација из Србије (друга из Војводине). Ми смо о томе већ једном писали у ”Слободи” (”Са српским заставама у Дубровнику 1893”, у броју од 10 децембра: 1960).

Један скоро јубиларан датум даје нам прилику да се понова тим позабавимо. После свршене Гундулићеве прославе сакупљени Срби донеше одлуку да се поклоне гробу другог великог Дубровчанина и Србина, кога су многи и лично познавали, грофа Меда Пуцића.

Кнез Медо се родио у Дубровнику 12 марта 1821, дакле пре равно 140 година, а ту умро крајем јуна 1882. Међутим, он је живео дуго ван Дубровника, највише у северној Италији и Београду, где је био васпитач малолетног кнеза Милана Обреновића.

Био је потомак старе дубровачке властелинске породице досељене из Боке Которске. Можда је била романског порекла та породица, па се и сам Медо на италијанском потписивао конте Орсато Поца. Али се он осећао увек српски и само српски. Као такав штампао је неколико књига Песама. Приликом Дантеове прославе написао је на италијанском оригиналну химну ”Поздрав Србије Италији на Дантеовој Прослави у Фиренци”. Најтрајније му је дело Споменици Српски, исписи из Дубровачких архива, које је издао 1858 и 1862. И ту смо сасвим близу једног његовог јубилеја. (Поводом стогодишњице прве књиге писано је такође у Слободи). Овим Споменицима Пуцић је уз Миклошића, чија су Монумента Сербика изаш-

ла скоро у исто време, постао један од најважнијих скупљача српске историске грађе.

Томе, дакле, кнезу Меду Пуцићу решили су били сви присутни Срби на Гундулићевој прослави 1893 да учине поклон на гробу. Гроб је на Бонинову, подаље од Дубровника. У самом граду се окупила огромна поворка у најсвечанијем расположењу. Напред је ишао један Бокељ са српском заставом. Одједанпут се појави полиција, која је хтела да растури поворку, јер су политичке манифестације били забрањене. У поворци је био подбан Хрватске и Славоније Живковић, брат горњокарловачког великог владике Теофана. Мада он није имао власт над Дубровником (овај је први пут постао хрватски 1939, други пут 1941, трећи пут 1945), он се енергично успротивио дубровачком ”редарству”. Казао је да су свуда слободни помени мртвима. И полиција дубровачка је уђутала.

На гробу је говорио др. Владимир Тројановић, вођа бокељских Срба. Главни део његова говора гласи:

”Овај жарки пољубац (говорник клече и пољуби гроб) пољубац је целог Српства, које се — ево — из свих крајева наше велике српске отаџбине скупило, да се сети овог светог места, где у српској земљи, у сени чемпреса, ловора и маслина, сниваш, Бесмртни, вечни санак. Омладина твоја српска, и народ, приступају да се поклоне генију твоме...

Пре десет година, с овог истог места, о Славни, кад тебе у гроб положисмо, кад Дубровник, твој српски град ...горко плакаше што занемише твоја златна уста, наш велики учитељ Петар Будмани рече: ”Бесмртни учитељу, мој Медо, заклињем се да ћемо увек твојим стопама сљедити док нам год ускуца ово српско срце”...

Чуј, о Бесмртни, заклетву нашу (да ћемо чувати твој и наш српски град као и твој гроб), и сврх недогледних појетских висина, гдје Гундулићев српски геније царује, **не дижи ока с твог српског Дубровника,** него чувај и брани твој српски народ. Овај жарки пољубац (говорник понова клече и пољуби гроб) пољубац је целог Српства.”

Иако је др. Владимир Тројановић пољубио гроб Меда Пуцића у име целог Српства, нико од присутних није пропустио да то такође учини. Сви су за њим клекли и један за другим љубили гроб кнеза Меда Пуцића. Већина је била православна; међу њима много православних свештеника, нарочито из Боке, који нису могли извршити помен, јер је конте Медо био католик. Било је и католичких свештеника, међу којима се нарочито оцртавала дивна фигура дум Ива Стојановића. И он, католички каноник, био

је ту поред владике Герасима, да ода заједничку пошту његовом највећем савременику из Дубровника.

Петар Будмани, на кога се др. Тројановић позива, такође је био Србин католичке вере, познати филолог и уредник Рјечника Југословенске академије у Загребу. Умро је тек 1914, оставши увек веран Српству (није га могла поколебати загребачка средина).

Био је Србин, као што је све у тадашњем Дубровнику што је ваљало било српско.

(Подаци су узети из књиге: О Гундулићевој прослави. Написао један изасланик. Београд 1893. Неке детаље ми је причао мој пок. отац који је такође на Прослави учествовао у пратњи владике боко-которско-дубровачкога Герасима Петрановића).

После д-ра Владимира Тројановића говорио је у име Дубровачке српске омладине "која се поноси да иде Медовим трагом" њен претставник католик др. Влахо Матијевић, који је изос. казао:

"Као што је покојни Медо својим племенитим и патриотским срцем љубио све Славене, као што је он пјевао о славенској слози, **а ипак као Дубровчанин знао да не може да буде друго него Србин,** тако и дубровачка омладина пружа руку свим Славенима, али уједно **не заборавља никад да је она српске народности, и да ту своју народност има да очува.**

И на овом гробу, на овом светом мјесту, гдје је сахрањен прах једнога од највећих савремених Дубровчана, који има високо мјесто у нашој књижевности, мило ми је у име дубровачке омладине поновити: **На борбу коју проти једнокрвној браћи водимо, не гони нас мржња; гони нас, сили нас само борба за уздржање..."**

(Податак из књиге д-ра Луја Бакотића: Срби у Далмацији, стр. 112).

VII. Коме придружити Дубровник?

I.

Дубровчани су се надали све до Бечког Конгреса, а помало и после, да ће опет бити слободни. Кад су увидели да потпуно самостални не могу више бити никад (као што ни њихови велики ривали Млеци нису могли више да буду), онда су правили разне комбинације удруживања свога града са другим областима.

Најинтересантнији је у том погледу пројекат конта Антонија Сорга, ранијег сенатора и посланика Дубровачке републике у Паризу. Он се настанио у Паризу и после

пропасти своје државе. Ту је, у часопису ”Ревија Севера” објавио тридесетих година прошлог века један пројекат о државно-правној заједници Дубровника, Боке Которске и Црне Горе, који је био чак поднет Бечком конгресу. Ту своју расправу је доцније, са још неким, објавио и засебно у једној књизи са насловом:

Antoine de Sorgo (Le Comte de Sorgo) : Origine et Chute de l'ancienne Republique de Raguse. Dans les Fragments sur l'histoire politique et litteraire de l'ancienne Republique de Raguse, Paris 1839.

Да не бих ни најмање алтерирао његове речи и наводе, ја ћу тај став дословно пренети (стр. 24 књижице) :

”Нису чак хтели (на Конгресу) ни најмање време да разматрају пројекат који је већ био поднет појединим претставницима на Конгресу. По том пројекту имали су да се уједине Дубровник, Бока Которска и земља Црна Гора (којима би се природно и Србија придружила) у једну федеративну државу, која би била као неки први корак спајања за илирски део, као што је после Грчка учињена тим првим кораком у спајању грчког дела Европске Турске.”

Дубровник, архикатоличка државица, не тражи никакву везу са својим северним суседима који су католици, већ са Боком и Црном Гором које су православне (Бока претежно, Црна Гора сасвим). А даље проширење, које сматрају ”природним”, виде у Србији.

Несумњиво су га вукли и крв и интерес. О овом веома занимљивом пројекту ја говорим у једној засебној студији у збирци ”Српска историја и српско море”, која треба почетком 1963 да изађе у Мелбурну, Аустралија, као едиција ”Српске Мисли”, па не желим овде да понављам. Читаоци ће, ако желе, наћи тамо детаље и наш коментар.

II.

Потпавши под Аустрију, Дубровник је, једнако као и Бока, придодат Далмацији, са којом никад у историји није био, са којом чак није имао ни географски континуитет. Био је мали да сачињава ”круновину” за себе, тим пре што би се то онда морало прознати и Боки. Било је онда природно да се прикључи Далмацији.

Далмација је, после ”Нагодбе” од 1867, потпала под ужу Аустрију (Цислајитанију), док су Хрватска и Славонија (као делови фингиране ”Троједнице”) припали ”Круни Светог Стефана” (Транслајитанији).

Отада, па до Првог светског рата стално се појав-

љивало питање припајања Далмације Хрватској и Славонији, а тиме и Угарској. Дубровник није био задовољан ни својом спрегом са Далмацијом, а противио се жестоко споју са Хрватском. Има о томе безброј доказа које не можемо све пронаћи. Ипак ће, илустрације ради, бити неки саопштени.

Да је Дубровник сматрао везу са Далмацијом непрородном и привременом, имамо један еклатантан доказ из год. 1848, дакле 40 година после губитка његове слободе, а 33 године од везе са Далмацијом. Тада је било комешање у Целој Аустрији, па су и Словени покушали да за себе нешто политички постигну. Био је сазван Конгрес аустриских Словена у Прагу. Као претставник Дубровника са специјалним мандатом појавио се властелин Никша Ђурђевић. Он је дословно изјавио, да **"мисли да може као опћу мисао Дубровника представити, да Дубровник неће да се с Далмацијом као једно тијело сматра, него да се у својим границама као особити члан узима и као такав: ступа у савез с Далмацијом, Хрватском, Славонијом и Водином Серпском".** Чланови југословенске секције на том Конгресу прихватили су били овај предлог, али ни он ни остали словенски предлози нису били реалисани.

Интересантно је не само што Дубровник хоће да буде засебна "јединица", како би се то данас рекло, већ за друге јединице сматра и он, као и остали чланови, да спада Далмација обашка, Хрватска обашка, Славонија обашка и Војводина српска. Утолико је овај податак од изванредне важности.

Има и изузетка у овом његовом ставу, али углавном оно се стално понављало.

Не треба да заварава Јелачићева 1848, давно пре Нагодбе и дуалистичког уређења Монархије (сада Аустро-Угарске, не више просто Аустрије). То је посебан случај који треба нарочито објаснити.

Тада је неколико одличних Срба Дубровчана било за сједињење, али не маса. Ови што су били за инкорпорацију Загребу, били су изразити Срби. У првом реду Матија Бан, који је из Београда дошао, послат од Гарашанина и Српске Владе, да утиче на Дубровчане и Бокеље да приме Јелачићев предлог за сједињење са Хрватском и Славонијом (Фердо Шишић, Како је постао данашњи географски појам Далмације и питање сједињења с Хрватском, Алманах "Јадранска Стража", 1927, стр. 128 и д.). То су потпомагали и конти Пуцићи (Медо и Нико). Тада је и Бокељ Љубиша био сасвим за инкорпорацију, и православни владика целе Далмације (Бока је доцније, 1874

добила владичанство) Стефан Кнежевић. Од општина далматинских само је српска општина Обровац била за сједињење.

Мада није можда најпогодније место да се то овде расправља, морам упозорити читаоце како је до тога дошло. Јер данашње генерације то не разумеју, а Хрвати, стари фалсификатори, хоће то да употребе и злоупотребе у корист своје тезе о хрватству Далмације, Дубровника па чак и Боке.

1848 је образована Српска Војводина, која је била у најбољим односима са Хрватском и баном Јелачићем; Војводина и Хрватска имале су доцније да ступе у заједнички савез, неку врсту конфедерације. Ако би Далмација остала у склопу уже Аустрије, ти би Срби били ван тога државног бића. Они би били одвојени од свих Срба, и изложени пропасти у мору туђинштине.

Босна и Херцеговина су још биле турске, а скоро сви Срби у бечкој Ћесаровини живели су у оквиру ”Круне Светог Стефана”. Ту је био и црквени центар овамошњег Српства (Сремски Карловци) и духовни центар (Нови Сад). Изолирани, приморски Срби би били неминовно изложени националној пропасти. Вођи приморских Срба су канда предосећали дуализам и желели су да се споје са својим сународницима преко. То је била њихова тежња, а не тежња да се споје са Хрватском или да чак постану Хрвати!

Доцније су се ствари сасвим измениле. У Хрватској је завладало један антисрпски курс, нарочито за време ”првог бана пучанина” Ивана Мажуранића. Срби су били лишени свих националних права. Све је више узимала маха идеја разбојника Старчевића да су Срби ”накот зрео за секиру”. Мешан је квасац који је тек 1941 сазрео. ”Српска Војводина” је била укинута 1860 и више о савезу није могло бити ни говора.

С друге стране, Далмација је добила своје залеђе 1878 године у Босни и Херцеговини. Ако треба споја у истој држави, ево га пророднијег, и ближег.

Али су Срби из Дубровника увиђали такође да је Аустрија трула и да није далеко час њиховог најприроднијег споја са Србијом, којој су тежили одувек.

То је тако очигледно и јасно формулисао нико други него католик Дубровника конте Лујо Војновић у једној политичкој студији издатој у Швајцраској за време Првог светског рата. Тамо се каже за Далмацију уопште, за Дубровник посебно:

”Нека се не говори о њеном уступању Србији или

коме друго, као кад би се радило о уступању територија лишених народности, аморфних... Унију ове земље са Србијом захтева Принцип Националитета и вечни закон који неминовно происходи из овога принципа.”

(Comte L. de Voinovitch: La Dalmatie... Geneve-Bale-Lyon 1917.)

Мало напред наведени дочек српске војске у Дубровнику новембра 1918 оно најбоље потврђује.

Зато, кад су се стварно појављивала питања сједињења ”Далмације” са Хрватском, нико се није више опирао него Бокељи и Дубровчани (и остали Срби из северне Далмације). Франо Супило је покушао после да чини изузетак, али му је мало ко следио. Инкорпорација Далмације Хрватској и Славонији, стварање истинске ”Троједнице” није никад у Дубровнику било популарно.

Кад је марта 1897 постављено у Земаљском сабору у Задру питање сједињења Далмације са Хрватском (моција дон Јурја Бианкинија), опозицију су сачињавали Срби преко вит. Кулишића, Италијани преко посланика д-ра Славија, и Дубровчани преко свога градоначелника Хрвата д-ра Пера Чингрије. Чак се др. Чингрија први дигао против тог предлога. О томе саопштавају потанко аустријски професори Хугелман и другови у доле означеној књизи.

(Karl Gottlieb Hugelmann (et consortes), Das Nationalitaetenrecht des alten Oesterreichs. 1934.)

III.

Тај став Дубровчана и осталих Примораца према Хрватској није остао незапажен ни странцима. Нађе се понекад који стари писац који је сачувао та сведочанства. Ево само два примера.

Један врло уважени немачки путописац из прве половине прошлог века, Јохан Фердинанд Наигебаур, пропутовао је средином прошлог века и наше крајеве, и објавио једну интересантну књигу 1851 год. под насловом ”Јужни Словени и њихове земље” (у Лајпцигу, на немачком). Тај писац је иначе био теолог и правник, веома цењен у својој шлеској земљи (живео од 1783 до 1866, и писао такође о Наполеоновим ратовима, које је доживео).

Он пише на стр. 385 доле означене књиге:

”Често је писац чуо ове речи: **Ми ћемо рађе да имамо везе са Италијанима или образованим Немцима него са Хрватима,** и често су навођени велики научници који су се пре више векова јављали код Илираца (под Илирцима писац разуме Србе и то на више места понавља,

ЛМК), нарочито у Дубровнику, док су Хрвати тек сад почели да сричу азбуку ("да образују граматику"), при чему су морали да узму у помоћ српски језик".

Писац наводи шта је чуо о Хрватима од једног католичког свештеника северне Далмације (Пољица), па онда прелази на југ (стр. 386) и каже: "Један други, и то католички свештеник, написао је аутору (ове књиге) своје, мишљење о томе на следећи начин: Срби или Илирци су образованији него Хрвати; и њихова књижевност је старија. Они су се увек служили ћирилицом и њоме већ одавна написали и наштампали многе духовне и световне књиге. Због тога је и њихов језик одређенији и њихов дијалект чишћи него код Хрвата. Илирци и Срби, нарочито они који су припадали Источној цркви где није забрањено читање Библије, слали су своје синове на васпитање у Цариград или у грчке манастире, где су добивали класично грчко образовање, чиме су се нарочито одликовали манастири на Светој Гори. Већ одавно је Дубровник било словенска Атина, док сад нису у Србији основане српске школе. Илирци су били увек слободни под њиховим монарсима, а Хрвати поданици своје властеле, понајвише робови Маџара, они су ретко смели да своју земљу напуштају, нити да ван Аустриске владавине негде друго студирају. При томе, њихова настава је била упућена највише маџарском, немачком и латинском језику; о словенском језику је било мало говора, зато нам изгледа тврд и варварски" (тј. хрватски језик).

Стр. 356: "Резултат истраживања је да у Србији и у округу дубровачком влада највиша моралност, иако се тамо исповеда источна а овде римска вера. Морлак је часан карактер, без обзира да ли је католик или староверац. Где највећи неред влада и где живи највећи број људи без имања, владају и највећи злочини..."

I. G. Neigebaur, Die Sued-Slawen und ihre Laender in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung. Leipzig 1851.

Скоро у исто време као и Наигебаур објавио је и један други немачки путописац своје утиске са "Путовања по свропском Истоку", и то у водећем часопису, посвећеном иностранству и са називом "Иностранство". Он је означен само мањкаво, са првим и последњим словом свога презимена, које одговара Нојгебауру. Али име и племићски предикат не одговарају. У сваком случају је тај писац казао, у делу посвећеном путу "од Котора до Трста" (стр. 249):

"Дубровник је најсловенскији у целој Далмацији, али

ннодчега се тако не боји као од спајања са Хрватима, које држи за сурове, док је Дубровник заиста веома образовано место...”

(G. von N......... r, Wanderungen im europaeischen Osten. Das Ausland”, Maerz 1852. — 8. Dalmatien und Montenegro. — 9. Von Cattaro nach Triest.)

IV.

Кад је Дубровник први пут у историји припао Хрватској, оног судбоносног августа 1939, Дубровчани су се јако побунили. Они, истина, нису били сагласни да се Дубровник уврсти у Зетску жупанију, али су то сматрали провизорном административном мером. Кад је августа 1939 дошло до државно-правне преформације Југославије и Дубровник допао Хрватској, настао је скоро отворен револт.

”Југословени Дубровника” овластили су свега првака и то првака хрватске оријентације, д-ра Мелка Чингрију, да ”као најпозванији” каже ”ријеч Дубровника”. И то је он учинио у једној брошури која носи наслов ”Дубровник и хрватско питање” (Дубровник 1939). То су ”издали Југословени Дубровника”, који су у предговору истакли да ”његово (Чингријине) мисли потпуно одговарају њиховом осјећању и схватању”. А Чингрија каже да ће у књижици изнети ”не ријеч часовито заталасаних чувства једног града који се опћенитој пометености не може отети”, већ ”ријеч његове прошлости због будућности његове.”

И Чингрија спомиње историју, повезаност Дубровника са српским залеђем итд. Каже да је 1848 Дубровник био за сједињење са Хрватском, великим делом. Тада, каже Чингрија, Дубровник ”у својој широкој словинској души једнаком искреношћу и љубављу грли западни дио нашега народа којем је од вјекова грлио источни, из кога је поникао”. ”Отада се Дубровник залаже за сједињење са Хрватском, **као првом кораку** словинског уједињења, које је његов Гундулић давно прије у својој души гледао... а у увјерењу да само са истока може право коначно ослобођење да дође, према истоку су и више настројени”. (Страна 9 пом. књижице).

Као што се види, сам Чингрија, шеф хрватског покрета у Дубровнику, каже да су Дубровчани поникли од ”источног дијела нашег народа” а никако од западног, да су они тај ”источни дио” ”грлили од вијекова”, да су одатле чекали ”коначно ослобођење”. Спрега са Хрватима

била је моментана и етапна, као једна степеница на путу зближења са Србима, одакле су све очекивали.

Али Чингрија признаје да их је Београд разочарао, и то разочарао највише због тога што није схватио важност мора и Дубровника. И он пише дословно: ”Тада нико у Београду не спомену море (пре ”Споразума” од 1939). У економско-политичком смислу под морем се не мисли на обалу макако лијепа била, већ на слободни свјетски друм, као на плућа на која земље слободно дишу. За то обала сама није довољна. Треба и природа да своју ријеч рече, да обала буде способна за поморство и трговину са залеђем.

Положај Дубровника као прве отворене луке уз Јадран, и силазиште балканско на море дубровачким друмом преко Гацка и Фоче, а Неретвом за један дио Босне, био је од пресудног утицаја на његову прошлу величину. Природа се промјенила није. Ни крајсна жала од Бојане до Будве, ни дивни бокешки фјорд, не могу да замјене Дубровник. Нове су му прилике паче вриједност повећале...” (стр. 20).

Стр. 21: ”Кад се ријеч море није разумјела тамо гдје се је разумјети морала, ако с ништа другог, а оно с успомена на неке недавне царинске ратове, којима се Србија хтјела да угуши. Дубровник се је забринуо”...

Све се своди на уступање Дубровника Хрватској, и тиме на његово одвајања од српског залећа. То кажу и следеће реченице: ”Десет година (пошто је Дубровник освануо под цетињском управом) проноси се глас да је он постао кусур загребачке и београдске политике. Сада му се о животу ради, па мисли и стрепи шта ће од њега да буде ако забуни збиља успије да га одвоји **од залеђа која га је водило и подигло,** које му је дало Руђа Бошковића и друге великане што су му глас по свијету пронијели и по којима је свијет још за њега сазнао”.

Стр. 22: ”Када се — није томе давно — говорило о неком затвореном мору, писала се читава литература колико залеђа треба прихватити да би се обала одржала и искористила. И Лондонски пакт нешто о томе каже. У нашој народној држави, 1939 године, политика одједном тражи да се из обале Јадранског бисера и његова залеђа, на пушкомет од мора, удари граница, граница која и за сада нешто је више него административна...”

Жали се даље да је Дубровник сада ”на крајњој периферији мртвог цријева”. Писац види потпуну пропаст дубровачког поморства и паробродарства у заједници са Хрватском: ”Небројени су и неумољиви разлози који би

сваки напредак поморства омели и до пропадања довели. Опадање његове луке и круто правило, које данас особито цвијета, да је кошуља преча од капута, први ће се за то побринути".

На крају књижице у име Дубровчана моли и проклиње да га "не кидају од свога залеђа".

Заиста, у склопу хрватске државе Дубровник може само да све изгуби, док у склопу српске државе, са којем га и крв веже (тако тврди Чингрија) Дубровник може све да добије. Он је предодређен да буде алем-камен у српској круни.

В) ИЗЈАШЊЕЊА ДУБРОВЧАНА О СВОМ СРПСТВУ

Сакупљајући материјал о Србима католицима јужног Јадрана и обрађујући га парцијелно, како што стигне (друкчије не може да ради ко нема **своју** библиотеку), ми смо у емигрантској штампи објавили известан број чланака из те области, које великим делом овде преносимо у целини. Они су и писани као будући делови књиге, тако да мало шта има у њима да се мења. Оставићемо чак и уводне речи из тих чланака и експликације новинског карактера да би се сачувао првобитан њихов изглед. Само ћемо првих неколико контрахирати, јер се ради о истој личности.

VIII. Дум Иван Стојановић

О дум Ивану Стојановићу је изашло пет наших чланака у Канадском Србобрану од 18 августа до 15 септембра 1960 (сваког четвртка по један). Они су носили наслове: Сећања на дум Ивана Стојановића, Један католички свештеник о националности Дубровчана, Дум Иво Стојановић о националности дубровачких сељака, Дум Иво Стојановић о језику Дубровчана, Дум Иво се позива на стране писце да докаже народност Дубровчана. Овде ће ти чланци бити контрахирани уједно; римски бројеви међу њима обележаваће да се ради о другом чланку.

I.

Желим да васкрснем успомену на једног великог српског патриоту, на једног необично културног човека, на ”госпара” од соја, на ”последњег Дубровчанина” како су наглашавали кад је умро. А баш сад наилази и јубиларна година његове смрти, као и јубиларна година од његова рођења. Тачан датум смрти не знам, јер се његово име не налази у Народној Енциклопедији Станоја Станојевића, у којој има података за стотине безначајних свећеника католичких и фратара. И нигде друго ни-

сам нашао тај датум, мада имам неколико књига које се њим баве.

Али година његове смрти је позната: то је била прекретница прошлог и овог века, година 1900. Тада је требало, те године, да се прослави седамдесетогодишњица његова рођења; кад је ову одлуку донела Српска академска омладина Дубровника, дум Иван је умро. Значи да је рођен 1830: сад је 60 година од његове смрти, а 130 од његова рођења. Згодна прилика да се мало о њему проговори и неке његове мисли о Дубровнику пренесу, јер једва има десетак лица у целој српској емиграцији који знају да је и постојао. А био је, понављам, велики човек и велики Србин, и по својим осећањима и по резултатима свога српског деловања.

(После сам нашао код Бакотића да је дум Иван рођен 1829, а умро заиста 1900. Српска академска омладина, је била мало закаснила са едицијом. Све друго остаје како је у листу написано).

Званично је обележаван као Иван кан. Стојановић. То значи каноник, члан епископског Каптола, нешто као наш конзисторијални протопресвитер. Али га је околни народ увек звао дум Иво, као кад је био обичан ”поп”. Заиста, он у својим књигама саопштава да је био ”поп” и да је ”поповао” на Ријеци Дубровачкој и иначе. А сва католичке свештенике на Јадрану народ зове дум на југу, а дон на северу. Дум се каже у Боки и Дубровнику. Обе су речи истог порекла, долазе од латинског доминус, господин. Али и Италијани кажу дон; само Срби на Јужном Приморју кажу дум. И та титула остаје чак и онда кад поп ”аванца” и постане нешто више. У мом месту су била два пароха: православни на 300 кућа и католички на мање од 20 кућа. Први је био мој отац, други Марко Томичић из Пераста. Њега су звали дум Марко, а мог оца поп Марко, чак кад је онај постао ”зачасни каноник” и мој отац протојереј.

Дум Иво је оставио трага као историчар свога града и као историчар његове књижевности. Написао је две огромне књиге о томе. Обе су изашле после његове смрти. Прву, о књижевности, била је спремила Српска академска омладина да му преда на 70 годишњицу рођења, али — авај — није успела; мало пред тим је умро добри дум Иво. Друга је такође изашла мало затим.

Ја имам од ове друге друго издање из године 1922. Она је делимично превод познате Енгелсове Историје Републике Дубровника из 1807, коју сам ја много раније у оригиналу читао и у неколико ексцерптирао, а дели-

мично, већим делом чак Допуне дум Ивана. Ова књига коју сам скоро добио из земље гласи: Повјест Дубровачке републике. Њемачки написао Иван Христијан фон Енгел. Превео, опаскама попратио и надопунио Иван кан. Стојановић. Друго издање Дубровник 1922.

Прву књигу, која свакако није библиографска реткост, ја сам нашао у Ватиканској библиотеци, и ту извршио неке исписе (али у хитњи, тако да не знам јесам ли све важније побележио). Она носи наслов: Иван кан. Стојановић, Дубровачка књижевност. Дала на видјело: Српска Дубровачка академска омладина. Дубровник 1900.

Из ова два дела ја ћу бити слободан цитирати неке ставове о етничком карактеру Дубровника. Тим пре што смо ми у емиграцији овај крај и овај проблем потпуно занемарили. Требало је да дође јубилеј рођења и смрти једног од највећих дубровачких синова да нас потсети на ту дужност, којој је он сав свој плодни живот посветио. Он нам је толико олакшао посао, да ће бити довољно њега цитирати и рећи све што је важно. Јер нико то није ни интимније знао ни боље исказао.

Он је још написао неке друге, мање ствари и превео многа друга дела француска и италијанска. Али њих немамо, и нису за нашу цељ неопходни.

Дум Иво је био безкомпромисни Србин, центар дубровачког Српства, аниматор српске омладине, покретач разних српских духовних продуката (часописа, новина, прогласа итд.). Он нам је свима светлио и за живота и после смрти. Он је био персонификација српства католичке вере, који је покрет узео великог маха по Боки и, нарочито, Дубровнику. Било је још доста свештеника католичких и тамо и овамо, који су се осећали Србима. (Има их и данас и у Боки и у околини Дубровника). Али нико није имао ауторитет дум Ива, нико његова знања, нико његову апостолску ревност. Он је зрачио и привлачио. И ударио је био такве темеље том покрету, да су изгледали неисточиви. Требало је да дође Југославија па да нестану (заједно са многим другим добрима Срба, која су вековима стицана).

Читаоци ће видети из доцнијих цитата шта је он био и шта је за Србе значио. Овде ћемо само пренети једну анегдоту из његова живота како је саопштава проф. Павле Поповић у својој монографији ”Дум Иван Стојановић”, пренетој после у књигу ”Из књижевности” (прва књига), Београд 1906 (најпре штампана у ”Искри” октобра 1900). Тамо стоји:

”Кад је, пре неколико година, било опело једном виђенијем Хрвату (у Дубровнику), сви свештеници служе, служи и дум Иван; сви певају, пева и он, али он пева за свој рачун, други текст и другу песму црквену, сасвим друкчије од њих. Поповима криво, мисле да то дум Иван нарочито чини из непријатељства према Хрватима. Кад уђу у сакристију да се свлаче, рећи ће му један: дум Иво, ако сте се хтјели светити, Ви се баш осветисте: ми сви пјевамо како треба и како оргуље ударају, а ви једини штонирате”. А дум Иван му одврати: ”Ја пјевам како ми душа тражи, а тако сви Срби чине, а само Хрвати пјевају како им се удара”.”

И Павле Поповић завршава: ”Такав је био дум Иван, такав писац, такав делатељ, такав човек... Смрт дум Иванова није губитак само за Српску академску омладину, која ју је најнепосредније осетила, него губитак и за све нас, за цео народ српски. И, ако је могућно у овом часу послати омладини какву утеху, нека јој највећа утеха буде та, што се око гроба овог последњег Дубровчанина окупило гологлаво и тужно све оно што српски мисли и осећа.”

И ми, српски емигранти после 60 година, придружујемо се жалости тадашње Српске академске омладине Дубровника. Ми и данас оплакујемо смрт часнога дум Ива и клањамо се његовој сени.

Реквиескат ин паце!

II.

Ми смо у претходном чланку дали неколико података о личности великог, ”последњег Дубровчанина”, госпара, и велечасног каноника Ивана Стојановића. Овде ћемо пренети из његове две књиге неколико ставова о етничком карактеру старог Дубровника. Само неколико ставова, а не све, јер су они разасути кроз све одељке обе књиге. Али ће ови овде бити довољно карактеристични.

У књизи ”Дубровачка књижевност” пише дум Иво Стојановић (стр. 67): ”Дубровник је с почетка био склоп двају елемената, бива римскога и словинскога... Иза пада српског царства на Косову, Срби се распршаше не само по Дубровнику, него још и преко Неретве по Далмацији...”

Стр. 68: ”Латински елеменат, који се послије постепено претворио у италијански, као углађенији, управљаше дубровачкијем словинскијем елементом”.

Стр. 150: ”Зна се да су многе породице српског пле-

мена ушле у сенат, који је већином био племена латинскога!"

У свом додатку Енгеловој Историји Дубровачке републике пише дум Иван Стојановић (стр. 374):

"Нема породице дубровачке (осим оније̂х које дођоше из сусједне Италије) која није поријеклом из Херцеговине или из којега оконога села. Стари сенат, по, крви готово вас од римскије̂х породица, **нађе се на врху петнаестога вијека и у шеснаестом опкољен од народа српскога..."**

Даље каже: "А у приватноме животу сасвијем се посрбише породице римске, било властеоске, што дођоше из Епидавра или Аскривија (Котора), било грађанске, те случајно дођоше из Италије јали из Далмације..."

У истом Додатку Повјести Енгелове каже каноник Стојановић (стр. 330): "У далматинским градовима под влашћу млетачком владаше дух рођен из смјесе културе италијанске (грчко-латинске) с крви и ћуди хрватском; **у слободном Дубровнику пак дух рођен из смјесе исте културе италијанске (грчко-латинске) и крви и ћуди српском".**

На страни 35 "Дубровачке књижевности" пише дум Иво:

"Упитаће когод: Како се могла у Дубровнику бугарштица увријежити? Одговорићемо: **јер се послије Косовскога разора српски народ распрши по дубровачкијем и хрватскијем земљама,** те са собом понесе све своје обичаје".

У Повијести Дубровника, додатку Енгеловој Историји, пише дум Иво на стр. 399: "Дубровчани, задобивши, окона села, примише њихов језик и **тако од Римљана епидаварскијех и сељака српскијех настаде мало по мало народ дубровачки,** каоноти у истој власти, исте вјере и истог језика. Нијесу се хтјели звати ни Срби, ни Хрвати, ни Далматинци, ни Италијанци. **Зашто пак у садашње доба прави Дубровчанин себе сматра Србином, а влада упире и настоји да се назове Хрватом,** о томе ће бити збора кад доспијемо у трећу епоху, која је епоха смрада и распадања овога славнога мртваца.

Да је истина што смо рекли, доста је отворити збирке Српскијех споменика, сакупљених од Миклошића, од архепископа Николајевића и од Меда Пуцића. Ту у свакој посланици краљеви српски напомињу Дубровчанима да су им они 'сродници'; свака посланица почиње: Кнезу, Властелом и Дубровчанима сродницима поздрав..."

Овде морам додати да трећу епоху Историје свога града каноник Стојановић није завршио. Исто тако морам додати да је и професор Бечког универзитета, Чех, Константин Јиричек, објавио неколико аката из дубровачких архива под насловом ”Споменици Српски”.

Стр. 204: ”Како су, пак, Дубровчани сами себе држали, кому ли су племену припадали, бива: они Словинци који се у Дубровнику први настанише? Кад би се судило по књижевном писању првијех пјесника, могли би припадати и племену хрватскоме, чакавштине ради, **али по сусједству свуд унаоколо, и по етнографији, не могу бити друго него Срби.**

Утјецај српски, и бројем првијех становника и ради политичкијех одношаја које су имали са сусједним краљевима, банима и жупанима, бијаше тако јак, да и у књижевности преоте штокавштина и јекавштина прије него по осталој Далмацији. И Јагић припознаје превласт српску и моћ штокавштине, која потисну чакавштину из књижевности... Миклошић опет мисли — што је доста приличније — да се за чакавштину није никад ни знало у Дубровнику, него да су само писали тако да буду у сагласју књижевном с осталим далматинскијем списатељима.

Занимљиво је што пише М. Решетар у уводу своје ”Антологије дубровачке лирике”, III коло СКЗ”.

(И мишљење Решетара и мишљење Јагића налази се у тек изашлој књизи ”Обмане и извртања као подлога народности”, па се овде неће понављати. Јагић никако, а Решетар, као Дубровчанин, сасвим кратко).

Закључићемо рекапитулативним мишљењем дум Ива Стојановића, изреченим у његовој ”Дубровачкој књижевности”, стр. 307:

”За наше се оце не може рећи ни по чему да су били Хрвати. Земље наоколо које су држали у току вјекова, припадале су бановима и краљевима племена српскога” (каже да је у граду било и туђе примесе)... У насељима, пак, ван Града, дум Иво види најчистије и најиндогеније Србе. Те његове тврдње треба засебно истаћи.

III.

Дум Иво Стојановић признаје да су у Дубровнику била два народносна ”елемента”: романски и словенски, одн. српски. Трећега није било. Али за насеља у Дубровачкој држави не дозвољава да је било икога другога до Срба.

На страни 307 своје ”Дубровачке књижевности” пише дум Иво: **”А сва окона села, без разлике, остала су иста**

и проста од сваке туђе примјесе и утјецаја, те су до дана данашњега очувала свој урођени првобитни српски карактер, што се очито види и познаје по обичајима, по народнијем пјесмама, ношњи итд.”

На страни 396 свога Додатка Енгеловој Историји пише дум Иво Стојановић:

”Што су сељани дубровачки? Народ српски који пребиваше у околини града...

Република дубровачка, која је хтјела бити и трајати слободна, хтјела је све оконе земље, дароване или купљене, од сусједнијех краљева српскијех и босанскијех, да стучи, да слије у једну државу, у једну домовину, у једну народност: национе рагузеа (дубровачка народност), како је зову повјесничари домородни”...

На страни 410 Додатка Енгеловој Историји Дубровника пише дум Иван Стојановић о увлачењу српских речи у ужи градски рејон Дубровника, па каже:

”То доказује да је први Дубровник, на хридинама Св. Марије, био основан од људи народности римске, који доцније, како рекосмо, пригрлише језик српски, док је сјеверна страна била напучена становницима народности словјено-српске, који се с Римљанима стопише у пук дубровачки...”

Прича даље како у околини Дубровника, по Ријеци и Шумету, мајке називају неваљалу децу ”лацманима”*) и констатује: ”То нам вели да **та чељад, правога соја српскога, нијесу била помијешана са старијема Римљанима** (Власима), побијеђеним у навали словјенској...”

На страни 331 својих Додатака Енгеловој Историји Дубровника пише дум Иво:

”Пребиваоци свијех земаља око Дубровника, дарованијех Републици или мунићипију дубровачкому од српскијех краљева, кад дођоше под Дубровник, бијаху све дотле кмети док не би након дуга новицијата постали имућни и уљуђени, и тад би ступили у пучанство а неки, ради особитијех заслуга, међу властелу.”

На страни 148 Дубровачке књижевности пише каноник Стојановић:

”Уопће сви господари, земаљски и грађански, пуштали су да сељаци врше своје светковине, сусветице, кумства, побратимства, свадбе, крмине (гозбе за мртве), крсна имена **и остале своје српске обичаје,** који су дан да-

*) Лацманин, и у Боки и у Дубровнику, значи исто што и Латинин. У Боки и католике зову Латини или Лацмани, у Дубровнику јамачно само људе романског порекла.

нашњи негдје сасвијем искоријењени, а опет на некијем се мјестима помећу мало помало под садашњијем системом владања и странака. Био је, дакле, у једну ријеч вршен сваки увјет, с којијем су се склопила од постанка **два елемента (римски и словински племена српскога), да из њих проистече пук дубровачки.**

Дубровник је тако постојао као република, док је, по Далмацији, као у Задру, Спљету и Трогиру, латински елеменат аристократски све то више затирао елеменат словински (племена хрватскога), да су Дубровчани много пута присиљени били поћи са галијама да мире уроте проти далматинској властели (вид. Енгел, Орбини итд.).”

Поред спомена Крсног имена дао је дум Иво знак за аднотацију, у којој каже: ”Јужни Словени дијеле се у различита племена... словеначка, хрватска, српска и бугарска. Сви су имали мање или више исте обичаје, али, **како згодно примјети Богишић, Крсно је име карактеристика српскога племена.** У данашње доба, гледа се на сваки начин с извјесне стране утаманити тај српски обичај, а највише у Конавлима.”

Стр. 322: ”Кад је Република дубровачка, иза Трешње, намјеравала да насели Херцеговце по држави и граду опустјелом, захтјевала је само једно од њих: да припознају првијенство римскога папе, а да остану у обреду и законима источне цркве. Око тога је највише настојао Стјепан Градић, библиотекар ватикански, заједно с Алацијем. Језувити у Дубровнику (како се чита у писмима Стјепана Градића Сенату и Никши Ђорђићу) опоменуше Сенат с разлогом: да би сељаци **дубровачки, јер племена српскога,** ради солидарности са својијем сродницима Херцеговцима, хтјели прећи из латинскога обреда у обред католичке источне цркве, те да би се у Републици с временом могао догодити раскол и за то умножити странке. Сенат послуша савјет Језувита. Од тада Градић и језувити остадоше непријатељи.”

Можда многи читаоци нису сасвим разумели предња излагања дум Иванова, па хоћу да их помало објасним. Пре свега она реч ”с разлогом” не значи да каноник Стојановић даје право Језуитима. С разлогом хоће рећи: с аргументацијом; зато је он иза тих речи ставио двоточје. Језуити су се побојали да већ покатоличени сељаци у Дубровачкој држави, нарочито у Конавлима и на Пељешцу, не захтевају да пређу у грчко-католичку веру, да опет приме обреде својих старих, кад се то већ новодошлим одобрава. То би било двојство, кога су се Дубровчани увек плашили. То би био ”раскол”, како пише дум Иво,

подвојеност, две верске групације у истој држави, што је Република увек избегавала. (Доказ више да је инзистирање на јединој католичкој вери било мотивисано јединством мисли и савести, као што сам ја у својој I књизи "Србија или Југославија" и сам тврдио). Стари, покатоличени Срби у Дубровнику, каже дум Иво, одједанпут би се потсетили шта су им преци били, а привилегија дата новим Србима, не би се могла оспорити ни старима.

IV.

У до сада пренесеним мислима каноника Стојановића о националности Дубровчана и њихових суседа налазило се много помена о језику, јер је и на основу њега (али не само на основу њега) хтео дум Иван да утврди етнички карактер својих предака, тако да се ти ставови нису могли одвојити од оних који говоре о народности. Овде ће се пренети неколико мисли његових само о језику.

Стр. 440: "Племство дубровачко, мудром политиком, пригрли језик и неке форме живота од народа српскога, јер се аристократија дубровачка налазила бројно веома слабија према народу..."

(Енгел-Стојановић, Повјест Дубровачке републике).

Стр. 398: "Пошто дубровачки сељаци бројно бијаху далеко јачи од властеле и од грађана, Дубровчани, у сврху да слију у један народ све сељаке земљишта дубровачког, примише њихов српски језик, а културу и остало задржаше. То их је све учио здрав разум, јер гдје нема једног језика, ту нема ни једног народа..."

Дубровачки језик има и неке особености, који га чине помало различитим од околних дијалеката српских. И то је питање дум Иво претресао у свом делу "Дубровачка књижевност". На страни 193 тога дела пише:

"Напоменућемо како су Дубровчани удешавали свој језик, који су суров примали од својијех сусједа Срба, па га углађивали на своју руку преко многобројнијех академија: "Орлова", "Испразнијех", "Разборнијех", "Сметенијех", "Сложнијех" и ост. Оне су се бавиле удешавањем метра и језика."

Стр. 277: "У тијем се академијама српски језик пробирао и углађивао до класичне савршености уз добро познавање језика сусједа Бошњака и Херцеговаца, с којијем су били у непрестаном ратном или трговачком одношају или као посредници да смире с краљевима српскијем краљеве босанске, војводе Хелма и Св. Саве и ост., који су у невољи бјежали у Дубровник, гдје су налазили прибјежиште и заштиту."

Да су Дубровани примали углавном српски језик од Херцеговаца, позива се дум Иво на више места на дубровачког лекара д-ра Радића, који је био знатно старији од њега. Цитираћемо једну аднотацију дум Ивана са стране 193 његове "Дубровачке књижевности":

"Стари дубровачки лијечник Антун Радић, кад би га ми, ондашњи ученици гимназије питали, откле су вадили некијех тако прикладнијех ријечи, одговорио би: "Примили би их на Табору, синко, па их опет сурове у граду изгладили". Сам дум Иво објашњава да је Табор "некадашње пазариште Херцеговаца на Плочама, заграђу Дубровника". Хоће рећи и он и др. Радић да су те речи преузимате од Херцеговаца, и да су већ самим тим чисто српске.

У тој истој својој "Дубровачкој књижевности" каже: дум Иво на страни 327: "Јер хоћеш или нећеш: У формама писања и у јачини изражаја првијенство има нарјечје племена српскога, бива херцеговачко по Караџићу и Врчевићу, црногорско по Његошу, а надасве дубровачко нарјечје, од старијех старина изглађено по академијама, које су, сурово, примали на Табору, како је говорио пок. лијечник Радић, од својијех суплеменика Срба Херцеговаца, пошто су били с њима у непрекидном одношају."

Дум Иван стално и конзенквентно назива језик којим говоре Дубровчани српским. Тако у његовој "Повјести Дубровника" (додатак Енгелу), каже да је при доласку Француза 1806, њихов маршал Лористон дао проглас "на француском, италијанском и српском језику" (стр. 259), да и поред свег настојања Аустрије да се повлађује италијански језик "у Дубровнику данас и најзанесенији аутомаши говоре дома српски" (стр. 392), жали се на наметнуте хрватске уџбенике у школама. Каже (стр. 409) да су га за време "свога поповања" деца питала за многе изразе. Он им је одговарао: "Моја дјецо, хајдете, тражите другога поучитеља, јер ја ове изреке ништа не разумијем". Онда додаде: "Тако су говорили и остали пароси, моји врсници. Туже се и сада доста пута са сузама на очима дубровачка дјеца да не разумију неке радње школске; а кад их не разумију, како ће их превести на латински? Гдјегод се који учитељ нађе добар па им тумачи неке ријечи сковане до Хрватској, које нијесу српско - дубровачке."

V.

Католички свештеник и прелат Иван Стојановић заузео је био посве јасан и категоричан став у погледу народности Словена свога Дубровника. Али је и он сматрао

да је увек боље та мишљења поткрепити и гледиштима других личности, нарочито ако су она ауторитетна. То је учинио у обе неколико пута цитиране књиге.

У свом додатку Енгеловој Историји Дубровника пише дум Иво Стојановић (стр. 359):

”Сви слависти уче екс катедра да је пук дубровачки словјенско-српскога племена. Доста је ако наведемо Лежеа, професора Славистике у Паризу.” Стојановић цитира његове речи на француском, које ћемо ми овде превести: ”Дубровник увек пружа племенито гостопримство прогоњеним Србима. Баш ту, у његовим зидинама и около њих, развија се литература Јужних Словена од почетка 15 века. **Становништво Дубровника је словенско српске расе”.** То подвлачи сам дум Иво, а затим пише: ”А талијанска антологија, те излажаше у Фиренци, пише г. 1867: ’Дубровчани су једини дио српског племена који се посве подаде западној култури грчко-латинској, пошто сви остали Срби пригрлише културу византијску и немачку’ — стога је у Дубровнику вазда симпатија за српство, јербо крв није вода”, додаје дум Иво.

На страни 7 своје ”Дубровачке књижевности” дум Иво цитира мишљења италијанског научника Ћезара Канти о заједничком језику Словена. Он каже да **”историски споменици Дубровника наклињу српском дијалекту...”**

Највећи значај има, разуме се, Енгел, који је први међу странцима написао Историју Дубровника и који је сматран у почетку прошлог века као један од најјачих историчара Европе. Његову Историју Дубровника, која ће се цитирати на крају ових излагања, преузео је био, и успео је, да преведе дум Иво, а затим да допуни. Но ја сам већ имао исписе из књиге Енгелове пре него сам добио Повјест каноника Стојановића. Зато ћу ја лично превести те ставове, јер ће превод на савремени српски језик читаоци радје читати. Друга је ствар кад се цитирају оригиналне мисли дум Ива; тада их репродукујем како сам их нашао.

На страни 46 своје Историје Дубровника каже Енгел да сам назив Дубровник потиче ”од суседних Травунаца и Срба, који су га дали због дубраве, па се тако и данас град зове у словенском језику.”

Стр. 49: ”Први становници и они досељени, који су, им следовали, били су сви римско-италијанске крви, и они су неколико столећа давали тон граду. У Дубровнику се до 11 века одлично италијански говорило. Тек доцније придођоше бројни српско-словенски досељеници, који су надвладали италијански језик и увели један симултанум

италијанског и словенског језика, какав се и данас у Дубровнику среће...”

Стр. 50: ”Како се град повећавао, то његови становници нису могли више да живе само од лова и риболова и они почеше да се шире, да обрађују поља и винограде. Да би то могли да врше сигурно и несметано, плаћали су 30 златника жупану српских Травуњана, а исто толико годишње жупану српских Захумљана; јер усред њих оба био је дубровачки предео затворен. Плаћање ове камате ослободило је Дубровчане истовремено од сваког мешања Словена у њихову унутрашњу управу. Узајамни трговачки саобраћај са оба ова српска народа беше за све њих користан...”

§ 7 Енгелове књиге (стр. 55) носи наслов: ”Долазак српско-словенских досељеника у Дубровник око године 890”. У тексту изос. стоји: ”Једна стара прича, која се налази и код Мелетија и код попа Дукљанина ништа мање изокренута, извештава нас да је знатно повећање Дубровника и појачање броја њеног становништва придошло од српских Тривунаца и Захумљана... (објашњава то потанко). **Тако се врло рано у Дубровнику помеша римско-италијанска и српскословенска крв:** властеоске породице Бицињоли, Гоце, Палмота, Прокули, Замања воде порекло из Хума...” (Мало пред тим Енгел наводи да су, према старом предању, из Котора властеоске породице: Бенеса, Бућа, Поца; Лукари из Љеша у Арбанији, а Сорго из Редона такође из Арбаније. ”Ови арбанашки досељеници беху римско-италијанског порекла, као и род првих грађана који је основао Дубровник”). ”Дубровачко-словенски дијалекат је и сад још најближе сродан са српским, као што је Г. Добровски у мојој Историји Угарске државе (III, стр. 154) приметио...”

У даљим одељцима своје књиге Енгел износи зависност Дубровника од српских држава и његове везе са овима. Али то не спада у ову тему.

ЛИТЕРАТУРА:

Johann Christian von Engel, Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien 1807.

Повјест Дубровачке републике. Њемачи написао Иван Христијан ф. Енгел. Превео, опаскама попратио и надопунио Иван кан. Стојановић. Друго издање. Дубровник 1922,

IX. Још један дубровачки свештеник о српству Дубровника

До сада смо изнели шта је мислио и говорио о етничком карактеру свога града један од највећих његових си-

нова XIX века, дум Иво Стојановић. Али није он био једини католички свештеник Дубровника и околине (”Дубровачке државе”), који се сматрао Србином. Било их је још подоста, и фратара и мирских свештеника. Што ја најважније, има их и данас у околини Дубровника, кад то није ни најмање пробитачно. О томе имам аутентичне податке.

Али деведесетих година прошлог века био је уз дум Ива још један жестоки Србин, под именом дум Миљан. Нажалост му презиме не знам.

О њему има једна белешка и у књизи ”О Гундулићевој прослави. Написао један изасланик. Београд 1893”. Ова Прослава је била у лето 1893, и на њој су учествовали Срби из свих српских крајева. Међу њима и изасланици Српског Краља и Српске Владе. Један од њих је ту књижицу написао, и ја сам прилично материјала пренео из ње. Овде мислим да пренесем пасус о дум Миљану.

Дословно тамо стоји на страни 29: ”Тек што се хтедосмо кренути у Груж, кад се зачу на једној страни Пила граја и узвици: Живио поп Миљан! Слава попу Миљану! — и видесмо где га неколико Бокеља, Херцеговаца и Војвођана подигоше на рамена и понеше у триумфу. Поп Миљан је католички свећеник из Дубровника.

Брзо похитасмо тамо, да разберемо шта је било, кад нам рекоше **да је поп Миљан почео тој групи говорити како су сви становници Дубровника Срби, да осећају и дишу српски, и да у тој земљи нема баш ниједног Хрвата...**

На то дође полициски комесар те забрани даљи говор, а наши га онда понеше на рукама.”

Настavићемо после шта су о Дубровнику писали остали цивилни његови синови.

X) Једна изјава Матије Бана

Ја немам ниједно дело Матије Бана. Пре рата су београдске антикварнице биле поплављене његовим књигама, али их ја ни тада нисам куповао, јер нисам никад мислио о њему писати (не би била велика корист ни да сам их куповао, јер сада ипак не би оне биле код мене у Швајцарској).

Нашао сам ипак код дум Ивана Стојановића као цитат један став Матије Бана. Он је нпр. тврдио у неком свом делу и ово: **”Српско пјесништво имало се родити у овом граду около деветога вијека,** јер стоји у повјесници, да су тада Дубровчани пјевали јунаштва српскијех ви-

тезова, тер да их је један кнез неретвански замолио да и његов народ својим пјесмама славе”. (Иван кан. Стојановић, Дубровачка књижевност, 1900, стр. 183).

XI) Валтазар Богишић о пореклу и народности Конављана

Пред нама је ”Споменица д-ра Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти. Издање Одбора за комеморацију, Дубровник 1938”.

Тамо стоји у првом концепту његове аутобиографије ово: ”Родих се 1836 године у Старом Дубровнику... **Богишићи као и цијела жупанија Конавле коју спомиње још Порфирогенит међу српксм жупанијом, и из које они дођоше, бијаху старином православни;** али кад у XV вијеку дођоше под дубровачку републику, дођоше фратрови и уведоше католицизам. У зборнику Monumenta serbica има докуменат из XV вијека, ћирилски писан, којим Comes Georgius Богишић јавља да је примио новце у дубровачку касу положене, а српски ћирилицом писали су само православни...”

XII) Неке изјаве Милана Решетара

Милан Решетар, Конављанин, дуго времена професор Славистике на Бечком универзитету (после Првог светског рата у Загребу) такође је из више места доказивао српску прошлост и српски језик Дубровника. Нешто ћемо и овде пренети.

Решетар је писао још прошлог века у Архиву за словенску филологију Ватрослава Јагића (год. XVI, стр. 327, расправа цитирана доле): ”Званична коресподенија Дубровника вођена у српском језику сачувана је крајње непотпуно... Да су дубровачке и уопште старосрпске повеље тако јако децимиране, сасвим је разумљиво, **јер од свих државних творевина на српском пределу само је Дубровачка република издржала турску поплаву,** тако да се само оно сачувало што је у Архиву те Републике нашло донекле сигурно склониште.”

На стр. 362 истог часописа годиште XIII, пише Решетар да се словенско становништво Дубровника несумњиво доселило ”из предела ко.ји са свију страна опкољују град, Захумља и Травуније, данашње Херцеговине”, чиме хоће да докаже и он, као и Енгел и многи други историчари (дум Иво Стојановић нпр.) да је словенско становништво Дубровника и околине српско. — Сам Решетар је Конављанин, чије српско порекло нико не спори.

Milan Resetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII-XV Jahrhunderts, Archiv fuer slavische Philologie, XVI Jahrgang, S. 327 sqq.

У XII тому Архива (стр. 362) каже Решетар да су се доселили у Дубровник Словени из Захумља и Травуније, а да, на основу исправа из тих крајева, ”нема сумње да, се већ у старо доба тамо штокавски говорило” и да је одатле допрла у Дубровник штокавштина. У XVI тому (стр. 321 и даље) говори Решетар надуго и широко о Српској канцеларији и српском ђаку у Дубровнику и подвргава њихов језик лингвистичкој анализи. У следећем годишту каже (стр. 46): **”...Из ових чињеница мора се неминовно извући закључак да овај јединствен (увек једнаки) дијалекат који употребљађају дубровачки писари... може да буде само српски дијалекат који се говори у Дубровнику.**

Рагузанизми су се разнили махом после XV века, тако да је у XIV и XV веку овај дијалекат сигурно био ближи херцеговачком него у XVI и XVII веку.”

Скоро у исто време, кад се Решетар нарочито бавио тим питањем, он је дао предговор једној књизи коју је издала СКЗ у његовој редакцији, где се у много чему понављају његове констатације из ”Архива”. Но ту се осврће директно и на литературу старог Дубровника (опет у вези са језиком и етничким саставом становништва). Зато ћемо изнести наводе из те књиге, која гласи:

Милан Решетар: Преглед дубровачке лирике. Издање Српске књижевне задруге; штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1894 у Београду.

Тамо стоји одмах у почетку:

”Дубровник има у хисторији нашег народног живота уопште, а нарочито у историји литературе, сасвим одвојен положај. Изникавши као неко острво, на које се спасе нешто романског елемента што наджидвје словенску поплаву, Дубровник се није нигда сасвим изједначио са својом **српском околицом** (сва подвлачења су пишчева): политичкој самосталности дуго помагаше и етнографска одвојеност, а када се стари романски град **нешто пресељавањем Срба са стране а нешто посрбљавањем домородаца мало по мало, барем у погледу језика претвори у српски град,** Дубровник опет сачуваше своју индивидуалност... дубровачка књижевност нема никакве везе са старом нашом литературом XII-XV вијека, па опет и наша новија литература XVIII и XIX вијека својим заметом нема никаква посла с дубровачком књижевности XV-XVIII

вијека. Ове три периоде наше литерарне хисторије иду само временом једна за другом а иначе свака стоји за се...

Али доскора млади су Добровчани ишли сами у Италију на науке, а у XV вијеку налазимо већ цијелу чету научника и књижевника Дубровчана. Него вас тај научни и књижевни рад није био на српском, већ на латинском језику, јер су се у то доба у целој Европи научне ствари писале само латински а и у књижевности латински је језик имао још увек прво мјесто.

Српски се у Дубровнику поче писати тек при крају XV вијека.”

XIII. Људевит Вуличевић о српству Конавала

Два написа у српским емигрантским новинама посветили смо били великом српском патриоти и угледном писцу Људевиту Вуличевићу, и то скоро, 1961 године. Чланци су изашли 9 и 16 марта у ”Канадском Србобрану”, први под насловом ”Људевит Вуличевић и његова Мати”, други под насловом ”Људевит Вуличевић о српству дубровачке области”. Оба ћемо овде пренети текстуелно.

I.

Људевит Вуличевић је био српски књижевник, кога данашња српска покољења веома мало знају, а у Југославији се настоји да се он заборави.

Рођен је у Цавтату, ”Старом Дубровнику” 1843, како пише Вељко Петровић, али без прецизног датума. Међутим Иво Бендиш, јамачно његов земљак, пише у београдској ”Републици” од 4 септембра 1956, да је рођен 30 септембра 1839. Овај податак изгледа тачан. Умро је у Напуљу, Италија, 1916, 27 јула. Сахрањен је о трошку Краљевине Србије, чијем је Посланству у Риму он оставио своју бедну имовину: само књиге и неке списе. Друго није имао. Вељко Петровић, пишући о њему у Народној Енциклопедији СХС, каже: ”Умро је као што је и живео, у крајњој скромности, повучености и сиромаштву.”

Вуличевић је био католик. Не само то, био је и католички клирик, фратар фрањисканац. Али не стално. 1877 напустио је манастир, у коме је ипак пробавио (што као ђак, или новиц, или ”редовник”) око 20 година. После је живео у Трсту, онда у Италији. У Трсту је био учитељ Алексе Шантића и других Срба, нарочито Бокеља (Рада Квекића и осталих).

И писао је много на италијанском. Мој отац је имао

све његове књиге, од којих је неке и на дар добивао од писца. И ја сам их читао. Вуличевић је писао једним изванредним језиком италијанским и стилом бољим од Томазеа.

Упоредо је писао и српски. Пошто није учио српске школе, то му језик није довољно књижеван, нарочито за наш данашњи укус. Али је оригиналан, првобитан, исконски: језик његове Матере и краја из кога је потекао. Отуда не само драж тога језика већ и његова документарна вредност. Он је у првобитном облику сачуван код Људевита Вуличевића. (Остали Цавтаћани, нарочито Валтазар Богишић, били су школовани и изгубили оригиналан начин изражавања свога краја). После је и Вуличевић писао ”књишкије”, ближе нашем данашњем књижевном језику.

Сарађивало је 1879 у новосадској ”Застави” Светозара Милетића, у ”Српском Гласу” Саве Бјелановића (Задар) итд. И неколико књига је издао на српском (још више на италијанском). Међу српским књигама најбоља му је ”Моја Мати”. О њој пише Вељко Петровић: ”Моја Мати, висином осећаја и мисли, убраја се у најлепша дела у прози наше поезије и стаје у ред класичних Томазеових Искрица и Кнежевићевих Мисли.”

Та књига је излазила више пута. Прво издање 1878 (годину дана пошто је напустио манастир), друго 1880, а треће 1906 у издању Српске књижевне задруге. Ако се не варам, изашло је још једно издање у колекцији ”Српски Писци”, а можда још којом приликом између ратова. Иво Бендиш пише у цитираном чланку да је био у Цавтату иза Првог рата образован Одбор за пренос костију Вуличевића у Отаџбину сходно његовој жељи. Југословенска влада није имала за то осећања. Бендиш директно пише: ”Обећавало се али се није испунило; једино су његови пријатељи издали његов скроман књижевни рад”. То би било пето издање књиге ”Моја Мати” мени познато. Можда има још неко, али после Рата не верујем да је издаван, јер би његови радови садржавали најгору оптужбу прикључења Дубровника Хрватској.

Ја сам успео да набавим друго издање, које је најаутентичније, у предговору стоји: ”Прво издање ове књижице изиђе прошле године у мало примјерака и изван трговине, јер произађе из посебне успомене. Сад ја налазим за згодно ово друго издање, пошто га многи зажелише и пошто књижица би поправљена у много нечем.”

То је у ствари прво потпуно и купцима доступно, издање према коме су се морала равнати сва остала. Штампано је у Бечу у Штампарији Јерменског манастира.

На насловном листу стоји: Друго издање ”Списатељем поправљено”.

За време српско-турских ратова, ваљда негде око 1876, умре му мајка, или, како он, по народном, каже Мати. ”Издаватељ књиге” сам саопштава: ”Вуличевић, у вријеме оно кад се Срби за слободу борише, изгуби мајку, коју прохтје му се оплакати у језику оном који од ње научи, а зажели и другима љубав родитељци, кад за своју саму плакат може.” Тако настаде ова књига.

Пун пијетета према својој мајци, којој је био нарочито одан, под непосредним утиском њене смрти, хтео је да искаже своју љубав према њој са неколико топлих речи. Али на језику којим га је она однеговала.

На страни 11 књижице малог формата стоји: ”Српски синови, љубите своју матер, у њој је благо доброте и сила пожртвовања... Мати нам бијаше једина учитељка; вас свијет на Србе насрташе, тама нас са свију страна обастираше и прекриваше, а саме су нас матере тјешиле, и добру училе. Оне нам пјевају народне пјесме и казују мудрост у пословицама; оне нам приповједају приповјетке и догађаје нашег јадног народа. Српске је матере јунаштво и добродјетељ српског народа; мати нам усади у срце племенита и слатка осјећања. Ако српски синови узљубе своју матер и њом се узбрину, љубиће и отаџбину; ако српска омладина умјешно и врједно, памећу и срцем, схвати неуморну и племениту љубав српске матере, заиста ће потпуно познати и српског народа моћ, што се споро али постојано развија у неограничену колу његове неизмјерне духовитости.”

Али Лодовик (тако се италијански потписивао) Вуличевић није имао више мајку. Он зато ”смрћу своје матере, препороди се, охрабрен злим удесом, нашој општој мајци Србији.”

Тако каже ”Издаватељ” његове књиге од 1880, књиге штампане ћирилицом (мада су иначе Срби католици Дубровника употребљавали латиницу). Тај ”Издаватељ” мора ипак да је он сам или неко кога је овластио да тумачи његове мисли.

Посвета саме књиге гласи овако: ”Слободним синовима Србије, свије нас матере, која јуначка дјела плодоносно надише, храбри”.

Он се сматрао сином слободне Србије, кнежевине Србије, коју он канда никад ни видео није, ни ногом ступио на њено тло. Али духовно је припадао њој, сматрао је својом мајком, као и мајком свих Срба (јер је своју индивидуалну и физичну мајку изгубио). То је било две

године пре него ће настати Краљевина Србија. А две године пре него ће она нестати, утопивши се у југословенску маглу, она га сахрањује ”о свом трошку”. Нека је вечна слава Људевиту Вуличевићу!

II.

Не могу све пренети шта је казао у књизи ”Моја Мати” Људевит Вуличевић о свом завичају, углавном у III одељку. Само отргнуте делове моћи ће да се пренесу.

Почетак одељка гласи: ”Моја постојбина сједи на мору, и валови јој обрежје лупају... Цавтат сједи на мору... Није богато моје родно мјесто; ондје нема изобиља, али му чистота реси и покрива сиромаштво... Досјетни су, умјетни, доброћудни, милостиви моји земљаци. **Цавтат, српски цвијет, дивотно цавти поред српског Дубровника...”**

Писац, у свом српском одушевљењу, проналази да реч Цавтат значи цват, цвет, а онда је то цвет српски. Међутим, сам назив је романски, италијански, долази од именице Ћивита (Град), одн. Ћивита векија (Стари Град, Стари Дубровник), како се град називао и у мом детињству по званичној италијанској номенклатури у Аустрији.

Много даље пише Вуличевић: ”Зором би ме моја мати будила да устанем, да се нагледам оних дивота, природних дивота, српских дивота...” (Страна 25 поменутог издања из 1880).

Стр. 44: ”А доље **на мору, на Беленскоме српскоме мору,** чуло би се гдје рибари возећ и ловећ пјевају цавтатске љупке милопјевке. Ала рајских часа...”

Стр. 50: ”Мати ми вечером приповједаше народне приповијетке и пјесме; нијесу писане оне приповјетке и пјесме, али их српске жене памте и ноћу дјеци приповједају...

Наше је нашљедство у српским приповјеткама и пјесмама, у њима је сјеме, искра, почетак нашег народног препорођења. У њима ће синови мојега народа наћи онај дух што се диже и лебди над водама потопа, у се ће га примити ако срцем ужљубе своју домовину, ако се не буду срамили својом матером. Својом ће их силом испунити српски благи дух ако им туђ не омили... Ондје је круна српскоме генију, ондје му је слава и бесмрће...”

”Народ нам се пјесмом узвиси; узор му је и сила у пјесми. Узор српски сјајни неће нам га потамнити тмуша худе злобе худих злобника; Срби неће застранити док траје оно видјело. Показаћемо силу нашег духа кад дође

наше доба... Свијет нас је тлачио и још нас тлачи, но од тога у српским грудима нада се не смања. Жалосна је српска пјесма од жалости српског срца, но жалост гоји и ојачава душе.

Други се народи понашају својим гласовитим пјесницима, али у њих мало људи пјева; у нас пјева сав народ. Слушајмо проста и јадна пастијера гдје дању, хљебом гладан, јасно у гори пјева. Ондје су нам богатства, ондје красоте, ондје српски дух духа. Ено славна врха гдје се има успети наша ватрена омладина. Српска песма мекша срца, српско срце њежно осјећа.

Под небом није народа несрећнијега од нашега; у крви нам је и у кости несрећа; све је несреће Удес на нас напртио, но имало срце што се јари и пјесму што улази горје до Бога, и слави доље до пакла. Сва је природна многостручност и разност у српској пјесми, у њој је свост..."

"Све бих дао, српски народе, вјеруј ми, за твоју независност, за твоју слободу; дао бих и ово гњилог и невољног живота..."

Тако пише католички доскорашњи фратар, изданак Конавала и Дубровника. И све то захваљује Матери: "Материна љубежљива ријеч и слатки санак (небески дар) у мојој памети састављаху прототипне идеје, а у грудима српско срце, српску душу. Благодарим ти и благосиљам, мила моја покојнице." (Стр. 53).

Раније га доста одродише фратри, и бојао се Лудовик да му се српски осећаји не смање, не угасну. Зато је, пошавши у туђину, позвао и мајку да му следује. Онда каже: "Дође моја старица у туђину да сина загрли; дође у прогонство да прогнаника нађе, да му олакша јаде јадне душе. Донесе ми у своме срцу, у својим ријечима и обичајима дух моје домовине, мојег народа. Већ бјеше нестало у мени српског чувства, већ бјеше изчезнуо српски дух, али дође она мила, и духну ми живот души, и њом се препородих народу."

Свима се нама јежи кад ово читамо, сви се сећамо својих матера. Али је мало која имала толико заслуга за српство колико мати Људевита Вуличевића, који ју је овековечио.

Ми се и данас клањамо њеној сени и износимо јој дубоку захвалност што је Српском народу дала таквог патриоту и следбеника као што је био покојни Лудовик. Нарочито ми Срби са Јужног Јадрана, кога Вуличевић српским зове, захвални смо његовој Матери што га је

одгојила српским духом и инспирисала да напише ове заносне редове у прилог Српског мора, кога тако забатаљују они којима је потребније него нама.

XIV. Вид Вулетић-Вукасовић о Конавлима

Даље ћемо изнети мишљење етнолога Вида Вулетића-Вукасовића из дубровачке околине, који је такође био неко време католички клирик (”редовник”). Ово што ће се цитирати узето је из студије: НАРОДНИ ВЕЗОВИ У ДАЛМАЦИЈИ. Конавли. Вид Вулетић-Вукасовић. ”КАРАЏИЋ”, г. I, 1899, март-април.

”Од године 1419-1427 Дубровчани су набавили у неколико навратака од Сандаља Хранића, војводе босанскога, и од кнезова Павловића, жупу Конавле, бива све земље до Боке Которске, те су тако обилато размакли своје границе, јер је спочетка на пушкомет око Дубровника било све захумско и травунско... Он је био осамљени латински градић а око њега све српске земље и виногради, те није зачудо да се латински живаљ брже стопио у српски, па и дан данашњи најбоље чува народне обичаје...

Жупа Конавли или Конавле... била је у средњем веку добро напучена српска жупа, те је припадала кнежевини Травунији или Трибунији... Год. 1427 властеле су дубровачке заузеле Конавле и подијелили су између себе ову богату жупу а постала је брже најдивнија и најубавија жупа дубровачка, те је најбоље уздржала српске народне обичаје, како су и данас у напону, да им се свак диви, а особито ради славе крсног имена и ради изворнијех српскијех везова...”

Етнолошки часопис ”Караџић”, кога је издавао у Алексинцу тадашњи професор тамошње Учитељске школе а доцнији професор Етнологије на Београдском универзитету Тихомир Ђорђевић, донео је у броју за новембар-децембар 1900 биографске податке о В. Вулетићу-Вукасовићу, своме ревносноме сараднику, јамачно уз његову ауторизацију. Тамо стоји изречно:

”Вид је старином од угледне и честите српске породице из Граца у Херцеговини, али је рођен у селу Брсечима код Дубровника 16 дец. 1853, где му је отац још за младости дошао. **Вере је католичке...** Ваљан је син своје вере... **а кроз жиле осећа стару српску крв, и у души старо српско осећање, које га надахњује и руководи у свима пословима...** Био је питомац сјеменишта Пропаганда Фидеи за БиХ у Дубровнику, али га напусти зарана.

Био је учитељ у Дубровнику, наставник грађанске школе на Корчули и професор Женске препарандије у Дубровнику.”

XV. Неке изјаве професора Хенриха Барића

Из скорашњег доба (мало пред Други светски рат) имамо такође један пример скоро револта једног Србина католика из Дубровника што се затајује српски карактер његова града. Реч је о Хенрику Барићу, редовном професору Арбанашког језика на Београдском универзитету. Он је у ”Прилозима за језик, књижевност, фолклор итд.” (Павла Поповића), у години XV, 1936, стр. 166, замерио академику Јовану Радонићу што је овај у књизи ”Дубровачка акта и повеље” (Београд 1934) казао да је Дубровник ”врло рано дошао у додир са суседним јужнословенским племенима”. Проф. Барић, огорчен, каже: ”Зашто избегавати да су то била племена природног српског залеђа, Дубровника? Тим нећу да кажем да није било и чакавског елемента, нарочито радничког и занатлиског, у Дубровнику; тешко је рећи који је старији, чакавски или штокавски, али нема сумње да је овај други био неупоредиво јачи, и да је он дао некад романском Дубровнику свој неизбрисиви словенски лик.”

Срби су, дакле, по Барићу, утиснули Дубровнику словенски лик, дали словенски значај. Или је романски Дубровник, или српски; трећега нема. Тако су мислили сви Дубровчани од угледа за последњих сто година.

XVI. ...И мноштва других

Има још, разуме се, на десетине и стотине изјава осталих Дубровчана, малих и великих, о народности њиховој и њихове постојбине. Ми их овде у туђини не можемо пронаћи. Требало би прелиставати не само часописе Срба Дубровчана (”Словинац”, ”Срђ” итд.), већ и календаре, па чак и новине. То могу после и други да учине; овде ће наћи путоказ како да раде и оквир где шта да сместе.

Овде ћемо навести само неке узгредне изјаве још два-три знатна Дубровчанина.

Прво ћемо навести неке реченице Луја Војновића, брата конте Ива. (И Лујо се козенквентно потписивао- ”кнез”, што је имао бити превод италијанског ”конте”).

И Лујо Војновић сматра стару дубровачку књижевност без околишења српском. Он пише у својој књизи

”Дубровник. Једна историска шетња, Београд, 1907”, стр. 44: ”Најстарији знаменити латински пјесник у Дубровнику је Ел. Ћерва, а најстарији српски су Шишко Менчетић и Џоре Држић”.

На више места у тој књизи назива Дубровник српском земљом, једнако као и Босну (стр. 29, 18 и 19 итд.).

Дубровачке књижевнике који су писали народним језиком он сматра искључиво српским (а не српско-хрватским, словинским, југословенским).

Једна изјава Меда Пуцића о српским и хрватским областима и њиховом језику саопштена је у књизи ”Спорни Предели Срба и Хрвата” (Чикаго, 1957), па је нећемо овде преносити, тим пре што он ту о Дубровнику говори индиректно, али као о несумњивом састојку српске етничке територије.

Несумњиво да има још мноштво Медових изјава, али нама нису доступне.

Нека нам се дозволи навести овде једну пригодну песмицу доцнијег каноника Андра Мурата (брата сликара Марка Мурата), која се не односи на Дубровник али која јасно очитује став Дубровчанина и католичког свештеника Мурата.

У Спомен-књизи манастира Савине код Херцегновога, у коме важнији посетиоци уписују своје импресије, написао је 1901 године дум Андро Мурат, католички парох у Орашцу код Дубровника (бискупија дубровачка), ове заносне стихове:

Српска Боко, чист српски Босфоре,
Српске душе свети разговоре,
Што ти лаже протусрпска срда,
Кад је вјера ко Ловћен ти тврда!

На кога је циљао са речима ”протусрпска срда” нажалост не могу знати. Али да је овим стиховима осведочио и своје српство и српство Боке, не може се сумњати.

Цитат из књиге:

Бошко Стрика, Далматински манастири. Загреб 1930, стр. 237.

У једном од претходних одељака ове књиге (Манифестације на гробу Меда Пуцића) изнете су изјаве академика Пера Будманија и вође Омладине д-ра Влаха Матијевића, кратке али веома значајне изјаве о српству Дубровника.

Г) ПОЈЕДИНИ ИСТАКНУТИ СРБИ КАТОЛИЦИ

Овде ће се дати ближа обавештења о неким истакнутим, знатним личностима из редова католичких Срба, личностима који су у своје време одиграли важну улогу у српском јавном животу или су својим делима оставили трајан одјек потомству. Једном речју, о личностима који живе и после смрти или бар треба да живе. Које потомство не сме заборавити.

О њима се могу, углавном, наћи подаци у народним енциклопедијама, али треба знати ко су они па онда тражити биографске и библиографске податке о њима. А нигде не стоји да су били Срби, још мање католици. Треба се ослонити на памћење из детињства. И то у средини и у околностима где се нико не може питати за савет и за помоћ.

Зато може ово набрајање имати и празнина. Сасвим истакнуте личности неће бити испуштене, али могу неке мање значајне а ипак вредне спомена. Ја молим читаоце да то узму у обзир.

Без навођења ових личности и набрајања њихових дела, истицања њихове делатности и њихових заслуга, не би се могла добити јасна слика о улози католичких Срба у нашем јавном животу, уопште о важности тог феномена за наш национални живот. Ови ће подаци свакако употпунити код читалаца слику о тој појави и оживети многе моменте који и на данашњу нашу генерацију могу да делују.

Прво ћемо навести доприносе католичких Срба српској култури: у књижевности, науци, уметности итд. Затим у осталим областима јавног живота. О некима међу њима, нарочито о онима које Хрвати својатају, дати су далеко обимнији подаци у књизи ”Обмане и извртања као подлога народности”, Издање СНО у Канади, Хамилтон 1960. О тим личностима биће овде мање речи, да би се избегла понављања.

О некима истакнутим Србима католичке вере који се овде спомињу ја сам писао опширније у новинама поводом њихове смрти. Тако о Марку Цару у чикашкој ”Слободи” 31 марта 1954; о д-ру Рудолфу Серделићу у ”Српском Јединству” 2 фебруара 1956; о д-ру Илији Синдику у ”Слободи” 19 фебруара 1958. Овде се неће моћи понављати детаљи о њима нити изрази дивљења, који више приличе некрологу.

XVII. Литерати

У српској писмености — да употребим Шафарикову одн. чешку реч, која обухвата и науку и литературу — католички Срби су имали далеко већег удела него се то нормално мисли. Читаоци ће овде наилазити и на позната и непозната имена, можда више на позната, па ипак не знајући да су та лица била католици.

I.

Прво треба навести **Валтазара Богишића,** правног историка и правног кодификатора светског значаја (1834-1908). Био је професор словенских права на Новоросијском универзитету у Одеси, после црногорски министар правде, где се прославио са својим кодексом Имовинског законика. Има безброј радова из правно-историјске области, којима је — како каже хрватски правни историк Марко Костренчић — ”осигурао себи место не само у словенском него и у страном научном свету” (Народна енциклопедија СХС, суб воце).

Ми смо о њему доста опширно говорили у књизи ”Обмане и извртања...”, стр. 95-97, али је после тога изашла једна огромна монографија Швајцарда д-ра Вернера Цимермана, на основу које је постао приватни доценат Циришког универзитета. У њој стоји изос. ”Богишић је као још полуодрастао сматрао српство као народност којој безусловно припада...” (с. 30); на стр. 37 је саопштено једно писмо српских студената Париза епископу Штросмајеру 1861 године, који честитају установљење Југословенске академије знаности и умјетности, што је била жеља ”свих Срба”. Они кажу за себе: ”Ми Срби, који се налазимо на студијама у Паризу...”; потписано је десет, од којих су канда свих осталих девет из Кнежевине Србије. На стр. 142 се наводи чланак Ноје Фраје Пресе од 28 новембра 1871, у коме стоји да је за професора у Одеси наименован ”господине Богишић, по народности Србин”: Herr Bogishicz, nationaler Serbe. Итд.

Werner G. Zimmermann, Valtazar Bogisic. Ein Bei-

trag zur suedslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19 Jahrhundert. Wiesbaden, 1962.

Знатно мањих научних сразмера, али у своје време дењен као веома издашан фолклориста, био је један ранији католички ”редовник” (фратар новиц), доцније скупљач ”народног блага” и етнолог **Вид Вулетић Вукасовић** (рођен у околини Дубровника 1857, умро иза Првог рата). Увек је с поносом истицао своје српство.

Вид Вулетић-Вукасовић је таксфе написао и штампао једну историјску слику ”Цар Душан у Дубровнику”.

Као Србин се опредељивао пре Првог светског рата и неколико година потом правни историк **Антун Дабиновић** из Доброте (рођен у Трсту 1882, тамо и сад живи). Кад је у почетку Првог рата био ухапшен, питао га је судија у Љубљани да ли је србофил. Он је одговорио да не може бити србофил јер је Србин. То ми је причао присутни проф. Мијо Мирковић академик у Загребу.

Ја сам се ту скоро у Трсту упознао са проф. Дабиновићем; он ми увек и искључиво пише ћирилицом.

Овде ћемо споменути и једног компаративног лингвисту и албанолога (јер не спада ни у једну од следећих група). То је **Хенрик Барић,** рођен 1888 у Дубровнику, а чини ми се ту скоро (око 1960) умро. Био је од 1920 доцент и професор у Београду, од 1954 у Сарајеву, где је био директор Балканолошког института. Најпознатији и водећи наш албанолог.

Један од највећих наших економиста, који је критиком савремене југ. привредне политике скренуо на себе лажњу целог света, **Мијо Мирковић,** рођен у Истри 1898, а умро у Загребу 1963, такође се сматрао Србином. Он је као дугогодишњи професор Правног факултета у Суботици све своје књиге штампао екавски и ћирилицом. После рата је прешао у Загреб, где је постао академик. Заједно сам с њим студирао, заједно био професор у Суботици и Београду (на Економско-комерцијалној високој школи) и знао сам га као Србина. Мислио сам да је после променио став, али га је моја ћерка посетила само месец дана пред смрт и он јој је (2 јануара 1963) три пута поновио да је Србин, што сам ја јавно изнео и у некрологу у ”Канадском Србобрану”.

II.

Нарочито је много било филолога слависта међу Србима Дубровника и околине.

Прво да споменемо **Милана Решетара,** професора Бечког, после Првог светског рата Загребачког универзитета

(1860-1943). Уз мноштво стручних расправа, нарочито на немачком језику, где је ствар Српства приљежно заступао, издао је многе текстове дубровачке и описао дубровачке новце. Познат је као најбољи коментатор Горског Вијенца.

Луко Зоре, професор и директор средњих школа по Далмацији, посланик у Задру и Бечу, васпитач црногорских принчева (1846-1906). Као и Богишић и Решетар, и он је Конављанин (Цавтаћанин). Познат је као лексикограф и уредник некад веома цењеног књижевног листа ”Словинац”. Проучавао је дела дубровачких песника.

Луко Зоре је био почео издавати 1883 године у листу ”Словинац”, чији је први уредник био, спев ”Објављење”, као неку парафразу Дантове Давине Комедије, у коме се био жестоко окомио на клерикалне Хрвате. Ови су му дошли главе, успевши да минирају лист код власти и да он престане излазити.

Петар Будмани, филолог и уредник великог Рјечника Југословенске академије у Загребу (1835-1914). Писао је српске граматике за странце, руску за нас итд. Описивао дубровачке дијалекте и језичне особине, издавао и неке старе дубровачке писце.

Петар Колендић, професор философског факултета у Скопљу, после Рата у Београду (рођен у Дубровнику 1882). Редован члан Српске академије наука. Највише обрађивао дубровачку књижевност.

Између ратова је живео у Београду, неко време као доценат за упоредну књижевност и теорију књижевности, **др. Винко Витезица,** рођен у Трогиру 1886. Опредељивао се као Србин. Данас живи у Загребу, али сам чуо да је национално остао себи веран.

III.

Има и историчара међу Србима католицима са Јужног Јадрана, што није ни чудо кад се зна да је први српски историк такође из тих предела (Мавро Орбини). Они су се сви бавили локалном историјом, али су на том пољу дали дела трајне вредности.

Прво ћемо навести дум **Ивана Стојановића** (1830-1900), који је превео Енгелову Историју Дубровачке слободне државе (републике) и ”надопунио” је са још двоструким материјалом. Дао је и преглед Дубровачке књижевности. (Изашао непосредно после смрти каноника Стојановића). Њега је Енгел нарочито привукао, што он јасно доказује да су сви Словени Дубровника из околних српских предела и, према томе, Срби.

Проф. Павле Поповић каже за њега (Из књижевности 1906, стр. 155): ”Дум Иван је био, то сви знамо, историк, истраживалац наше прошлости, бар једног од најславнијих делова њених, прошлости дубровачке наиме. Он није написао историју Дубровника, али је његов рад на том пољу готово такав као да је то у ствари учинио.” Потом каже Поповић да је дум Иво превео и допунио веома успешно Енгелову Историју. На стр. 165 понавља Павле Поповић да је ”Дум Иван био историк и филозоф.”

Други је **Лујо Војновић,** конте ужички, син проф. Косте Војновића, а брат драматичара конта Ива. (1864-1951). Главна су му дела: Дубровник и Османско царство (1898, затим ”Пад Дубровника”, две свеске 1908. Конте Лујо је био неко време црногорски министар правде (као и Богишић) и као такав је вршио преговоре са Ватиканом за закључење Конкордата, у коме је српска мисао брањена до крајности.

Антоније Вучетић, историчар (рођен 1845 умро између последњих ратова). Био је професор гимназије у родном Дубровнику и управник Државног музеја. Написао је доста расправа из дубровачке прошлости и приредио пола материјала за Монумента Рагузина.

Историчар **Илија Синдик** из Тивта (Бока), дописни члан Српске академије наука и управник њеног Историјског института, професор Универзитета у Новом Саду (1888-1958). Издао је критички Статут града Котора, уредио две збирке Академијиног ”Споменика” посвећене Боки, дао етнографски опис Дубровника и околине (у Насељима српских земаља, све му је књиге издала АН).

Лујо Бакотић, кога сама хрватска ”Енциклопедија Југославије” назива ”књижевник - публициста” (1867-1941). До балканских ратова је живео у Далмацији као адвокат и био посланик у Земаљском сабору Далмације као члан Српске странке. После балканских ратова ступа у дипломатску службу Србије и његова је највећа заслуга закључење Конкордата између Ватикана и Србије 1914. Превео је Свето Писмо на савремени српски језик, Јустинијанове Институције итд., дао Речник српско-хрватског књижевног језика, неколико расправа на француском о Јадрану итсл. Историјски му је најзначајнији рад који се овде чешће цитира ”Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до Уједињења”, у колекцији ”Српски Народ у XIX веку”, XVIII књига, Београд 1939.

Историјом се бавио и **Вице Адамовић** (1838-1919), који је на студијама у Бечу био често са Вуком ”и од њега научио волети наш језик”. Тако пише Решетар у

Народној енциклопедији СХС, а мало затим: ”Адамовић је написао много чланака, који се понајвише тичу дубровачке прошлости...” Познате су му монографије ”Жупа”, ”Ријека” (Дубровачка) и ”Груж”, као и биографија ”Дубровчани изван завичаја” (ова последња ћирилицом).

Божо Цвјетковић, историчар и географ (1879-1952). Оставио је доста радова из историје Дубровника.

Последњи још живи. То је **Антоиије П. Фарчић** из Веле Луке на Корчули, ранији професор и директор гимназије (рођ. 1890). Нарочито је описивао судбину јужнојадранских предела и околних захумских области.

После рата је дао неколико прилога и у Гласнику Српске православне цркве (опет о историји Захумља и околних приморских области).

IV.

Прелазећи на лепу књижевност, прво ћемо споменути једног двоструког писца, литерарну амфибију: историчара и белетристу, да после пређемо на чисте књижевнике.

Кнез Медо Пуцић (1821-1882), песник и историчар, некадашњи васпитаник кнеза Милана (доцнијег краља Србије). Познат је нарочито са објавом две збирке ”Споменика Српских” из дубровачког архива. У италијанским часописама и збиркама пропагирао је мушки и зналачки српску ствар. И сам је био некад цењени песник. Један од првих свесних дубровачких Срба, који је имао огроман утицај на своје сународнике.

Матија Бан, књижевник песник и драмски писац (1818-1903). Био је клирик фрацисканац, после се раскалуђерио (расфратрио). Доцније је дошао у Србију, где је био васпитач кћери књаза Александра Карађорђевића, и обављао разне политичке и националне мисије за српску владу. По њему је у Београду прозвано Баново Брдо. Написао је 13 драма, од којих су неке биле цењене и радо гледане (Смрт Уроша V или последњи Немањићи, Краљ Вукашин, Цвијети српске итд.), и огромно мноштво песама (око 40 хиљада стихова).

Сећам се да сам као ђак основне школе и гимназије често наилазио у српским календарима на име и слику, **Илије Округића** ”Сремца”, католичког свештеника и шокачког песника (рођен 1827 у Сремским Карловцима, умро 1897 у Петроварадину). Написао је и две драме, од којих је једну дао на извођење Српском народном позоришту у Новом Саду, а другу Народном позоришту у Београду. Он је сматран уопште као Србин и српски писац. Дружио се много са православним свештеницима, знао је црквено-

словенски и сећам се из детињства како је изреку ”Обидите људије Сион” метаморфозирао у значењу: Обиђите, људи, Сион (тј. не улазите у њега, мислећи на ”Српски Сион”, његове родне Карловце због тога што су били пуни блата). Београдска ”Политика” од 6 фебруара 1962 означује га као ”хрватског књижевника”!!

Лудовик (Људевит) Вуличевић, књижевник и писац побожних састава. Наставник Алексе Шантића. Цавтаћанин (1843-1916). Дао много расправа на српском и италијанском језику. Нарочито му је успела песма у прози ”Моја мати”, за коју Вељко Петровић пише да се ”убраја у најлепша дела у прози наше поезије”. И он је био испочетка католички фратар.

Јосип Берса, песник и приповедач. Рођен у Дубровнику 1862, умро у Задру 1932. Био је изразити српски песник, сарадник Стражилова, Јавора и мостарске Зоре. 1891 је издао у Задру ћирилицом књигу под насловом ”Пјесме”, а после збирку приповедака. Њих су била три брата, сви уметници (углавном музичари): један је био Србин, други Хрват, трећи Италијан. Јосипа Берзу, који је живео у Задру, познавао сам добро; увек се кретао у српским круговима и осећао Србин. Био је попунио празна места у Посвети Горског Вијенца Праху Оца Србије. Та допуна је била веома успела, Берза је умео да ”опонаша” Његоша. Ја сам као ђак знао напамет целу ту допуну. У једном од својих десет издања ”Горског Вијенца” са коментаром, Милан Решетар, рођак Берзин, био је унео и овај текст, али је морао после да га избаци и те делове књиге замени.

Лујо Бакотић пише у књизи ”Срби у Далмацији” (стр. 189): ”У њиховим редовима (Срба католика) било је одушевљених и вредних младих људи. Међу најистакнутијим био је Јосип Берса, песник који није довољно запажен у нашој књижевности”.

Има једна мистерија која се појавила после смрти Берзине, али изгледа да се налазимо на путу њеног расветљења. Берза је давно пре последњег рата написао и спремио за штампу једну књигу својих младеначких успомена под насловом ”Дубровачке слике и прилике”, како саопштава Вељко Петровић у Народној Енциклопедији СХС. Она је изашла у Загребу 1941, за време ”НДХ” и пуна је грдња на Србе и, специјално, Црногорце. Србе чак зове ”гркоисточним Власима”. Да је то све хрватски фалсификат, не може бити сумње.

Ја сам са ужасном скепсом читао ту књигу, коју Крлежина ”Енциклопедија Југославије” хвали, и овај део ру-

кописа о Србима католицима већ сам био објавио преко штампе (у чикашкој ”Слободи” број за Божић јануара 1962). Мало затим објављује у канадском ”Гласу” дубровачки госпар др. Нико Мирошевић-Сорго (број од 22 фебруара) једно ”писмо Уредништву”, у коме изос. стоји:

”...Што се тиче Берсине књиге, њу је издала Матица Хрватска за време усташке владавине. Берса је захватио у њој последње трзаје Републике и описао културни живот и људе Дубровника до године 1880 отприлике. Књига је корисна, али с обзиром на прилике није била довољно запажена. Заслужила би свакако ново издање, већ с разлога да се исправе фалсификати, којим врви. Њих су извршили усташе из Матице брисањем свега што помиње српско име. Испуштани су читави одломци, српско име замењивано је називом гркоисточњаци или горим, а Берсин је језик мењан на недозвољен начин.

Удовица Јосипа Берсе, који је умро 1932, имала је два примерка рукописа и мени је уочи Другог светског рата била послала један у Рим, не бих ли нашао могућности да се штампа. Рат ме је у томе омео. Кад ми је доцније Матичино издање дошло у руке, имао сам прилике да га упоредим са оригиналом и утврдим фалсификате. После рата сам вратио г-ђи Берса овај примерак, јер је она, желела да по њему приреди аутентичан текст за штампу, али није успела у својем настојању. Држим да се тај примерак налази сада код њене родбине или пријатеља у Загребу, који би бесумње радо помогли да се мртвом Берси учини правда.”

Минхенска ”Искра” је мало затим наставила тамо где је ”Глас” стао и дала неколико конкретних примера ”фалсификата”, како свој напис интитулише. У броју од 22 маја (ускршњем) 1962 ”Искра” пише:

У ”Гласу канадских Срба”, бр. 1526, др. Нико Мирошевић-Сорго подсећа на случај књиге Јосипа Берсе ”Дубровачке слике и прилике” коју је у усташкој ери објавила Матица Хрватска са многим фалсификатима а не само са чишћењем ”србизама”. О томе ми можемо овде дати више конкретних података.

Што се тиче ”србизма” издавачи су и ово радили: место породица ставили су **обитељ,** место позориште **казалиште,** место касарна **војарна,** место артилеријски **топнички,** место васпитање кћери **управљање** кћери, место грађани **пучани,** место јануар итд. **сијечањ** итд. идт. итд.

Разуме се да се овако нешто не сме у науци — чак ни у журналистици — радити. То је злочин према писцу, поготово кад је мртав (Јосип Берса је умро 1932 године).

Али, у случају књиге Ј. Берсе има и горих ствари.

Редактори су место **славенског** пјесника ставили **хрватског** пјесника (стр. 14), место **понашило — похрватило** (стр. 69), место **домаћем — хрватском** језику (иста страна). Место **Јеврејин** стављено је **Жидов,** а место **православни — грчко-источњак,** место Гајев **национални** покрет стављено је Гајев **хрватски** покрет (с. 84).” Итд. итд.

Ми смо морали овом случају дати више простора, јер је заиста занимљив и типичан! Он спада у арсенал хрватских фалсификата скициран (не још исцрпно изложен) у књизи ”Обмане и извртања као поднога народности” (Хамилтон 1960), где се овај случај само наговешта (стр. 100) и у аднотацији (стр. 86). Читаоци ће сад видети колико смо имали право у својим сумњама.

Белетристиком се бавио и **Божидар Ђаја** (р. у Дубровнику 1850, умро 1914). Био је од 1889 командант српских бродова на Дунаву. Написао је и у Београду издао неколико збирка приповедака из поморског живота, а неке су остале у рукопису код Српске краљевске академије.

Марко Цар, књижевни критичар, есејист и путописац (родом из Херцегновог, али породица је из Конавала, 1859-1953). До Првог рата је живео у Задру као секретар Земаљског одбора (провинцијалне екзекутиве), а после у Београду, где је дуго времена био претседник Српске књижевне задруге. Написао је многа дела на српском и италијанском језику.

Иво Ћипико, књижевник (романсијер и приповедач), рођен у Каштелима код Трогира (1869-1923). Био је велики љубимац краља Александра, у чијој се пратњи налазио и у Солуну и у Београду. Плодан писац, чија се дела и данас прештампавају мада не ужива благонаклоност званичних комунистичких критичара (вид. Велибор Глигорић у хрватској едицији ”Енциклопедија Југославије”).

Мара Малагурска (Ђорђевић), приповедач и романописац. Буњевка из Суботице, позната нарочито по свом роману ”Вита Ђанина”. Осећала се и признавала Српкињом, иако је остала католикиња и после брака са великим жупаном Ђорђевићем.

Сибе Миличић (”Јосип Гријешни”) се такође испочетка опредељивао као Србин (рођен на Хвару 1896), песник и приповедач, а усто још и сликар. Био је пре Првог рата професор у Београду, у рату добровољац у српској војсци, доцније дипломат. Издао је неколико књига ма-

хом ћирилицом. Збирка приповедака ”Борови и маслине”, награђена је била од Српске академије наука.

Највећи домет не само међу писцима католичким Србима, већ свим прозним српским писцима уопште достиже **Иво Андрић** (1892), носилац Нобелове награде за литературу. О њему је толико много писано откад је ту награду добио, да одустајемо од његовог ближег претстављања српској публици као непотребног.

Ми смо први у емиграцији упозорили на његово српство и његову вредност у књизи ”Обмане и извртања...”, с. 104 и следеће.

V.

Има један велики, један од највећих италијанских литерата, полихистор **Николо Томазео,** из Шибеника, који се делимично осећао Словеном (јамачно је првобитно презиме његове породице гласило Томашевић). Као Словен, он је искључиво Србин и Антихрват. О томе сам довољно писао у другим делима (Спорни предели Срба и Хрвата, стр. 209, 237 исл. и Обмане и извртања као подлога народности, стр. 83-84), па не желим то понављати. Уопште сумње у то не може бити. Он је дао један лепи прилог српској култури, своју збирку философских рефлексија ”Искрице”, коју је директно српски написао, у којој за Србе каже често ”ми” итд. Делимично је он и српски књижевник.

Николо Томазео је у једној својој поруци ”Далматинцима”, саветовао је ове да остану код свог националног назива а не да се декларишу као Хрвати, ”да се не би, у жељи да би се показали као браћа, одрекли отаца”. И онда додаје Томазео: ”Никаква лаж не би била луђа, грешнија, кукавичнија и бескориснија”.

Мало пред излазак ове књиге нашли смо једну студију о Томазеу, немачке списатељке (?) Еми Хертел из г. 1935, у којој се на више места истиче српство Томазеа и негира хрватство, или се ово потцењује. Не можемо то преносити, али бар нешто: ”У чланку ‚Словени’ у књизи Други екзил, I, 236, где се **Томазео** изражава о народном карактеру појединих словенских народа, поред Срба и Далматинаца нису Хрвати ни речју споменути. Срби, чија народна поезија, појмљиво, врло високо стојаше код њега, беху за њега уопште словенски народ пар екселанс. Као обожавалац Србије он се једном био заложио да она треба да постане центар Словенства.”

У часопису ”Источна Европа” казао је: ”Словен да, Хрват никад” ((Slavo si, Croato mai! — L’Europa Orientale, Anno 8).

Emmy Haertel, Nicolo Tommaseo, der Vermittler zwischen lateinischem und slavischem Genius. Jahrbuecher fuer Kultur und Geschichte der Slaven. Breslau 1935.

VI.

Кад се говори о писмености, не може се мимоићи један публициста у ужем смислу или "журналиста", како се то данас зове, **Антун Фабрис,** који се родио и умро у Дубровнику (1864-1904). Био је учен, неко време наставник средњих школа Далмације (за српски језик), док није 1895 преузео уредништво чувеног органа Срба католика "Дубровник". Владимир Ћоровић пише у Народној енциклопедији СХС: "Тај националистички лист, много читан у Јужној Далмацији и Херцеговини, учинио је много за јачање српске свести на Приморју". И мој деда и мој отац су стално тај лист примали. Од 1902 покренуо је часопис "Срђ", такође врло угледан. Исте године је овацијама изабран у Београду за првог потпретседника Српског новинарсног конгреса. Те године је изашла у часопису једна песма младог Бокеља Уроша Тројановића (брата вође бокељских Срба д-ра Владимира Тројановића), због које су били ухапшени и он и Фабрис и штампар Пасарић; сви су после кратког времена умрли услед мемле дубровачких тамница. За њега пише др. Лујо Бакотић (цит. дело, стр. 126): "Искрено одан српској мисли; вредан, озбиљан, поштен, Фабрис је припадао оној фаланги наших народних радника, који су несебично радили на нашем политичком пољу. Дао је себе цела за идеју, а за себе није никад ништа тражио".

Још је био један новинар српски из Дубровника, иако је живео у Београду и тамо обављао каткад важне политичке функције, али је нарочито познат и признат био као један од најсјајнијих новинара Србије. То је **Јован Ђаја** (1846 Дубровник — 1928 Београд). Он је био један од покретача "Одјека" (1884), уредник Народа (1894), нарочито дуго и запажено уводничар Трговинског Гласника. Тамо публиковани његови чланци спадају међу најбоље што их је икад српска журналистика показала. Преводио је са латинског (Тацита), са француског (Виктора Ига), са италијанског (Манцонија), а такође написао и неколико културноисторијских састава (тако "Слике из класичног живота" у "Раду САН") и политичких расправа (Савез Србије и Бугарске).

Познат је био у моме детињству као дубровачки новинар **Кристо Доминковић,** који је неко време (1905) уре-

ђивао и часопис "СРЂ", а такође издао (ћирилицом) водић "Дубровник и околица", и "Сличице из дубровачке околице" (латиницом). Појединости о њему не знам, а добро би било да то саопшти ко зна.

Пре њега је исти часопис уређивао годину дана **Михо Вакети,** о коме још мање података имам. Но треба га споменути; ваљда ће се неко наћи да каже нешто више о њему. Та породица је била изразито српска, један њен члан је био пре Првог светског рата професор средњих школа у Црној Гори (после и директор).

Један веома борбен и обдарен новинар, доцније политичар и народни посланик, био је и **Стијепо Кобасица.** Иако Дубровчанин, он је живео и дејствовао и патио у Сарајеву, где је веома дуго био уредник "Српске Ријечи". За време Првог рата био је ухапшен у Љубљани, после рата понова уредник Српске Ријечи, народни посланик, доцније уредник 'Самоуправе", претседник "Агенције Авале" итд. Умро је у Београду 1944 (рођен почетком осамдесетих година у Дубровнику).

Дубровчанин **Никола Вучетић** био је дугогодишњи уредник "Српске Зоре".

Истакнути новинар је и данас живи **Ђиво Вишић,** који је од 1918 био дописник загребачких листова из Београда и цео Други рат провео у Београду. Сад живи на Ријеци и отворено се изјашњава као Србин.

У Београду се такође бавио новинарством цело време између ратова **Никола Петковић-Цико** из Боке (рођен 1898 у Богдашићу). Био је сарадник "Самоуправе", "Радикала", "Времена", "Трговинског Гласника" итд.

VII.

Имали смо и два природњака великог домета, оба професора на Београдском философском факултету, оба крштена у католичкој вери, али одлична Србина. Једно је **Јосиф Панчић,** ботаничар и зоолог (рођен 1814 у Лици, умро у Београду 1888). За њега пише Недељко Кошанин у Народној Енциклопедији СХС: "Био је најугледнији научни радник свога времена у Србији и први претседник Српске Краљевске академије наука." У Србији је живео и дејствовао од 1846 до смрти (најпре као лекар а после као професор природних наука).

У природним наукама је уживао велики углед и доживео сва могућа признања академик **Иван Ђаја** (1884-1957), такође из српско-католичке дубровачке породице. И он се успут бавио белетристиком. Издао је две збирке: Приче малог Здравка, 1923 и Људи на води, 1951.

И његов брат **др. Александар Ђаја** је истакнути агроном, док је **др. Синиша Ј. Ђаја** професор фармацеутике у Београду. Сви су они пореклом из Дубровника, католичких породица.

Био је у своје време веома признат и цењен ботаничар **др. Лујо Адамовић** (1864-1935), који је највише служио као средњошколски, а неко време (1901-1905) и као високошколски професор у Србији. У (хрватској) ”Енциклопедији Југославије” стоји: ”Његови радови, штампани у стручним часописима и као посебне публикације, и данас су основна дела за познавање вегетације великог дела Балканског полуострва”. Главна су му дела на немачком језику: Биљни свет Далмације, Лајпциг 1909, Биљни свет Јадранских држава, Јена 1929 итд.

У ”Енциклопедији” не стоји, али се сећам добро да је 1914 био инспектор школа или тако нешто у Црној Гори и био члан матурске комисије у Цетињској гимназији.

У Србији је био у другој половини прошлог века професор ботаничар **Јосиф Веселић,** рођен 1823 у Валпову, Славонија, а умро у Крагујевцу 1873. Написао је неколико дела из Ботанике, о телеграфу итд. Пред крај живота је прешао у православље, али је Србин био увек и као таков се декларисао.

На Београдском Универзитету је дејствовао до последњег рата и за време рата **др. Бранимир Малеш,** рођен 1898 на једном острву северне Далмације. Сад је професор на неком јужноамеричком универзитету, увек за природне науке.

Успешно се бавио математском науком Бокељ **Винко Ђуровић,** редован професор Техничког факултета у Београду (рођен на Прчању 1894, умро у Београду 1960). Издао је 1940 уџбеник ”Нацртне Геометрије”. У књизи ”Ко је ко у Југославији” сам је за себе казао да је Србин (кад се то слабо пазило).

XVIII. Ликовни уметници

Било је и истакнутих уметника међу католицима Српског Приморја. Тако нарочито сликара.

Познат је међу њима **Марко Мурат,** рођен 1864 у Луци Шипањској код Дубровника, а умро 1944 у Дубровнику. У ”Малој словенској биографији” која је на немачком изашла 1958 године у Визбадену, стоји код њега ”српски сликар” (serbischer Maler, Kleine slavische Biographie). И он је студирао теологију. Најпознатије су му

композиције: Долазак цара Душана у Дубровник, Обрјетаније главе кнеза Лазара, Конављанин на завету итд. Ако се не варам, он је брат дум Андра Мурата, познатог Србина Дубровника.

Од неколико млађих сликара дубровачких Срба нарочито се истакао **Игњат Јоб.** Он је рођен 1895 у Дубровнику, а умро нажалост веома млад 1936 у Брестовцу. Био је у балканским ратовима српски добровољац, а после је затваран као Србин у Аустрији. За њега пише у самој хрватској (тј. Крлежиној) "Енциклопедији Југославије" (суб воце): "Јоб је са Бијелићем и Добровићем оснивач модерног српског сликарства". То исто стоји у Малој Словенској биографији (на немачком). Старији његов брат **Цвијето Јоб,** био је такође сликар, студент Уметничке академије у Минхену. Он је погинуо као српски добросољац новембра 1914 код Крупња.

Не могу сигурно да тврдим да је још један велики сликар Дубровника **Влахо Буковац** (1855-1922), такође Србин, али по његовим мемоарима које је издала Српска књижевна задруга 1925 изгледа поуздано више Србин него Хрват (књига носи наслов "Мој живот"). У књизи нпр. каже да је његов језик српски, да је говорио са краљицом Наталијом српски итд. (Отац Буковчев, који је живео у Цавтату, био је Италијан са презименом Фађиони.) У целој његовој књизи нема ни трага о хрватству иако га Хрвати својатају.

Било је још подоста далматинских уметника, који су се били преселили у краљевину Србију и ту сродили поставши Србима, као што има и таквих који су после постали највећи србождери; доста је споменути Ивана Мештровића и Јосу Кљаковића!! Ја се сећам кад је, 1911 године, приликом Међународне изложбе у Риму, Мештровић, који је излагао у павиљону Краљевине Србије, питан од новинара да ли је Србин или Хрват. Он је одговорио да је то једно, али, пошто су Срби познатији у свету, нека га обележе као Србина. Ја сам то читао као ђак ниже гимназије у Задру и сећам се као да је јуче било.

Он је и после, нарочито за време Првог светског рата, па и даље, без протеста, чак са задовољством, слушао и читао како га Србином сматрају. О томе је дао неке веома интересантне податке публициста Коста Ст. Павловић у студији "Аутоспоменик, Последње дело Ивана Мештровића", у "Гласу кандских Срба" од 29 марта 1962. Тамо стоји:

”Нешто доцније је индуски историчар уметности и професор Јусуф Али (Abdullah Yusuf AH, M.A., LL.M., Cantab., 1872-1953) објавио у Лондону (1916) студију која носи наслов Mestrovic and Serbian Sculpture. Ту је Мештровић ”српски вајар”, ”први велики српски вајар”, ”јединствени изложилац српске народне чувствености” и његово је вајарство ”српско”, док је ”Србиново силно родољубље, његово осећање историје и трагедије које му не даје мира, унесено у библијске Мештровићеве кипове”. Писац, најзад, закључује да се мора имати ”кратак преглед српских народних одлика и (српске) народне историје да би се могла схватити Мештровићева уметност.”

Арман Дајо (Armand-Pierre-Marie Dayot, 1857-1934), чувени француски уметнички критичар и историчар уметности, у једном чланку објављеном у Паризу (1917) у часопису L’Art et les Artistes, о Мештровићу говори као о ”неоспорно највишој уметничкој личности српске савремене школе”, назива га ”великим српским уметником” и ”са најдубљим поштовањем се клања величанственој складности дела великог српског вајара.”

Чак и двадесет три године доцније, кад је велики енглески вајар Епштајн (Sir Jacob Nahum Epstein, 1880-1959), под насловом Let There Be Sculpture, у Лондону (1940) објавио своју аутобиографију, он је Мештровића сматрао Србином и вели: ”Један други вајар истога реда, али много способнији (од Бурдела), је Србин, Мештровић” (с. 250).

Тада је, ваља рећи, Србија била на врхунцу своје славе и лепше је било бити Србин и савезник, но аустроугарски поданик и противник. Не каже ли енглески уметнички критичар Мари (John Middleton Murry) у једном чланку објављеном 14 фебруара 1920 у часопису The Nation, да је ”Мештровићеву уздизању умногоме допринела случајност Европског рата”? А у том су рату Срби стекли славу.”

Други уметници, који су такође, живећи у Београду, постали били Срби, сад су се вратили хрватству, али без мржње на Србе. То је у првом реду Тома Росандић, који је све своје уметничке предмете оставио Београду и повукао се у родни Сплит. Затим Пјер Крижанић итд.

Они који су раније умрли, док још српска народност није била омражена, остали су до краја Срби. Тако **Пашко Вучетић** (рођен у Сплиту 1871, умро у Београду 1925). Он је израдио чак многе иконостасе у православним црквама иако католик. Био је у Солуну за време Првог рата, одакле је такође остало много његових слика.

Савремени академски вајар је **Ана Бешлић,** рођена у Бајмоку (Суботица) 1912, која се јасно и недвосмислено изражава као Српкиња.

XIX. Политичари и вођи народа

Међу Србима католичке вере у Далмацији (у чији су провинцијски склоп спадали до Првог рата такође Дубровник и Котор) било је веома активних политичких личности, људи живих и борбених, који су сваку своју акцију и сваку јавну делатност опредељивали и одмеравали према српским националним интересима. Они су по правилу били најжешћи противници Аустрије. Било је међу њима и водећих личности српског покрета, шефова српских странака, у којима су Срби православни сачињавали огромну бројну већину. Ови су ипак пристајали да их католички Срби воде, они су то сами тражили. Доказ колико је њихова национална свест била изнад вере и предрасуда.

Неке ћемо од тих личности посебно навести да би се сачувала блага успомена на њих, успомена коју они у пуном смислу заслужују.

I.

Политички је најистакнутији положај заузимао др. **Антун Пуљези,** који је од августа 1903 па до Првог светског рата био претседник Српске народне странке у Далмацији (звала се још Српска странка на Приморју). Мада је у овој странци било можда десет пута више Срба православних него Срба католика, он је на скупштини странке одржаној у Сплиту августа 1903 једногласно изабран за претседника. Сви смо га ми отада сматрали за свога политичког шефа. Он је био арбитар у политичким размирицама или је сам одређивао арбитре (нпр. за размирице у мањим општинама).

Многима ће изгледати његово презиме чудно и страно. Изгледа, међутим, да је породица чисто српска и по пореклу. Тако књижевник Антоније Вучетић пише у часопису Срђу (год. V, стр. 87) да су, према породичној традицији, ”прађедови њихови дошли из Босне, да су се звали Војновићи, и да су се населили у Затон код Дубровника. Ту су трговали, стекли имање и земље. Пук их је прозвао Пуљизима јер су својим трговањем држали везе у Пуљи, Италија. Имали су одличних људи у породици, један је био надбискуп... Пуљези потјечу по танкој крви од гласовите и моћне породице Ивеља-Охмачевић-

Гргурић, чије поријекло сиже непрекидно до у XIII вијек, како се види из старих генеалошких исправа које има кућа Пуљези...”

Историју те породице објавио је детаљно најбољи дубровачки и бокељски историчар прошлог века проф. Ђусепе Ђелчић (Prof. G. Gelcich, I conti di Tuhalj, Ragusa 1890). Он ту поордицу назива Тухељ Осмучевић, јер се вероватно различито обележавала. У својој веома интересантној расправи писац износи детаљно насељавање појединих породица из словенског залеђа Дубровника у сам град према једном ”Опису порекла и генеалогије дубровачких грађана који су били у братству Св. Антонија од г. 1343 по 1667” (на италијанском). То износи у II одељку књиге, док у III говори о насилном преобраћењу тих католика у православље, уз употребу свих страшних средстава тортуре.

На стр. 43 пише Ђелчић да се за грофове Тухељ-Осмучевић не може сигурно утврдити да су били православни али је то веома вероватно. Они су славили ”Крстно име”, ”породичну свечаност познату само код народа обреда славенско-православног и код оних чији је прелаз из овог обреда на обред католичко-латински доцнији од времена разлаза две цркве и два обреда. Крстно име је врло важна кућна свечаност одређена да овековечи код потомства успомену на дан кад је породица пригрлила хришћанство. Свети Кузман и Дамјан беху свечаност Тухаља”.*)

Већ по танкој крви се Пуљез могао осећати Србином и кад му отац не би био српске крви по мушкој линији, јер Хрват није могао бити никако. Ја сам се 1927 године састао на једном конгресу у Пољској са бугарским научником (славистом) и претседником њихове Академије наука д-ром Љубомиром Милетичем, синовцем Светозара Милетића. Ја га питах како он може бити Бугарин кад му је отац Србин из Војводине. Он рече да му је мајка

*) Проф. Ђелчић је имао право; Охмучевићи су несумњиво били православии. У једном натпису вероватно из XVI века у цркви Св. Магдалене у селу Банићима код Сланог (околина Дубровника) налази се овај натпис: “Ја Никола Матијашев, речени Билик Ухмековић ову цркву сазидах на славу Господа и Бога...”

Натпис је био раније у цркви Светог Анадије, писан је српски, ћирилицом.

(Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књига II, Београд 1903, стр. 471.)

из Тетова Бугарка, и према томе је он Бугарин!! Наш Пуљези је био Србин у сваком погледу.

II.

Пре Пуљезија вођа приморских Срба био је **Сава Бјелановић** из Ђеврсака, богомдани трибун и новинар (пре њега Стјепан Митров Љубица). Бјелановић је кроз "Српски Лист" (доцнији "Српски Глас") давао правац националној политици приморских Срба; његови главни сарадници били су Срби католици: **Др. Игњат Бакотић,** Антун Фабрис и Марко Цар. Први из северне Далмације (из Шибеника), одличан адвокат и дебатер, а такође сјајан писац (отац српског и југословенског диплomата д-ра Луја Бакотића). У књизи "Северна Далмација некад и сад", коју је 1939 издала "Главна задруга за народно просвећивање" стоји на стр. 49: "Год. 1897 састадоше се виђенији претставници са целог Далматинског Приморја у Сплиту и ту основаше "СРПСКО БРАТСТВО". За претседника тога удружења изабраше д-ра Игњата Бакотића, човека велике популарности..." (Удружење је две године потом забрањено и распуштено).

Марко Цар је био из Боке; он је претежно био књижевник, па се о њему на другом месту говори.

Антун Фабрис је био Дубровчанин, који је, нажалост, прерано умро. Био је првенствено новинар, па се зато и о њему говори у претходном одељку.

III.

У Сплиту је центар католичког српства претстављао **дон Јаков Групковић,** професор гимназије; он је тамо био оно што је у Дубровнику био **дум Иван Стојановић.** О обадвојици се говори у другим одељцима поближе.

"Године 1883 почео је излазити у Сплиту литерарно-политички српски лист "Драшков Рабош", који су уређивали Срби католици". (Бакотић, стр. 88). Пред крај 1887 власти су ухапсиле власника листа **Јова Метличића и уредника Винкентија Бутијера** за злочин велеиздаје. Бранио их је, и одбранио, др. Игњат Бакотић. Августа 1897 основано је било у Сплиту српско политичко друштво "Српско братство", "чији су статути израђени по већ раније пројектованој основи састављеној од Срба католика **Јосе Михаљевића, Л. Кажимира Лукетића и Винкентија Бутијера"** (Бакотић, стр. 124).

"На знаменитој скупштини у Книну, 20 октобра 1901, састали су се народни посланици, општински начелници, свештеници, учитељи, трговци, занатлије и виђенији се-

љаци, као претставници српског народа из целе Далмације, па основаше ново просветно - привредно друштво СРПСКУ ЗОРУ... Кад је основачки одбор своју дужност извршио, угледнији претставници приморских Срба саставше се у Дубровнику 9 маја 1902 на скупштину, усвојише правила удружења и изабраше на три године прву управу под претседништвом заслужног **г. Матеја Шарића,** апотекара из Дубровника, који је после Ослобођења био незаслужено заборављен...” (У цитираној књизи ”Северна Далмација”).

И тај ”љекарник” Шарић је био један од најактивнијих Срба католика на Јадрану. Код њега су се окупљали Срби католици и сви Срби који су били на пролазу. ”Љекарница је била зборно место свију Срба” (Павле Поповић, нав. дело стр. 169).

IV.

Било је још веома много истакнутих политичких људи међу католичким Србима Дубровника и осталих предела Јадрана. Доста је споменути да су Задарску резолуцију октобра 1905 потписала 23 Србина из целе Аустро-Угарске, а међу њима три католика. Први од свих Антун Пуљези (њему је нарочито призната та част), затим др. **Гради** и др. **Маци.** (Бакотић, наведено дело стр. 143).

Под Градијем мислим да је реч о **д-ру Балду Гради,** адвокату и општинском већнику у Дубровнику. Маци је из северне Далмације (можда др. Лујо Маци, лекар у Сињу?).

Ја немам овде детаљне податке о читавом низу осталих одличних Срба католика. Лујо Бакотић их је навео око двадесетак (стр. 189 наведене књиге), међу њима многе које смо већ споменули као литерате итсл.

Ту су међу неспоменутим из Дубровника др. **Влахо Матијевић,** чије сам име као ђак хиљаде пута слушао, затим проф. Нико Матијевић, три Кастрапелија (С, Мирко и Марко) итд.

Сећам се веома добро да је једно од водећих места међу Србима Дубровника имао **Луко маркиз Бона,** нотар и општински већник. Затим **др. Мато Грацић,** нотар и присједник (кмет) Општине. То су два веома истакнута Србина католичке вере, који су, оба, били, почетком рата интернирани у Доњој Аустрији, заједно са Пуљезијем и низом других одабраних Срба.

Српски задружни покрет у Далмацији покренули су и водили Срби католици. О томе пише у књизи ”Северна Далмација некад и сад”, Београд 1939, стр. 55: ”У првој

деценији XX века задружни покрет јавио се први пут код далматинских Срба... Задружна идеја је полако и постепено успела да пробије лед на нашем Приморју. У томе су највеће заслуге стекли: др. Рудолф Сарделић, душа српског задружног покрета на Приморју, Матеј Шарић и **Луко маркиз** Бона као претседници управног одбора...” Сва три Срби католици.

Др. Рудолф Сарделић је био Бокељ иако му је отац са Корчуле. Био је један од најсјајнијих адвоката целе Аустрије, еминентан правник и уопште интелектуалац. 1911 је кандидовао за посланика у Бечу (Рајхсрат) и за њега су гласали многи православни свештеници (међу осталим и мој отац). Са мало гласова га је победио др. Божо Вукотић из Грбља. После првог рата је постао начелник Министарства за изједначење закона а потом државни саветник. Умро је у јесен 1955 у Београду и ми смо написали топао некролог у чикашком ”Српском Јединству” од 2 фебруара 1956. — Био је ерудит без премца; на старогрчком је писао стихове. Морална величина каква се међу милионима не налази.

XX. Католички свештеници

Видели смо велики број угледних Срба католика из ”Дубровачке државе” који су раније били клирици, већином фратри (калуђери) разних редова. Али је било и активних свештеника оба реда (мирских и духовних), претежно мирских којима су, вероватно, њихове старешине мање биле у стању да то спрече. Било је чак и виших свештеника, прелата, који су своје српство јавно исповедали и њим се поносили. Било их је и у других деловима Јадранског Приморја.

То су већ многи други писци нарочито истицали:

”У редовима католичких Срба било је, а има и данас, и католичких попова и фратара” (Бакотић, стр. 183).

То је Бакотић писао пре више од 20 година. Али их има и дан-дањи, кад је католичко српство стављено на индекс. Тако ми пише један Србин католик са Корчуле да се и данас могу наћи у околини Дубровника, по сеоским жупама, католички свештеници који се српски осећају. Исто тако у Боки которској.

У почетку је то ишло веома тешко. Није случајност, да је највећи део Срба који су били католички клирици морао да напусти звање и скине мантију. Тако Матија Бан, Лудовик Вуличевић, Вид Вулетић-Вукасовић и многи други. Припадати идејно и национално једној групи која

је сва православна и коју великим делом воде православни свештеници и владике морало је изгледати зазорно водећим католичким круговима. И они су попреко гледали на цео покрет.

У својој студији ”Дум Иван Стојановић” професор Павле Поповић наводи даље како је католичка јерархија страховала да покрет не доведе до прелаза католика у православље: ”Требало је разбити ту предрасуду и показати да та опасност не постоји; требало је јаким примерима осведочити да Српство није противник католицизму; требало је да се један угледан католички свештеник назове Србином. — И то учини дум Иван, међу првима и најугледнијима...”

Велика је ту била заслуга дум Ива Стојановића, и пресудна, за успех и напредовање католичког Српства. Кад је он, као висок достојанственик Католичке цркве могао бити Србин, и то јавно исповедати, како би се то могло спречавати нижем свештенству? А како тек световњацима? И, истини за вољу, треба рећи, да званични католички кругови нису после правили сметње католичком Српству мада су га нерадо гледали.

На северном Јадрану је био паралелан случај са другим једним католичким свештеником који је неустрашиво и успешно својим примером показао како се може бити и добар католик и добар Србин. То је био дон Јаков Групковић, професор гимназије у Сплиту.

За њега каже Лујо Бакотић: ”Врло симпатична и поштена фигура католичког попа Србина” (нав. дело стр. 71); ”Побожан, миран, марљив истражилац блага нашег језика... Волео је много свој народ и био је ватрени Србин... Живео је аскетски и давао је другима све што је могао и никада за себе није ништа тражио...”

Све католичке свештенике који су били Срби ми не можемо овде наводити, јер их не знамо, али их је стварно било неколико десетина, највише у ”Дубровачкој држави”. Оне које знамо, а то су истакнути и по положају и по политичкој функцији, ми ћемо навести.

Прво чланове ”столних каптола”, како они кажу, или курија, тзв. канонике (чланове конзисторија), што у католичкој цркви претставља највише положаје после епископског. Два су ми позната из дубровачког каптола **(дум Иван Стојановић и дум Андро Мурат),** два из которског: **дум Марко Вучковић и дум Нико Луковић.** О првима се говори засебно у овим нашим излагањима. Дум Марко Вучковић је био Будванин, чија се цела породица одувек

осећала српском. Дум Нико Луковић је и сад жив; опредељује се јавно и отворено као Србин иако му то владајући Црногорци замерају (Хрватима то не замерају!!!). Он је парох Прчања, чију је цркву обогатио ванредним уметничким делима и одакле је родом.

Надбискуп Бара др. **Никола Добречић** је такође пре Првог светског рата и неколико година после њега био изразити Србин, а јамачно и сво његово свештенство уколико је било словенско (као и његов брат, конзул др. **Филип Добречић).** Добречић је био ”примас Србије” и није могао национално да се друкчије определи. Ипак је учествовао кад-тад на конференцијама ”хрватског епископата” у Загребу (вођеног од прозелите Степинца). То је само Југославија могла да произведе.

Пре д-ра Николе Добричића био је архиепископ Бара и први примас обновљене катедре **Симо Милиновић,** родом из Пераста у Боки, који такође није могао ништа друго бити него Србин.

Пре Првог светског рата је био парох Цетиња дум **Марко Анштић** (предавао је и на Цетињској гимназији). Јавно је говорио, мени чак као ђаку гимназије, да је Србин (ја сам га то отворено питао).

Има још много тих нижих свештеника који, нажалост, морају остати анонимни. Ја сам 1925 био претседник бирачког одбора за изборе народних посланика у Тивту (Бока Которска). Становао сам код католичког свештеника (тиватског пароха), родом са острва Ластово; био је Србин и радикал у чисто католичком месту. Нажалост се више не могу сетити његовог имена. — Таквих свештеника је било више.

И у суседној ”жупи” Доњој Ластви био је свештеник домородац дон Ђуро Перушина, који је био свестан свога српства и свог порекла из Црне Горе (док је његова породица била хрватизирана, што га је јако болело). Њега су комунисти убили за време рата, док дирнули нису, ни за време рата ни после њега, бискупа-усташу Павла Буторца.

Међу католичким свештеницима српске оријентације у Дубровнику пред Први светски рат су били нарочито истакнути **дон Нико Ђивановић** и **дон Анте Анић.**

Било је подоста католичких свештеника у Боки и Дубровнику који се нису истицали као Срби нити очигледно испољавали као такви, али који нису иступали ни као Хрвати, већ као ”Србо-Хрвати”, као присташе јединства и братства.

Прво место ту заузима велики јерарх (прелат), ко-

торски бискуп **Фране Ућелини.** Он је са острва Лопуда код Дубровника, али је највећи део свог дугог живота (1847-1939) провео у Боки, за коју је отворено тврдио да у њој никад није било Хрвата. И његов помоћник, препозит ("мали бискуп") **дум Анто Милошевић** из Доброте, и многи други католички свештеници Боке, спадали су у ту категорију, док за време Југославије не дође за которског бискупа и ступи на катедру Ућелинија један усташа (Павао Буторац), који је рођен у Перасту али од једног догона из Лике. Сад је бискуп добротски кућић дум Грација Ивановић, за кога кажу да иде стазама Ућелинија.

XXI. Остале личности

Било је још мноштво истакнутих Срба католика у разним професијама, разне спреме и разне области јавног живота. Немогуће их је све набројити; немогуће је и дознати за све њих у емиграцији. Па ипак, оно што се зна, треба саопштити.

I.

Прво ћемо навести два истакнута војника у српској војсци, који су допрли били до врха војне хијерархије. Један је Славонац, други са Јужног Приморја.

Први је вршио дужност команданта активне војске и министра војног Краљевине Србије; био је такође и посланик Србије у Петрограду: католик, посланик православне државе у православној држави! То је био **Ђура Хорватовић,** рођен у Новој Градишки 1835 а умро у Београду 1895. Сећам се добро да сам негде читао (давно је то било), да су Срби тек тада сазнали, кад је умро, да је био католик. Нико га о томе није ни питао, нити је то сматрао важним.

Други ђенерал **Драгутин Франасовић,** Корчуланин, рођен 1842 у Цариграду, умро 1914 код Беча. Он је ступио у српску редовну војску 1862, где је прешао све чинове од редова до ђенерала. Био је ађутант кнеза Милана, канделар краљевских ордена, три пута министар војни Краљевине Србије итд.

Било је јамачно још католика официра у српској војсци, који су се Србима сматрали. Било их је и у војсци Краљевине СХС односно Југославије. Ја их знам на десетине са Јужног Јадрана, специјално из Боке и Дубровника. Било их је и у заробљеничким логорима: нису хтели да се ослободе као "Хрвати".

Тако Бокељи Ђуро Цар из Херцегновог, интендантски мајор; са Мула жандармеријски официр Антон (Тони) Петовић, који сад живи у околини Чикага, Јозо Андрић са Прчања итд. Негде из Средње Далмације је Сергије Вишић, који је после рата сарађивао у нашим новинама и у једном листу саопштио Томазеову песму Далмацији (песму сасвим просрпску).

Код ових официра се не ради о неким великим, важним "истакнутим" појединцима. Но ја бих ипак све поименце означио да им имена знам. Оно си се показали достојни спомена код Срба!

II.

Бродара, нарочито поморских капетана, било је сијасет. У Далмацији су биле свега две наутичке школе: у Дубровнику и Котору, у пределима српске бродарске традиције; маса капетана која је из тих школа проистекла сматрала се српском.

У Поморском одељењу Министарства саобраћаја у Београду било је пре рата неколико виших чиновника католичких Срба из Боке. Ја им се имена не сећам. Они су остали у Београду и кад је то Одељење укинуто и према наређењу немачких власти његова архива пренета у Загреб (ја сам одбио да потпишем одлуку о том преносу, па је потписао помоћник комесара Министарства саобраћаја инж. Никола Ђурић). Сви су ти чиновници Поморског одељења задржани у служби уколико су желели. Мислим да су сви били раније поморски капетани.

Са капетаном Срзентићем стрељан је 1914 више Новога и његов друг кап. Хаџија (о том стрељању поближи подаци у књизи "О српском карактеру Боке Которске", стр. 100). Колико знам, и кап. Хаџија је био Србин католик, негде из средње Далмације.

Но, било је и бродовласника Срба католика, чак и ридера већег опсега.

Међу њима је највише био познат **Божо Бањац** из Дубровника.

У Цавтату су били познати бродари богаташи **Рачићи.** Један се од њих оженио са ћерком Николе Пашића. Њихов маузолеј, израђен од Ивана Мештровића, нема премца у целој Југославији. Познати хрватски емигрантски новинар и публициста (!!) Влахо Раић говори у своме листу "Слободна Ријеч" за фебруар 1962, у чланку "О Дубровчанима" о односу Ивана Мештровића са "Пашићевим зетом **Штефијем Рачићем, тзв. католичким Србином".** Другим речима, тако себе зове Рачић, али му то

Раић у најмању руку замера! Јер он треба да му опредељује народност!

У београдској "Политици" од 8 фебруара 1962 изашао је један допис из Дубровника под насловом "Дубровчани траже украдене паре", у коме изос. стоји:

"На брежуљку што се издиже изнад гробља у Цавтату, једном од најпиторескнијих места дубровачке ривијере, налази се маузолеј породице Рачић, рад вајара Ивана Мештровића. У њему су, уз друге чланове породице, сахрањени и посмртни остаци поморског капетана Ива Рачића, једног од најбогатијих дубровачких бродовласника с краја XIX и почетка XX века. Осим знатних вредности у некретнинама он је био власник највећег броја акција "Слободне дубровачке пловидбе", предузећа које је располагало флотом од девет прекоокеанских трговачких пароброда са укупном тонажом од преко 66 хиљада БРТ. На самрти, године 1918, он је завештао својој жени сву своју имовину, обавезавши је да је употреби за унапређење поморства и стручно уздизање поморских кадрова у Дубровнику и околини..."

У Боки је био бродовласник далеко мањег опсега **кап. Лука Милошевић,** брат которског препозита дум Антона Милошевића. И још неки.

III.

Било је познатих правника међу Србима католицима Српског Приморја. У Дубровнику је било више њих, које ја не знам. У Котору др. Рудолф Сарделић, о коме смо већ говорили, у Будви **др. Милан Буј,** да не говоримо о **д-ру Игњату Бакотићу** из Шибеника итд.

То су приватни правници, адвокати. У Југославији их је било, и данас још има, у државној служби. Тако др. **Ђуро Поповић** из Будве, први секретар државног савета у Београду (после управни судија у Загребу), **Никола Вучковић** из Будве, заменик државног тужиоца у Загребу, који је и правни писац итд.

Један од судија Управног суда у Сарајеву био је Дубровчанин Јосип Кобасица, рођени брат новинара и политичара Стијепа Кобасице, Србин као и овај.

У Суботици је све до Другог светског рата био адвокат Ђенеро из Дубровника (чини ми се да се звао Марко), ожењен Бокељком Бјеладиновић.

IV.

Било је много просветних радника, професора, учитеља итд. Међу њима мора се споменути пре свега **Вицко**

Трипковић, дугогодишњи професор и после директор гимназије у Котору. (Раније професор у Мостару и члан свих тамошњих српских друштава, пријатељ и сарадник Алексе Шантића, Светозара Ћоровића, Атанасије Шоле итд.)

У Врлици је био велики Србин и пригодни писац проф. грађанске школе (доцније гимназија) **Стијепо Роца,** кога у овом раду цитирамо на једном месту (при опису доласка српске војске у Дубровник).

Из Ластве у Боки је био **др. Мато Николић,** професор природних наука, који се био оженио са усвојеницом Јована Цвијића. Не знам његову судбину после 1923. Био је Србин од главе до пете.

Марин Кобасица, такође брат новинара Стијепа (зван "Ринко") био је директор Поморске академије у Бакру, после у Дубровнику. Избачен је из Бакра кад је установљена "Хрватска бановина" и он остао при свом српском опредељењу.

Нарочито се мора истаћи **др. Франо Кулишић,** секретар Матице српске у Дубровнику, који је као интерниран умро 1916. Био је као "фанатичан Србин" (Живановић, с. 105) избачен из државне службе, па је неко време био професор на Цетињу.

Исто тако је **Антон Вучетић,** професор Дубровачке гимназије, пензионисан "због српске пропаганде" (Живановић л. ц.). Био је неко време и уредник часописа "Срђ".
— Професор је био и **Перо Зоре** и др.

Мени је био професор **Будмани** у Котору, син академика Будманија (млад је умро канда). На Цетињу су били професори Кеслер (ако се не варам такође Дубровчанин), Вакети и други.

Учитеља је био још више на Јужном Јадрану. Да споменемо само Марковиће из Доње Ластве, оца и сина (Јосипа и Крста), Ђуровића са Прчања итд. У Будви је био Ђино Мирковић, ватрени Србин.

У Дубровнику скоро преминули **Стијепо И. Кастрапели** (1880-1963), који је после био наставник средњих школа. Родом је из Трстенога код Дубровника.

V.

Било је и лекара међу Србима католицима Јужног Јадрана. Једнога Дубровчанина је овековечио дум Иван Стојановић, који је објашњавао зашто Дубровчани говоре херцеговачки. То је **др. Антун Радић;** он мора да је био много старији и од самог каноника Стојановића.

Знао сам пре Првог рата ревносног Србина **д-ра Новаковића** из Конавала (ординирао у Цавтату). Знао сам

му и оца, имућног сељака конаваоског, али се не сећам више њихових крштених имена.

Један од најдивнијих и најжешћих Срба које сам у животу срео био је **др. Крсто Радошевић** из Тивта, између ратова лекар на Косову (не знам да ли у Приштини или Митровици). То ми је био школски друг из гимназије, занешен одувек српством. Чуо сам да је умро, иначе га не бих смео толико хвалити.

VI.

Врло истакнут привредник је био **Михо Дежуловић** из Јањине на острву Пељешцу. Показао је много иницијативе код оснивања и много уметности и вештине код вођења ”Прве бокешке глинене индустрије” у Кртолима (Бока). Истакао се и у банкарству.

Врло истакнути стручњак за питања саобраћаја био је **Сабо Јелић,** неки високи чиновник Министарства саобраћаја у Београду. Немам сад ближе податке о њему, нити знам одатле је (са Јужног Приморја свакако, по својој прилици из ”дубровачке државе”). Он је пројектовао и лавовски бранио први пројект железничке магистрале Београд-Јадран (имала је исходиште у Кртолима, у Солиоцком пољу, где је сад аеродром ”Тиват”; котраверза је била, колико се сећам, хоће ли се усвојити лимска или пивска варијанта).

Директор филијале Народне банке у Вршцу био је **Душан Хопе,** такође Србин католик из Дубровника. За време последњег рата је био негде у Србији, помогао четнике и стрељан од комуниста (био је зет ђенерала д-ра Стајића из Врање). Његов брат **Мирко Хопе** био је веома истакнути српски омладинац пре Првог светског рата (после добровољац у Србији). Чух да је сад у Паризу један од директора Кредит Лионеза.

Много је обећавао мој асистент Статистике на Економско-комерцијалној високој школи **Јован Микић,** родом из Суботице (отац му је био Шокац). Осећао се као безкомпромисни Србин (погинуо у рату).

У правреднике спадају најжешћи и најупорнији Срби католици Дубровника, међу које треба најпре споменути **Ерминиглда (”Ђилдо”) Јоб,** грађевинског предузимача, брата сликара Игњата и Цвијета. — Затим **Иво Шуберт,** ”дрводеља” (столар), већник Општине дубровачке. Умро је ту скоро (1960), увек као непоколебиви Србин. — Онда **Антун Вујновић,** ”обртник”, такође већник општински. — **Иво Јелић,** трговац из Сланог, банкарски чиновник **Иво Барић,** берберин **Антон Трива, Антон Судор,** поседник,

Кристо Лаптало, обртник, **Антон Јакшић,** намештеник Поморске агенције, **Иван Матић,** намештеник "Српске Зоре", **Јеро Натали,** пл. поседник и већник општински итд.

Један банкарски директор у Београду, после генерални директор једног осигуравајућег друштва био је конте **Александар Видовић** из Шибеника, с којим сам се и после рата налазио (рођен у Шибенику 1898, умро у Паризу 1962). Хрвате је звао канибалима.

Д) ШАНСЕ КАТОЛИЧКОГ СРПСТВА КОД НАС

XXII. Некадашње шансе

I.

Мислим да се без претеривања може рећи да су шансе католичког српства пре Првог светског рата биле одличне.

На Јужном Јадрану оно се било јако укоренило и пустило младице. Ширило се помало и постепено, али се ширило без сумње. Апостазије уопште није било: нови су надолазили а стари нису српство напуштали. У Дубровнику је већ било обухватило све што је ваљало и све што је било аутохтоно и индогено. Као Хрвати су се опредељивали само догони и њихово потомство, нанос из целе Аустрије. Села су тек почела била да се посрбљавају, нарочито Конавли. Успех је био веома лаган, али га је било. Или боље рећи: отпор је био све мањи. Свештенство му се слабије опирало, негде га је чак придржавало, а сви школовани са села враћали су се кући као Срби.

У Боки су српске победе у балканским ратовима чуда починиле. Ја сам био очевидац тога. Појавило се међу католичким становништвом на стотине одушевљених симпатизера Србије. Неки су сместа изјавили да су Срби, код других је то било питање времена, кратког времена. Отпор је био савладан потпуно.

На Црногорском Приморју сви католици који су српски говорили сматрали су се и опредељивали Србима. Тамо уопште није било помена о хрватству, никад и нигде. А број католика који су српски говорили повећавао се их дана у дан (од оних који су раније арбанашки говорили), тако да се истовремено јачао и ширио волумен католичког Српства у тој области.

У Боки и Дубровачкој држави није хрватство било толико уврежено нити пустило тако дубоке корене, да се не би дало пресадити. У Бару и Улцињу није га уоп-

ште ни било. Тамо би свако дистанцирање од Срба вређало становништво нашег језика. Католички клир је имао обавезу са две стране (и од Ватикана и од Црногорске државе) да српство подржава.

Шансе су, као што се види, у тим пределима биле одличне: Српство се по неминовним социолошким законима могло само да шири међу тамошњим католицима.

У диаспори је такође дошло до бројног и видљивог ширења католичког српства: у Босни, Херцеговини, Славонији, Војводини, нарочито пак у Далмацији. Сплит је био толико просрпски расположен да је само један корак требало учинити да буде српски. С њим такође и многе друге вароши и варошице Далмације.

Међу Буњевцима је настало такође национално отрежњење, које је на доста места праћено са исповедањем припадности Српству. Овде је ишло сасвим опрезно и тихо, јер су силе које су му се опирале (у првом реду католички клир) биле сувише активне, али је лед био пробијен. Симпатије према Србима почеле су да бивају јавне, посећивања Србије отворена, изјаве дивљења према српској војсци и демократији нескривене. Требало је још само неколико корачаја да се ти људи изјасне као Срби. За њима можда други. Итд.

Напослетку треба рећи нешто и о самој Краљевини Србији. Тамо католика практично није ни било све до балканских ратова. Тада су задобијена неколика насеља католичка у Јужној Србији, и због њих је успело било Србији да јуна 1914 закључи са Ватиканом један веома успели конкордат. Аустријски кругови су били запањени тим успехом Србије, можда више него њеним војним успесима. Бечка штампа је отворено писала да ће одсада католичка јерархија и католичка црква да стварају Србе.

У књизи Леополд Мандла, иначе скроз проаустриској и антисрпској: Хабсбурзи и Српско питање, издатој 1918, писац се чуди како је српска влада успела 1914 да склопи конкордат са Ватиканом. Ево шта он каже на страни 138: ”Србија преузе на превару срачунату католичку политику српских средњовековних краљева према папству понова и замоли Рим за конкордат. Више деценија се надбискуп Штросмајер узалуд трудио по овој ствари. Сада сама српска влада поднесе молбу папској столици за закључење једног конкордата. Лукавом српском дипломати Миленку Веснићу указа папски државни секретар Мери дел Вал сличну попустљивост као пре 700 или 550 година папе Иноцентије Други, Хонорије Други и Иноцентије Шести Немањићима Стефану Првовенчаном и Цару Стефану Душану.”

Писац истиче како је у Србији било свега 8000 католика, од чега највише 500 натурализираних Срба, и Арбанаса у Јужној Србији око 5000, и писац са чудом утврђује: ”За ове католике је папска столица одобрила словенско богослужење, српску црквену песму и молитву за српског краља.” (Углавном, како писац истиче, за Несрбе).

Leopold Mandl, Die Habsburger und die Serbische Frage, Wien 1918.

С друге стране, после победа Србије у Балканским ратовима навалила је маса младог занешеног света из Аустро-Угарске у Србију. Међу њима је било и муслимана и католика, католика нарочито из Далмације, али такође из Славоније и Срема, из Војводине итд. Сва је она била одушевљена српством и горела од жеље да се са српством идентификује. Многи су се бојали да ли су достојни да буду Срби и пресрећни су били кад су без зазора примани у њихово крило, кад су увидели да су све бране које су их делиле нестале, да се прихватају без резерве и без задњих намера, да постају прави Срби.

II.

Ови примери би се ширили и множили у недоглед. Разуме се да би званична Србија то помагала. Не ради се о парама, јед купљени сународници нису трајни. Ако је икад један национални покрет био без материјалне позадине и без имовинске поткрепе, то је био покрет католичког српства. Припадници су могли само материјално да губе, ништа да добију.

Србија је требала само морално да ствар помаже: да се солидарише са тим личностима, да им одобрава став, да га литерарно и научно фундира, пропагира пошто утврди да је једино исправан. Разуме се да би страдалницима због тог српског става морала да пружа поткрепу.

То је све толико природно да би само по себи надошло. Ширење и помагање католичког српства, уосталом, не би спадало у званичну функцију државних власти, већ би то приватне организације обављале (Српска народна одбрана и друге националне организације). У Србији није било раскорака између њих и Државе кад се радило о укупним српским интересима.

III.

Настао је Први светски рат. Свако пропагирање српства уопште, међу католицима напосе, није се дало замислити. Али нико међу већ изјашњеним Србима като-

лицима није се поколебао у свом српском ставу. Он га није само тако очито наглашавао.

Како се рат примицао крају, симпатије за Србе су порасле биле још јаче, нарочито у Далмацији, целој Приморској Далмацији (Загорска је била друкчије расположена). А кад је рат завршен и кад се појавила српска војска, одушевљењу није било краја.

Да је тада Србија задржала за себе оне крајеве које јој је гарантовао Лондонски уговор, постоји велика вероватноћа да би бар половина тамошњих католика пришла српству. Разумљива је ствар да би држава водила чисту српску политику и јавно пропагирала српство.

Било би несумњиво много лица који би из пркоса, или зато што нису добили очекиване користи (у служби или иначе) постали још жешћи Хрвати него што су били они или њихови родитељи, али већина, ја то не сумњам, постала би српска. У Срему и Славонији то би ишло теже, можда и у Босни са Херцеговином, али у Војводини, међу Буњевцима, несумњиво лакше. Јер они уопште нису били постали Хрвати, они су национално били табула раза, и српско оријентисање, нормално говорећи, могло је да се очекује. Школе и клир то би помагали.

Било би несумњиво и ту контраакција, противних покрета, хрватске пропаганде и хрватског струјања, али оно не би могло парирати српске акције.

Једном речју, да је Србија после 1918 остала самостална, она би добила више од пола милиона католика српског језика (можда близу једног милиона). До дана данашњега, половина од њих би били Срби.

У агитацији довољно је било поћи од примера Боке и Дубровника, где је српство спонтано настало и где су му пришли, чак га водили, католички свештеници. Ти светли примери би показали да српство католицима не треба наметати, да је оно природно.

IV.

Дошла је несрећна Југославија и све се суновратило; тековине деценија једним махом су доведене у питање и онда нестале.

Каква је ситуација постала, најбоље илуструје једна анекдота коју сам читао у једном емигрантском листу (ако се не варам, у аустралијској ”Слози”). Тамо стоји да се један Дубровчанин претставио краљу Александру као ”католички Србин из Дубровника”, а овај му је одговорио да је ”православни Хрват из Београда”. Ја ту нотицу нисам сачувао, али мислим да је било изнето и

име тога лица које се тако Краљу било претставило. Тиме је и мене поколебало у мисли да се ради о фалсификату. Чак и кад би био фалсификат, главно је да се тако нешто лансирало у Југославији, и то баш у пределима где је то католичко српство било у јеку.

То је морало депримирајући деловати. А не само то, већ и политика која је Србе католике изједначила са Хрватима, па их чак и овима запоставила. Првих десет година Југославије, у ствари Краљевине СХС, владала је у њој истинска демократија. Општинске управе је добирала маса, нарочито пркосна, незадовољна, режиму ненаклоњења. Она је фаворизирала све непријатеље режима и изобличавала његове присташе.

Наишло је време да је више стидно било бити уз ”режим”, уз ”Београд”, уз Србе, камо ли идентификовати се са српством, декларисати се као Србин. Демагогија Стипана Радића, а и многе грешке режима, учинили су своје. Најеклатантнији доказ да су Конавли, несумњиво српског порекла и доцнијег дометка,*) из чијег крила су се развили први Срби католици на Јадрану, постали најжешћи Хрвати, најбунтовнији, Србима највише ненаклоњени. У Боки је то теже ишло, јер је огромна већина становништва била српско-православне вере, али је и ту хрватство јачало а српство слабило међу католицима. Нових католичких Срба је једва и било. Чак су и они у Бару

*) Говори се, и тврди се, и верује се у крајевима око Дубровника да су властела дубровачка у XIX веку живела у конкубинату са конаваоском послугом (можда најлепшим изданком наше расе) и са њом рађала незакониту децу. Тако су се одржала можебит дубровачка властела донекле по крви, али не по имену. Јер је она била прокламовала принцип да се после губитка дубровачке слободе старе дубровачке породице више не обнављају, па се зато ретко ко од властеле дубровачке женио.

Доцније сам нашао у београдској ”Политици“ један чланак од проф. Хамида Тановића (очевидно муслиманина) под насловима: ”Племићи одлучили да се не жене. Последњи дани Дубровачке републике”. То је у броју од 4 фебруара 1962. Чланак завршава овим речима:

”...Дубровачко племство донело је заједничку одлуку: да се више никако не жене у овом ропству, како не би рађали децу као туђе робове. Било је малих изузетака и отступања од те одлуке, али је највећи део племства остао доследан одлуци и завету — нису се више женили. То је довело до тога да током XIX века изумру готово све старе дубровачке породице. У 1926 години затекло се свега осам племићких породица. Данас ни они не бораве у древном граду својих предака.”

и Улцињу почели да се колебају, и неки од њих, кад би напустили родни крај, постајали су Хрвати. Од тога нико није могао имати штете, а камо ли да је то било забрањено. Зашто га онда не пробати и испасти интересантан, можда чак и херој?

XXIII. Савремене шансе

I.

Данас су шансе католичког српства пале на најнижи ниво, скоро на тачку смрзавања. Нада није изгубљена да се то оживи, али изгледи на успех нису велики. Пад је почео одма са постанком Прве Југославије, да би у Другој добио вратоломну брзину. Читаоци су то видели и очекивали из излагања у досадашњим одломцима књиге. Сад је моменат да се то отворено и у целом свом домашају прикаже.

На Јужном Јадрану, католичко српство је забрањено, нарочито у ”Народној републици Црној Гори”, у коју спада и Бока и Црногорско Приморје. (Они су чак прогласили Боку ”Црногорским Приморјем”). Тамо ни православни не смеју да се декларишу као Срби, а камо ли ће католици. Истина, има случајева пркоса и ината, који је нашем, српском, карактеру толико својствен, али он треба да се удружи са приличном дозом храбрости па да дође до изражаја. Већина се покорава наредбама црногорских комуниста и — одриче српства. Православни се означују као ”Црногорци”, а католици као Хрвати! И то не само у Боки, већ и на правом Црногорском Приморју. Не само Спичани (сви до једног), већ и поједини Барани католици се декларишу као Хрвати!!

Ето, до чега доводе фалсификати, које чак неће да жигошу ни црногорски емигранти (они се донекле тиме идентификују, нападајући лично онога ко то жигоше!).

Дубровник је спао под ”Народну републику Хрватску”, и већ самим тим свако испољавање католичког српства косило би се са основном националном линијом земље. Оно се морало у корену угушити.

То се тим лакше могло постићи, што је старих Дубровчана, правих Дубровчана практично нестало.

Позната је ствар да су стари племићи Дубровника, иако им је Аустрија признала све племићке титуле (тако да је тамо више било просечно грофова него и у једном граду света), решили били да се не жене и не стварају легитиман пород после пада Републике. То није спрове-

дено на један мах, али се може рећи да је спроведено скоро у целости кроз сто година. Сад једва има трага од тих бројних властеоских породица. 1808 г. било их је 17 (Милан Решетар, Последњи дубровачки властелин, ”Дубровачки Лист” 1925, бр. 25). А у XV веку су те породице имале веома много чланова (тако Гоце 51 мушку главу, Бона 31, Сорго 30 итд. Вид. Синдик, наведено дело, стр. 60).

Проф. Илија Синдик из Боке, који је детаљно проучавао дубровачка насеља и 1926 издао једну позамашну студију о томе (”Дубровник и околина”, Насеља и порекло становништва. СКА.), каже на стр. 80: ”Данашње становништво Дубровника цијело је скоро насељено кроз 19 вијек. Осим пар властелских породица, само неколико данашњих невластеоских доживјело је пад Републике. Прегледајући жупске књиге града 1642-1667, нијесам нашао него само неколико породица које још данас живе.”

На стр. 89 пише Синдик да је тада (двадесетих година овог века) било мало становништва Дубровника и из његове бивше државе. Укупно старог становништва и становништва околине било је тада у Гружу и Дубровнику граду највише једна трећина.

Дубровник је остао без Дубровчана и разни нанос католички из целог света ту се угнездио. Он не репрезентира стари Дубровник.

Кад је тако у центру ранијег католичког српства, може се замислити како ће бити на периферији. Ишчезавање ранијих католичких Срба (њиховом природном смрћу) а веома слаб прираштај нових, то су карактеристике садашњег времена у комунистичкој Југославији.

Но ипак, потпун сумрак није наступио и можда неће наступити никад. Има још Срба католика по целој земљи, у целој Југославији. Има их и великих, врло великих, чак највећих. Довољно је потсетити на Ива Андрића, добитника Нобелове награде за литературу!

Док смо за ранија стања износили имена истакнутих лица који су као католици били Срби, сад нам је то немогуће. Али зато сад имамо извесне бројне податке, чија се важност не сме прецењивати, али такође ни потцењивати. Јер претпоследњи попис становништва Југославије садржавао је и податке ”односа према вери” пописаних лица. То није најпогоднији начин да се дозна феномен који нас интересује, али се ипак понешто може посредно дознати.

II.

Према попису од 1953 има и данас у Југославији Срба католичке вере, као што има, и то се мора лојално признати, једнако Хрвата православне вере. Податке садржи публикација: Попис становништва 1953. Књига I. Витална и етничка обележја. Коначни резултати. Београд 1959. Савезни завод за статистику.

Срба римокатоличке вере било је, према тим изворима, у целој Југославији 8.813, од чега мушких 3.174, а женских 5.639. Код православних Хрвата је још већа диспропорција између мушкараца и жена: првих је било 2.833 а других 6.382. Далеко више од две жене долазе на једног мушкарца.

И у једном и у другом случају су то јамачно жене удате за иноверца, које су задржале своју веру а примиле народност мужа. Или их је муж у пописним формуларима као такве сам означио. Разуме се, ко није статистичар, не може ни да зна разне методолошке особине и грешке које из њих резултирају.

Још се мора додати да овде нису урачунати бивши католици, који су обележени као атеисти (”без вере”), а њих јамачно има доста, можда више него практицирајућих католика који су се као Срби декларисали. Не само да су комунисти постали безверци (тако нпр. син академика Петра Колендића, син државног саветника Рудолфа Сарделића, сада амбасадор, итд.), већ су многи некомунисти постали безверци, јер су огорчени држањем Католичке цркве за време последњег рата. Повећи број од оних који су рат провели у Србији прешао је на православље. Тако нпр. Стијепо Кобасица, бивши народни посланик (Дубровчанин); он је изјавио да не може остати у вери у име које се тамане Срби. Онда конте Александар Видовић из Шибеника, Никола Петковић-Цико из Боке итд. Двојици сам ја лично кумовао при прелазу на православље (Душану Хопе, Дубровчанину, и Петру Гућу са једног јужнојадранског острва). И т. д. Затим, има велик број лица католичке вере који су при попису казали да су Црногорци: 2131 мушкарац и 2.578 жена или укупно 4.709). (И овде је жена више него мушкараца, али је однос ипак доста приближан с обзиром да у земљи ипак има више жена него мушкараца). Сигурно су ови Црногорци католици већином из Боке. Кад не би било декретиране црногорске народности, сигурно би један део, можда и већина, били декларисани као Срби. А кад би се рачунале све горње категорије, онда би ипак Срба като-

лика од бивших католика било и десетина хиљада. Само се сад не могу под старим називом означавати.

Резултати су објављени само по републикама и за делу државу. Према томе се не може знати њихов територијални распоред. Тако не знамо колико их је на Јужном Јадрану, другим речима у Дубровнику и околини, јер у Боки и Црногорском Приморју нису ни православни смели без рђавих последица изјавити да су Срби а камо ли католици. У целој ”НР Хрватској” било је Срба католика 2270; ту спада и Дубровник са срезом.

Још мање ми можемо знати за индивидуална, персонална опредељења, као што смо знали пре Првог светског рата. Само приватно можемо дознати по неки детаљ, из кога се да закључито да на Јужном Јадрану још увек тиња српство међу католицима, али не у великим бројним размерама. Масовних појава нема; њих је сузбила Прва Југославија а потпуно угушила Друга.

XXIV. Срби других вера

То питање, строго узевши, не спада у тематику ове студије. Али као један екскурз биће на крају целокупног излагања дотакнуто.

До Ослобођења ми смо имали Србе четири вере: православне, католике, муслимане и јевреје.

О православним не треба говорити; о католицима је говорено све досад. Срба муслимана било је у Босни и Херцеговини, нарочито Херцеговини. Срба јевреја било је практично само у Србији; они су се с поносом означавали као ”Срби Мојсијеве вере”. Нико их није терао да то чине, али их нико није ни сметао да то чине.

Има и данас велики број јевреја који се означују као Срби, и у земљи и у слободном свету. Ако неко у земљи каже да је Јеврејин по народности, то је само зато да би могао да напусти земљу и отсели у Израиљ (одн. преко Израиља даље у слободан свет).

Срба муслимана у земљи има много, далеко више него пре Првог светског рата, мада се у последње време чине све светње тој појави. О томе ће се говорити у засебној књизи.

У емиграцији има веома мало Срба муслимана. То је разумљиво: јер су углавном пребегли усташе који су хрватски расположени. Срби су били већином партизани и они су остали у земљи. Муслимани четници су махом настрадали.

Мали број Срба муслимана у емиграцији није се мо-

гао повећати ни новим избеглицама, јер је кристализациона тачка која се била образовала у Торонту потпуно подбацила.

У земљи је безверје проглашено за један од основних принципа владавине. Тако ће се све мање знати колико је Срба муслимана, католика, јевреја, а такође и православних, већ би се могло утврдити (али не на основу статистичких података) колико је лица потомак једне, друге, треће или четврте вере.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ
у првим издањима ове збирке

У прве две свеске ове збирке запазили смо доцније неколико штампарских грешака, које молимо читаоце да исправе.

Тако у првој књизи ”Српски Проблеми. Серија националних списа”, под насловом ”Националне мањине у српским пределима”, која је била штампана у Фратернити прес има прилично збрке у тексту. Одељак IV под насловом ”Турци у српским пределима” сав је испретуран. Слагач је помешао стране, па је испао наопак ред, иако није ништа ни додавано ни одузимано. На крају књиге је испала Литература, а она треба да дође пре Садржаја.

Има и неколико мањих штампарских грешака. Тако на страни 54, 11 ред, место ”првог” треба рећи **последњег** пописа. — 15 ред, место 35 треба да стоји 55 хиљада. — На последњој страни (76) почетни ред трећег става треба да стоји **српским** општинама, а не среским. Остале грешк ће читаоци сами да запазе.

У другој књизи ”Српска Војводина и њене мањине” штампаној 1962, има веома мало грешака за које је писац крив, јер их код коректуре није спазио.

Тако на страни 62 у трећој алинеји име српског родољуба гласи Старчев не **Свирчев.** На почетку петог става треба да стоји ”рацких **католика,** а не рацких Срба. — Највећа је грешка на страни 72, шести ред, где се говори о 33 хиљаде Хрвата, треба да стоји **Буњеваца.** — На страни 82, 13 ред одоздо треба да стоји **8000,** а не 800. — На страни 97, 19 ред треба да стоји година **1848,** а не 1948, што је свакоме јасно. — И остале грешке (поремећај или замена неког слова) моћи ће читаоци без потешкоћа да спазе и коригују.